

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

TANZİMAT'IN HAKKÂRİ'DE UYGULANMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuncay AY

BİTLİS-2015

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

TANZİMAT'IN HAKKÂRİ'DE UYGULANMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuncay AY

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER

BİTLİS-2015

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
..... ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden 13510102104 Nolu Tuncay Ay tarafından hazırlanan “Tanzimat’ın Hakkârî’de Uygulanması” isimli tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman :
Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER Bitlis Eren Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı

İkinci Danışman :
(Varsa Yazılacak)

Jüri Üyeleri : **İmza**

Yrd. Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

.....

Yrd. Doç. Dr. Sevim ERDEM
Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

.....

Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER
Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

.....

BEÜ Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih
ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

...../...../201.....

.....
Enstitü Müdürü

T. C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalına bağlı Yakın Çağ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “TANZİMAT’IN HAKKÂRİ’DE UYGULANMASI ” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

...../12/2015

Tuncay AY

YAZIŞMA ADRESİ:

Milli Eğitim Müdürlüğü Maarif
Müfettişleri Başkanlığı / BİNGÖL
Tlf. : 0505 865 83 92

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	V
KONU VE KAYNAKLAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
KLASİK DÖNEMDE OSMANLILARIN DOĞU EYALETLERİNDE YÖNETİM SİSTEMİ.....	1
1- Yurtluk-Ocaklık Sancakları:.....	3
2- Hükümet Sancakları:.....	3
3- Osmanlı İdaresinde Hakkâri Hükümeti:.....	4

I. BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ DOĞU EYALETLERİNİN GENEL DURUMU VE HAKKÂRİ SANCAĞI.....	7
1.1. Tanzimat Öncesi Hakkâri Hükümeti:.....	9
1.2. 19. Yüzyılın Başlarında Doğu Eyaletlerindeki Güçlü Kürt Beyleri:.....	14
1.2.1. Revanduzlu Mehmet Paşa:.....	14
1.2.2. Cizre Beyi Mir Seyfettin ve Bedirhan Bey:.....	16
1.2.3. Müküs Beyi Han Mahmut:.....	16
1.2.4. Nehrili Şeyh Seyid Taha:.....	17
1.3. 19. Yüzyılın Başlarında Hakkâri Beyleri:.....	18
1.4. Tanzimat Öncesi Doğuda Merkezileşme Çabaları:.....	26
1.5. Kürt Beyleri Arasındaki Mücadeleler:.....	29
1.6. Nesturiler ve Kürt Beyleri:.....	31

II. BÖLÜM

TANZİMATIN TAŞRADA UYGULAMA ÇABALARI.....	36
2.1. Tanzimat Fermanı ve Tanımı:.....	36
2.2. Tanzimat Fermanın Taşrada Uygulama Çabaları ve Karşılaşılan Zorluklar:.....	37
2.3. Bedirhan Bey'in Nesturilere İkinci Kez Saldırması:.....	41
2.4. Bedirhan Bey'in ve Han Mahmut'un Yakalanması:.....	42
2.5. Doğu Eyaletlerinde Tanzimat'ın Uygulamalarının Hayata Geçirilmesi:.....	46

2.6. Klasik Dönemde Tesis Edilen İdari Sistemin Yıkılması ve Kürdistan Eyaletinin Kurulması:.....	47
2.7. Bedirhan Bey İsyanı Sonrasında Hakkâri’de Tanzimat’ın Uygulanması:.....	49
2.8. Nurullah Bey’in Bölgeden Uzaklaştırılması:.....	58

III. BÖLÜM

NURULLAH BEY SONRASI HAKKÂRİ.....	72
3.1. Nurullah Bey Sonrası Hakkâri Nesturilerinin Durumu:.....	78
3.2. Hakkâri’de Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Tasfiyesi:.....	80
3.3. Kürt Beylerinin Uzaklaştırılması Sonrasında Şeyhler ve Seyyitlerin Durumu:..	87
3.4. Klasik İdari Yapılanmadan Merkezîyetçi Devlete Geçiş Sürecinde Hakkâri’de Devlet Aşiret İlişkileri:.....	89
SONUÇ.....	94
EKLER.....	97
ÖZET.....	106
ABSTRACT.....	107
KAYNAKÇA.....	108

KISALTMALAR

A.M.	Sadaret Mütferrik Evrakı
A.AMD	Sadaret Âmedi Kalemî Evrakı
A.DVN	Sadaret Divan Kalemî Evrakı
A.DVN.MHM	Sadaret Divân-ı Hümayûn Mühimme Kalemî Evrakı
a.g.b.	Adı geçen bildiri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.MKT	Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı
A.MKT.MHM	Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Evrakı
A.MKT.MVL	Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.NZD	Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Evrakı
B.	Recep
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cemaziyyel Ahir
Ca.	Cemaziyyel Evvel
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.DH	Cevdet Dâhiliye
C.ML	Cevdet Maliye
C.ZB.	Cevdet Zaptiye
H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Hümayun Evrakı
İ.DH	İrade-i Dahiliye
İ.MMS	İrade-i Meclis-i Mahsus
İ.MSM	İrade-i Mesâil-i Mühimme
İ.MVL	İrade-i Meclis-i Vâlâ
L.	Şevval
M.	Muharrem
MVL	Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakı
N.	Ramazan

Nr.	Numara
R.	Rebiül Ahir
Ra.	Rebiül Evvel
s.	Sayfa
S.	Safer
Ş.	Şaban
TTK	Türk Tarih Kurumu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkade

ÖNSÖZ

19. Yüzyılın başlarında Sultan II. Mahmut, devleti baştanbaşa her sahada modernleştirmeyi planlamıştı. Modernleşmenin bir boyutu da merkezileşme idi. Bu sayede tüm topraklarını merkezden görevlendirdiği memurlar aracılığıyla idare edip, eyalet gelirlerinin tamamının merkezi hazineye gelmesini sağlayacaktı. Böylelikle kudretli bir devletin temellerini inşa edecek olan reformlar finanse edilecekti.

3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti yeni bir döneme girmişti. Bu tarihten itibaren Osmanlı yönetimi devlet ile halk arasındaki ilişkileri yeniden tanımlıyor ve Batı'yı örnek alarak devleti her alanda baştanbaşa yenilemeyi hedefliyordu. Ülkeyi ileri taşımak isteyen ıslahatçılar karşlarına dikilen engelleri kaldırmak için her şeyden önce fazlasıyla merkeziyetçi bir idare ve ona hizmet eden bir bürokrasi oluşturmaya gayret etmişlerdi. Böyle bir proje, uzun süredir eyaletlere hâkim olmuş çıkar gruplarının tehdit ettiğinden ister istemez merkez-taşra çatışmasını kaçınılmaz bir hale getirecekti. Nitekim Babıâli, 19. Yüzyılın ilk yarısında devletin her tarafında olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bilhassa araştırma konumuz olan Hakkâri'de merkezî yönetimden bağımsız hareket eden yerel unsurlarla mücadele ederek geçirmişti.

Tanzimat dönemi sosyal, ekonomik, idari, kültürel ve siyasi tarihimiz açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemin en mühim hususiyetlerinden biri de merkez ve taşra idarelerinde yapılan değişikliklerdir. Hiç şüphesiz modern manadaki Türk İdare Sisteminin oluşumunda, yapılan bu değişikliklerin etkisi büyüktür. Tespitlerimize göre Osmanlı merkezî yönetimi 1830 yılından itibaren doğu eyaletlerine yönelik politikasında köklü bir değişime gitmişti. Bu politika değişimi ile bölgede mecburi askerlik sistemi uygulanmış, eyalet ve sancaklar doğrudan Babıâli tarafından görevlendirilen maaşlı memurlar tarafından idare edilmişti. Ayrıca göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesine önem verilmiş, bölgedeki madenler de devlet tarafından işletilmişti. Bunun yanında güvenlik sorunları üzerinde durulmuş, sınır emniyetine ehemmiyet verilmişti. Bu tezimizde de, Tanzimat Fermanının getirdiği bu düzenleme ve değişikliklerin Doğu Anadolu'da uygulanıp uygulanmadığı ve bölge halkının bu değişimlere tepkileri ele alınacak bilhassa Hakkâri Bölgesine etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş bölümünde; Klasik Dönemde Osmanlıların Doğu Eyaletlerinde Yönetim Sistemine değinilmiş, birinci bölümünde ise; Tanzimat Öncesi Doğu Eyaletlerinin Genel Durumu ve Hakkâri Sancağı bir bütün olarak ele alınmıştır. Ayrıca 19. Yüzyılın Başlarında Doğu Eyaletlerindeki Güçlü Kürt Beylerine değinilmiştir. İkinci bölümde ise; Tanzimat'ın Taşrada Uygulama Çabaları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde; Nurullah Bey Sonrası Hakkâri konusuna ve sonraki gelişmelere uzunca yer verilerek çalışmamız bitirilmiştir. Bu çalışma konusunu öneren ve yapıcı eleştirileriyle tezin şekillenmesinde önemli katkıları bulunan kıymetli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER'e ve yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Şükrü HAYTA'ya teşekkür ederim.

Tuncay AY
Bitlis- 2015

KONU VE KAYNAKLAR

Tanzimat Fermanı sonrası merkezileşme politikalarının Hakkâri’de uygulaması ile ilgili özel bir çalışma tespit edilememiştir. Ancak çok sayıda araştırmacı dolaylı olsa da bu konuya değinmişlerdir.

Nazmi Sevgen’in, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri-Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi* adlı çalışması Hakkâri ile ilgili önemli bilgiler içeren ilk çalışmalardan biridir. Fatih Gencer’in *Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı* başlıklı doktora tezi ve Cabir Doğan’ın doğu eyaletleriyle ilgili çalışmaları bu konuya değinen eserlerin başlarında gelmektedir. Yine Sinan Hakan’ın *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri* adlı kitabı doğu eyaletlerindeki merkezileşme politikalarına genel bir bakış sunmaktadır. Yabancı araştırmacılar arasında Martin Van Bruinessen’in *Ağa, Şeyh Devlet* adlı çalışması ise Kürt beyleri ve aşiretlerini daha çok sosyolojik açıdan ele almakta, Babiâli’nin merkezileşme politikalarının bölge halkını genel olarak nasıl etkilediğini irdelemektedir. Yine yabancı tarihçiler arasında yer alan David McDowal, *Modern Kürt Tarihi* adlı kapsamlı çalışmasında bölgede yaşanan gelişmeleri yakın tarihe kadar ele almakta ve bu konuda bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Tanzimat döneminde yapılan reformların hayata geçirilişini anlatan Musa Çadircı’nın *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* adlı çalışması bu dönemi çalışan araştırmacıların başvurduğu kaynak eserler arasında gösterilmekte ve kısmen de olsa Hakkâri ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir.

Yukarıda belirtilen değerli araştırmacıların hepsi şüphesiz Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun tarihine ışık tutmuşlar, bilinmeyen birçok mevzuyu ele almışlar ve Hakkâri ile ilgili çok kıymetli bilgileri ilgililerin dikkatini sunmuşlardır. Ancak şunu söylememiz gerekir ki Hakkâri’de doğrudan Tanzimat uygulamalarını ele alan bir çalışma henüz mevcut değildir. Biz bu çalışmamızda doğrudan Hakkâri’yi ele alıp, 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti’nin bölgedeki merkezileşme politikalarını ortaya koymaya çalışacağız.

Tezimizin temelini oluşturan kaynakları iki ana başlık altında toplayabiliriz. Bunlar;

1-Osmanlı Arşiv Vesikaları: Çalışmamızın omurgasını Başbakanlık Osmanlı Arşiv’inden temin ettiğimiz belgeler oluşturmuştur. 1800-1840 yılları arasında

yaşanan olayları *Hatt-ı Hümayun* tasnifinde yer alan belgelerin ihtiva ettiği bilgiler ile takip etme imkânı bulduk. Hatt-ı Hümayun belgeleri özellikle aşiretler, Osmanlı-İran sınır sorunları, beylerin devlete karşı takındıkları tutumları, Babiâli'nin bölge politikasını anlamamıza yardımcı oldu.

İradeler tasnifinde yer alan belgeler daha çok 1840'lı yıllardan sonraki gelişmeleri anlamamızı sağladı. İradelerde; Tanzimat uygulamaları, Kürt beylerinin isyanları ve sürgün edilmeleri, bölgede yapılan idari değişiklikler, vergilendirme çalışmaları ve aşiretlerin iskân edilmesi gibi meselelerde çok kıymetli bilgiler içermektedir. Bu tasnifteki belgeler sayesinde söz konusu meseleleri ortaya koyabildik.

Yukarıda bahsettiğimiz tasniflerin yanına *Cevdet*, *Sadaret* ve *Meclis-i Vala* tasniflerinde yer alan belgeleri de yeri geldikçe tezimizin ilgili bölümlerinde kullandık.

2-Birinci el olarak kabul edilen kaynak eserler, araştırmalar ve incelemeler: Bu sınıflamaya giren, *Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, *Kavânîn-i Al-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan*, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, *Şerefnâme*, *Seyehâtnâme-i Hudud*, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, *19.Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları* gibi eserlerden faydalanılmıştır. Bunların yanında tespit edebildiğimiz akademisyenlerin ve araştırmacıların kıymetli çalışmaları olan kitap ve makalelerden yararlanılmış, bu eserlerin künyeleri tezimizin ilgili bölümündeki dipnotlarda ve kaynakça kısmında gösterilmiştir.

GİRİŞ

KLASİK DÖNEMDE OSMANLILARIN DOĞU EYALETLERİNDE YÖNETİM SİSTEMİ

Bugün Hakkâri olarak tanınan şehrin eski adı Çölemerik'tir. Hakkâri adı, 639 yılında ilk Müslüman Arap akınları yöreye ulaştığı sırada bu bölge için kullanılan Hakariyye'den (Hakkariyye) kaynaklandığı söylenmektedir. Bir bölge adı olarak Hakkâri, Van gölünün güney kıyıları yakınından başlayarak günümüzde Türkiye sınırları dışında kalan dağlık kesimleri de içine alan çok engebeli bir yöreyi, Çölemerik ise buranın merkezi olan kasabayı niteler. Çölemerik'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu hakkında bilgi yoktur. Burası Süryani kaynaklarında Golarmak (Gulmar) şeklinde geçmekte, Batı kaynaklı eser ve haritalarda ise Culamerg veya Julamerk biçimlerinde yazılmaktadır¹.

Büyük Selçuklu devletinden başlamak üzere çeşitli devletlerin egemenliğinde kalan Hakkâri'de Karakoyunlu (1349-1405), Timur (1387), Akkoyunlu (1468) ve Safevi dönemlerinde Hakkâri beyleri, bu devletlerin egemenliklerini tanımak suretiyle, varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hakkâri beyliğinin başlangıcı olarak, bölgedeki aşiretlerin birleşerek, başlarına I. İzzeddin Şir'i getirdikleri 1360 yılı esas alınmaktadır².

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ile alâkası 15. Asra kadar uzanır. Ancak bölgenin Osmanlı Devleti'ne ilhakı 1514'te kazanılan Çaldıran Zaferi'nden sonradır. Bilindiği gibi, Şah İsmail, İran'da kısa zamanda Safevî devletini kurmuş ve Doğu'da Osmanlı Devleti için hem siyasi hem de dinî açıdan tehlike arz eder hâle gelmişti. Şehzade Selim, bu iki yönlü tehlikeyi Trabzon sancak beyi iken fark edip babasını İstanbul'da ikaz etmişti. Fakat II. Bayezîd, gerekli tedbirleri alamamış ve Şii propagandalarıyla çıkarılan Şahkulu İsyanını da önleyememişti. Anadolu'yu Şiileştirme amacı güden ve her geçen gün hedefine doğru ilerleyen Şah İsmail, bir türlü durdurulamıyordu. Bu sebeptendir ki Yavuz Selim, padişah olur olmaz, İran'dan gelen bu iki tehlikeyi bertaraf etmek üzere çalışmalara başlamış ve 23 Ağustos 1514'teki Çaldıran Zaferi ile Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki dinî ve siyasi

¹ Metin Tuncel, "Hakkâri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997, s. 205.

² Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010, s. 123.

emellerine son vermiştir³. Böylece günümüzde Doğu Anadolu olarak adlandırılan bölgenin Osmanlı yönetimine girme süreci başlamıştı. Safeviler'e karşı Sultan Selim'i destekleyen ve nüfuzlu bir şeyh olan İdris-i Bitlisî'nin çabalarıyla bölgedeki Kürt beyleri de Osmanlı'nın yanında yer almış ve zafer sürecine büyük oranda yardımcı olmuşlardı⁴.

Çaldıran Savaşı sonrasında Şah İsmail'e tabi olan sınır boylarındaki Kürt emirlerini itaate davet etmekle görevlendirilen İdris-i Bitlisi, Muş, Ahlat, Zırki, Zozegân, Ermi, Sevan, Erbil, İmadiye, Behti, Bohtan, Cizre Nusaybin, Musul, Bitlis, Hizan, Garzan, Şirvan, Siirt, Sason, Nerman, Midyat, Hasankeyf taraflarını dolaşarak Kürt beylerinden yirmi beş kadarını itaat altına almayı başarmıştı⁵.

Osmanlılardan önce bölgeye hâkim olan Akkoyunlular, Safevîler ve onlardan önceki devletler döneminde bölgede tam bir merkezî otorite kurulamamıştı. Bu yüzden Osmanlı egemenliğini kabul eden mîr, emir ya da bey adı verilen feodal hâkimler birçok yerde bölgelerindeki aşiretler üzerinde kurdukları otoriteye dayanarak siyasi varlıklarını sürdürmekteydiler. Bu yüzden Osmanlı idaresi teşkil edilirken bölgenin kendine özgü yapısı dikkate alındı ve burada imparatorluğun diğer bölgelerinden farklı bir idari teşkilat oluşturuldu⁶. Böylece Osmanlı yetkilileri bölgenin bir kısım sancaklarını direk merkeze bağlamamışlardı⁷. Bu politikanın bir sonucu olarak Doğuda ele geçirdikleri topraklarda, hâkimiyetlerini sürdürebilmeleri için yerel bir çeşit soy sancak beylikleri meydana getirmişler ve bu tarz sancakları hükümet ve yurtluk-ocaklık (Ekrad) olarak tanımlamışlardı⁸.

Bölgedeki bu idare büyük oranda kuvvetli yerel ailelerin nüfuzuna dayanarak gerçekleştirilmişti. Bu idari tertip de yine Yavuz Sultan Selim'in bölgedeki en güvenilir adamı durumunda olan İdris-i Bitlisî'nin gayretleri ile oluşturulmuştu. Böylece Osmanlı idaresi bölgedeki mevcudiyeti sebebiyle İran hududunun

³ Cabir Doğan, “ XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011, Sayı:23, s. 32-33.

⁴ Gökür Gögebakan, “Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi” *Türkler*, 9. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 464.; Viladimir Minorskiy, “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt, MEB, İstanbul 1955, s. 1101.

⁵ Tuncay Ögün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 11.

⁶ Ögün, *a.g.e.*, s. 13.

⁷ Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılı*, Erzurum 1963, s. 201.

⁸ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı” *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.117.; Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*., Sayı 10, Ankara 1999, s. 119.

korunması bakımından hududa yakın bölgelerdeki yerel nüfuzlu ailelerin idarelerinin sürdürmelerine olanak vermişti⁹. Yine o günün olanaklarına göre askerin bir yerden bir yere gönderilmesi ve idaresi ile mali hususta göz önüne alınacak olunursa bu idare biçiminin lüzumluluğu kendiliğinden ortaya çıktığı görülecektir¹⁰. Hatta Osmanlı bu nizam sayesinde bölgedeki beylerin yardımını almış ve onların gücünden yararlanmayı başarak bu bölgede merkezi idarenin gücünü kabul ettirmiştir¹¹.

1-Yurtluk-Ocaklık Sancakları: Yerel hanedan üyelerine verilen bu sancakların belli başlı özellikleri şunlardır¹²:

- 1- Fetih zamanında hizmet karşılığında verilmişlerdir.
- 2- Azl u nasb kabul etmezler. Yani yöneticileri kanunnamelere göre aynı aileden olması gerekir.
- 3- Tahrir yapıldığından bu sancaklar tımar sistemine tabidirler.
- 4- Sefer zamanında bağlı oldukları beylerbeyi ile savaşa katılmak zorundadırlar.

2-Hükümet Sancakları: Hükümet sancakları bir çeşit idari, mali ve askeri özerkliğe sahip imtiyazlı birimlerdi. Bürokratik hiyerarşi içerisinde sancakbeylerine göre daha itibarlı bir konumdaydılar. Kürdistan'ın büyük beyleri olarak kabul edilir ve bu yüzden sancakbeylerinden farklı olarak kendilerine yazılan hükm-i şeriflerin sonunda *alâmet-i şerife itimad edesiz* ibaresi bulunmazdı¹³. Bu tarz sancaklar da fetih zamanında hizmet karşılığı verilir, azl u nasb kabul etmezler ve sefer zamanında orduya katılmak zorundadırlar. Bunların dışında tımar sistemine tabi olmadıklarından içlerinde tımar ve zeamet erbabı bulunmazdı. Mefruzü'l-kalem ve maktu'ü'l-kadem yani içlerinde doğrudan İstanbul'dan atanan memurlar bulunmaz ve Osmanlı yetkililerinin içişlerine müdahale etmediği sancaklardı. Sancak gelirlerinin tamamı hâkimlerine aitti¹⁴.

⁹ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986, s. 13.

¹⁰ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 2.

¹¹ Nazmi Sevgen, "Kürtler IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8, Mayıs 1968, s. 48.

¹² Ayni Ali Efendi, *Kavân-i Al-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979, s. 29-30.

¹³ Ögün, *a.g.e*, s. 19.

¹⁴ Ayni Ali Efendi, *a.g.e*, s. 30.

Hükümet ve Yurtluk-Ocaklık sancakları ocaklık yoluyla tasarruf edilirdi. Ocaklık ise hizmet karşılığı olarak verilen toprakların gelirinin babadan oğula miras kalması anlamına gelmektedir. Söz konusu sancakların beylerinden biri idam cezasına çarptırılrsa bile sahip olduğu hakların tamamı oğluna miras kalırdı. Ancak arazisini satamaz, bağışlayamaz ve vakfedemezdi¹⁵. Hükümet ve Yurtluk-Ocaklık sancaklarının beylerinin atanması eyalet valilerinin arzıyla Divan-ı Hümayun'da yapılırdı¹⁶.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında yazılan bir belge, Kürt beylerinin önemi ve konumları hakkında şu bilgileri vermektedir: Kürt Beyleri Kızılbaşlara karşı savaşıarak Osmanlı Devleti'nin yanında bulunmaları sebebiyle daha önceki yıllarda tasarruflarında olan bölgeler bundan sonra da verilen beratlarla yine kendi yönetimlerindedir. Bu bölgelerin bütün gelirleri kendilerine ve kendilerinden sonra çocuklarına ihsan edilmiştir. Buna karşılık Kürt Beyleri gerekli durumlarda Diyarbakır ve Bağdat Beylerbeyi ile birlikte hareket edip, hizmet etmeleri ve kanunlara uyup ahaliye zulümden sakınmaları gerekir¹⁷.

3- Osmanlı İdaresinde Hakkâri Hükümeti:

Hakkâri bölgesi Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548 tarihli ikinci İran seferi sonrasında Osmanlı egemenliğine girmeye başlamıştı. Bu sırada Hakkâri beyleri arasında iktidar mücadeleleri yaşanmaktaydı. Beylerden Zeynel bin Melik Bey, Hakkâri beyi konumunda bulunan amcası Seyyid Muhammed bin Zahit'e başkaldırmıştı. Osmanlı yönetiminin de desteğini arkasına almış olan Zeynel Bey, kısa sürede Hakkâri'nin tamamına hâkim olmayı başarmıştı¹⁸. Böylece Hakkâri, hükümet sancağı statüsünde olarak Osmanlı idari teşkilatı içerisindeki yerini almış ve 1550 yılında Van Eyaleti'ne bağlanmıştı¹⁹.

12 Ağustos 1548 tarihinde Zeynel Bey'e gönderilen hükümde, “ senin kadim yurdun olan yerleri, eskiden olduğu gibi zapt ve tasarruf edip serhad hizmetinde

¹⁵ Fatih Gencer, “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/49, s. 76

¹⁶ Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı(Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 85.

¹⁷ Dündar Ali Kılıç, “Tarihi Süreçte Hakkâri Beyliği Ekseninde Cereyan Eden Bölgesel Olaylar”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu IV*, TTK, Ankara 2014, s. 136.

¹⁸ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname, I*, (Çev. Abdullah Yegin), Nûbihar, İstanbul 2014, s. 145-147.

¹⁹ Orhan Kılıç, “Van Eyaleti'ne Bağlı sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul 2001, s. 192.

dikkatli ve çalışıcı olası” ibaresi yer almaktadır²⁰. Buradan hareketle Hakkâri’nin hizmet karşılığında beylerine verildiği anlaşılmaktadır. Yani Hakkâri Sancağı Zeynel Bey ve kendisinden sonra gelecek varislerine ocaklık yoluyla tevcih edilmiştir.

Tebriz’in bir Beylerbeyilik olarak teşkilatlanması sırasında daha önce Van Eyaleti içerisinde olan Tebriz’e daha yakın sancakların buraya bağlandığı tespit edilmektedir. Tebriz’in Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile birlikte Van Eyaleti, Tebriz’e nazaran bir iç eyalet durumunda kalmıştır. Bundan dolayı Tebriz’in muhafazasına daha da önem verilmiştir. Bu önemin bir göstergesi olarak, daha önce Van Eyaleti’ne bağlı bir sancak olarak gördüğümüz Hakkâri, Tebriz’in fethinden itibaren bütün askeriyle birlikte Tebriz beylerbeyi Hızır’ın emrine verilmiştir²¹.

Hükümet sancakları arasında güç ve itibar açısından İmadiye’den sonra Hakkâri ikinci sırada yer alırdı. Yani Hakkâri beyleri Kürt beylerinin en meşhurlarından olan Cizre ve Bitlis beylerinden daha üstün bir konumdaydı²². Evliya Çelebi Van’ın azl kabul etmez hükümetlerinden bahsederken Hakkâri ile ilgili şu bilgileri vermişti²³; “*Kırk yedi bin askere mâlikdir. Hakkâri’nin on bin tüfenk-endazı vardır. Hîn-i muâreke de kırk elli bin tüfenklisi olur*”.

Bütün hükümet sancaklarının beyleri devlet nezdinde itibar sahipleri idi. Bunlara verilen önemden olsa gerek kendilerine padişah emri yazıldığı zaman “cenab” elkabı kullanılırdı²⁴. Bunun yanında beyler payitahtı ziyaret ettikleri zaman yetkililer onları iyi ağırlar iltifatta bulunurlardı. Mesela Hakkâri Beylerinden Melik Esed Bey maiyetiyle birlikte Müslümanların Halifesi’ni ziyaret için İstanbul’a gitmişti. Cesur bir asker olan Esed Bey savaşlarda gösterdiği kahramanlıkla padişahın takdirini kazanmayı başarmıştı. Bu nedenle Kanuni Sultan Süleyman kendisine fazlasıyla hürmet edip “oğlum” diye hitap etmişti²⁵.

Osmanlı Devleti, Hakkâri beylerinin sahip olduğu askeri güçten özellikle İran ile savaşlarda faydalanmışlardı. Savaşa bizzat katılan Hakkâri Beylerinin Balkanlarda akıncıların yerine getirdiği hizmetlere benzer görevleri vardı. Hakkâri beylerinin düşmanı yıpratma, düşman bölgelerini yağmalama ve ordunun öncü

²⁰ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri-Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1882, s. 147.*

²¹ Orhan Kılıç, *Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar...*, s. 196- 197.

²² Ögün, *a.g.e.* s. 25.

²³ Evliya Çelebi, IV, s. 177.

²⁴ Evliya Çelebi, IV, s. 27.

²⁵ Dündar Ali Kılıç, *Tarihi Süreçte Hakkâri Beyliği ...*, s. 137.

kuvveti olma gibi vazifeleri bulunuyordu. Mesela Vezir-i Azam ve Serdar-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa, Tebriz Seferi'nde (1585) Hakkâri Bey'i Zeynel'i Tebriz ve çevresini yağmalama ve tahrip etmekle görevlendirmişti. Zeynel Bey ve askerleri Kerker, Zenuz ve Merend şehirlerine etkili akınlar yapıp, saldırdıkları bölgelerden bol ganimetle dönmeyi başarmışlardı. Ancak dönüş yolunda Zeynel Bey ve yanındaki önde gelenler Elki Hanı'nda ikinci namazına durmuşlarken İranlıların saldırısına uğramışlardı. Sonuçta Zeynel Bey ve adamları şehit olurken Zeynel Bey'in oğlu İranlılara esir düşmüştü²⁶.

Hükümet sancaklarının yöneticisi olmak isteyenler arasındaki rekabet sayesinde devlet hazinesine epey gelir akmaktaydı. Hakkâri Bey'i Zeynel hayatını kaybettikten sonra başa geçmek isteyen Zekeriyya Bey, isteğinin yerine getirilmesi halinde 100.000 filori altın vereceğini vaat etmişti. Durumu değerlendiren Osmanlı merkezi yönetimi önerilen meblağı kabul ederek Zekeriyya'yı Hakkâri Beyliği'ne atamıştı²⁷.

Hakkâri beylerinin kendileri gibi oğulları da yönetici konumundaydı. Ancak bunların nereleri idare edeceğine merkezi hükümet müdahale etmiyor, bu konuda Hakkâri Beyi kendisi inisiyatif alıyordu. Nitekim Zekeriyya Bey başa geçtikten sonra oğullarından Şerefhan Bey'i Albak'a (Başkale), Zeynel Bey'i ise Şatak'a (Çatak) yönetici olarak atamıştı²⁸.

Hükümet sancaklarının bir kısım imtiyazları olsa da Osmanlı merkezi yönetimi bu sancakları sürekli kontrol altında tutmaya çalışmıştı. Hatta ihmali olan beyleri azletmekten ve cezalandırmaktan da geri durmamıştı. Örneği Zekeriyya Bey uzun yıllar boyunca devlete iyi hizmetlerde bulunduğu için yetkililer onun konumunu değiştirmek için herhangi bir girişimde bulunmamışlardı. Ancak Zekeriyya Bey Hakkâri'nin başına geçtikten yirmi altı yıl sonra merkezi hükümete başkaldırmaya cesaret etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Zekeriyya Bey'i derhal azletmiş, Hakkâri hâkimliğine Yahya Bey'i tayin etmişti²⁹.

²⁶ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname, I*, (çev. Abdullah Yeğin) Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014, s. 149.

²⁷ Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010, s. 10.

²⁸ Dündar Ali Kılıç, a.g.b., s. 139.

²⁹ Nazmi Sevgen, a.g.e., s. 154

I. BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ DOĞU EYALETLERİNİN GENEL DURUMU VE HAKKÂRİ SANCAĞI

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 17. Yüzyılın başından itibaren eski kuvvetini kaybetmiş bunun doğal sonucu olarak merkeziyetçi özelliğini de yitirmeye başlamıştı. Tabi bunun birçok nedeni varsa da kötü yönetim, uzun süren savaşlar, yenilgiler ve tüm bunların sonucunda oluşan içteki bunalımlar merkezi hükümetin gücünü neredeyse yok olma seviyesine getirmişti³⁰. Devletin içinde bulunduğu kaos ortamı sonucunda Diyarbakır, Van, Hakkâri gibi hükümet yurtluk-ocaklık sancaklarının bulunduğu bölgelerdeki beyler, devletin kendilerine tanımış oldukları imtiyazları da kötüye kullanarak oldukça güçlenmişlerdi. Ayrıca bu mutasarrıflar vergi vermediklerinden hem devlet ekonomisine hem de bölgedeki ticari faaliyetlere zarar veriyorlardı. Yurtluk-ocaklık sahibi beyler tamamen bağımsız hareket ettikleri için 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'ne Bohtan, Revanduz, Baban ve Hakkâri beyleri iştirak etmemişlerdi. Oysa kanunnamelere göre bu beylerin öncelikli vazifesi yaşadıkları bölgelerin savunmaları ve düşmana karşı yürütülen seferlere etkin bir şekilde katılmalarıydı³¹. Bölgedeki harbler ve isyanlar bu sözde bağlılığı da bütünüyle ortadan kaldırdığı gibi Bağdat'ın İstanbul ile olan irtibatını da koparmıştı³². Böylece Sivas'tan, İran ve Arabistan hududuna kadar bölgenin büyük bir kısmı Kürt beylerinin hâkimiyet alanı olmuştu³³.

Kürt Beylerine verilen bu geniş ayrıcalıklardan bölgedeki Osmanlı yetkililerinin hoşnut olmadığı açıktı³⁴. Sivas Valisi Reşit Paşa, yurtluk-ocaklık sahiplerinden bahsederken, söz konusu beylerin devlete hiçbir faydası olmadığını belirtmişti³⁵. Yine bu bölgedeki yetkililerden Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa, kendi eyaletleri sınırlarında bulunan bu çeşit topraklara, Mansure Hazinesi'nce el konulmasını istemişti. Bölgedeki bir kısım valiler yurtluk-ocaklık

³⁰ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VIII, S. 14, Ankara 1975, s. 51.

³¹ Gencer, *a.g.e.*, s. 10-11.

³² P. Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çeviren: Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 44.

³³ Gencer, *a.g.e.*, s. 11.

³⁴ BOA, HAT 637/31417-A, 24 C.1252 (6 Ekim 1836).

³⁵ BOA, HAT, 533/26254-A, 15 B.1251 (6 Kasım 1845).

sisteminin düzenlenmesi amacıyla çeşitli teklifleri ve fikirleri raporlaştırılarak merkeze göndermişlerdi. Bu raporları tetkik eden yetkililer, yurtluk-ocaklık sahiplerinin tek geçim kaynaklarının ellerinden alınmasının bazı problemlere sebep olacağını, ciddi toplumsal reaksiyonların ortaya çıkacağını ve bunların sonucunda bölgedeki var olan göreceli asayişin tamamen ortadan kalkacağını düşünmüşlerdi. Meydana gelebilecek problemlerle yüzleşmeye cesaret edemeyen Osmanlı yönetimi yurtluk-ocaklıklara el konulması planını hayata geçirememiştir³⁶.

Osmanlı yetkililerini en çok uğraştıran bölgelerden biri de Dersim'di. Dersim, Ovacık ve Kuzucan adlı iki büyük kaza ile birkaç nahiye'den oluşmaktaydı. Alevi olup aşiretler halinde yaşayan bölge halkının nüfusunun yaklaşık yirmi bin civarında olduğu ve yedi sekiz bin silahlı adam çıkarabilecekleri tahmin ediliyordu. Bunların takriben üç yüz köyleri bulunmaktaydı. Yaşadıkları coğrafyanın çetinliği ve silaha olan merakları Dersimlileri oldukça güçlü kılmaktaydı. Dersim bölgesi geçit vermez dağlardan, çok sık ormanlıklardan, akarsuların oluşturduğu derin vadilerden ve sarp kayalıklardan oluşan doğal bir kale gibiydi. Dersimlilerin asıl yaşam alanları olan bölgeye giden yollar uçurumun kenarında bulunan dar patikalardan geçmekteydi. Sadece yukarıdan atılan kayalar bile yabancı olarak algılanan güçlerin Dersim'e girmesini imkânsız hale getirmekteydi. Osmanlı askerinin asla bölgelerine giremeyeceğine inanan Dersimliler çevrelerindeki yerleşim yerlerini yağmalamayı adet haline getirmişlerdi. Dersimlilerin düşüncesini haklı çıkaran Osmanlı yetkilileri herhangi bir tedbir alamıyor, bölgedeki olumsuzlukları sadece merkeze iletmekle yetiniyorlardı³⁷.

Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı Şirvan Kazası'nda ve günümüzde Kuzey Irak'ta bulunan Sincar Dağı'nda Yezidiler yaşamaktaydı³⁸. Bunlar da soygun yapmayı alışkanlık haline getirmişlerdi³⁹. Dönemin raporlarına yansıdığına göre; Yezidilerin söz konusu uygunsuz hareketleri Diyarbakır ile Bağdat arasındaki ulaşımı son derece olumsuz etkilemekteydi⁴⁰.

Yine 19. Yüzyıla kadar Osmanlının nüfuzunun uğramadığı hatta ordularının bile giremediği bölgelerden bir de Garzan Bölgesiydi. Anadolu'nun en yüksek

³⁶ BOA, HAT, 490/24028-A, 29.Z.1250.

³⁷ Fatih Gencer, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim'de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55, 1 (2015), s. 219.

³⁸ BOA, HAT, 107/4270, 29 Z.1222 (1807).

³⁹ BOA, HAT, 448/22332-A, 13 Ra. 1253 (17 Haziran 1837).

⁴⁰ BOA, HAT, 373/20404-A, 3 Za.1252 (9 Şubat 1837).

dağlarından biri olan Garzan Bölgesi, oldukça zengin maden yataklarına sahip bir bölgeydi. Buralarda devlet otoritesi kurulmadığı için söz konusu madenlerin hazineye hiçbir katkısı olmuyordu⁴¹.

1.1. Tanzimat Öncesi Hakkâri Hükümeti:

1820 tarihli bir belgede Sultan Süleyman'ın İran ile savaşları esnasında ve Van Eyaleti'nin fethedilmesi sırasında Hakkâri Beylerinin devlete epey hizmet ettikleri için padişahın Hakkâri Sancağı'nı Hakkâri beylerinin yönetimine verdiğinden bahsedilmektedir. Ancak devlet bunun karşılığında Hakkâri Beylerinden; İranlıların Hakkâri'ye saldırması durumunda bölgedeki kaleleri terk etmeyip muhafaza etmelerini ve devlete sadık kalmalarını beklemekteydi⁴². Bu cümleden olmak üzere Hakkâri sancağının yönetiminin 19. Yüzyılda da ocaklık yoluyla yani hizmet karşılığında verildiği anlaşılmaktadır.

19. Yüzyılın başlarında Hakkâri Beyleri Van Muhafızlarına, Van Muhafızları da Erzurum Valilerine bağlıydılar. Bu dönemde Hakkâri hükümetinin başında Mustafa Bey bulunmaktaydı. Hakkâri Hükümeti'nin merkezi Çölemerik'di. Diğer bir önemli yeri de Başkale'ydi. Hakkâri Beyleri duruma göre iki bölgede de ikâmet ederlerdi⁴³.

Bu döneme ait belgelerde Mustafa Bey için; Hakkâri Aşâyiri Hâkimi ve Çölemerik Mutasarıfı⁴⁴, Hakkâri Hâkimi⁴⁵, Liva-i Hakkâri Beyi⁴⁶, Hakkâri Aşireti Zâbiti⁴⁷ unvanları kullanılmaktaydı. Hâkim ve mutasarrıf unvanları Hakkâri'nin hükümet sancağı statüsünde olduğunu göstermektedir. Hakkâri Aşâyiri Hâkimi ve Hakkâri Aşireti Zâbiti unvanlarının kullanılmasının sebebi ise sayıları on binlerle ifade edilen aşiretleri Hakkâri beylerinin mensup olduğu ailenin yönetmesiydi. Aşiretlerin Hakkâri Beylerinin üstünlüğünü kabul etmesinin en önemli sebebi ise beylerin soylarını Abbasilere dayandırması ve aşiret mensuplarının bu iddiaya tam olarak inanmasıydı⁴⁸. Bunun içindir ki Hakkâri Beyleri daima soylarını ön plana

⁴¹ Gencer, *a.g.e.*, s. 16.

⁴² BOA, HAT, 825-37404/E, 8.R.1236, (14 Aralık 1820).

⁴³ Fatih Gencer, "19.Yüzyılın Başlarında Hakkâri Sancağına Dair Bazı Tespitler", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXIII, Eylül 2015, s. 412.

⁴⁴ BOA, HAT, 78/3236, 13.Ca.122, (29 Temmuz 1806).

⁴⁵ BOA, HAT, 826-37444-A, 25.Ş.1236 (28 Mayıs 1821).

⁴⁶ BOA, HAT, 452/ 22393-A, 29.Ş.1232 (14 Temmuz 1817).

⁴⁷ BOA, HAT, 671/32853, 29.Z.1234 (1818).

⁴⁸ BOA, HAT, 810/37204-H, 17.Ra.1247, (26 Ağustos 1831).

çıkarak bunu bir övünme vesilesi olarak kullanırlardı⁴⁹. Aslında soy meselesine vurgu ile otoritelerini meşrulaştırma sadece Hakkâri beylerine has bir olgu değildi. Cizre⁵⁰ ve İmadiye⁵¹ Beyleri de aynı yola başvurarak Abbasi hanedanına mensup olduklarını ileri sürmekteydiler.

19. yüzyılın başına gelinceye kadar Hakkâri Beylerinden devlet açısından en uygun olan seçilir ve beratı hazırlanarak Erzurum'a gönderilirdi. Seçilen kişi Erzurum'a çağrılır, hilat giydirildikten sonra Hakkâri Beyliği'nin başına geçerdi. Kürt Beylerinin bağlı oldukları eyalet valilerinin yanlarına gelmesine ayrı bir önem yüklenmekteydi. Çünkü bu şekilde beyler valilerin üstünlüğünü dolayısıyla devlet otoritesini tanıdıklarını göstermiş olurlardı. Nitekim Mustafa Bey de Erzurum Valisi'ni ziyaret ettikten sonra hilat giyerek görevine başlamıştı⁵². Bu yolla beyliğe atanan kişilerden devlet hem idari hem de askeri bir takım hizmetler beklemekteydi⁵³.

Erzurum Valisi Galip Paşa, Hakkâri'nin statüsünden bahsederken "...ocaklık ve yurtluk da'vası ise yine memâlik-i saltanat-ı seniyye içinde cârî yani mutasarrıfı sâir memûrîn gibi aralıkda tebeddül itmeyüb te'bîd olmak kanundan ibaret olub hatta Devlet-i Aliye hudûdunda sâkin olanların bağ bahçe ve tarla müsüllû emlâkını bile aher devlet sekinesine bey'i hilâf-ı kanun ve şürût idüğünden..." ifadesini kullanmıştı⁵⁴.

Dikkat edilirse Galip Paşa Hakkâri sancağını hükümet değil de yurtluk ve ocaklık olarak tanımlamıştı. Bu döneme ait incelediğimiz belgelerden edindiğimiz izlenime göre, fiilen varlığını sürdürmekle birlikte resmi yazışmalarda hükümet sancağı tabiri artık kullanılmamakta, bu tarz sancakların tamamı yurtluk ve ocaklık olarak tanımlanmaktaydı⁵⁵. Bu durum sadece Hakkâri için geçerli değildi. Kanuni döneminde hükümet olarak tanımlanan Palu Sancağı da 1841 yılında mülknâmesi yenilenirken yurtluk-ocaklık olarak ifade edilmişti⁵⁶.

⁴⁹ *The Missionary Herald, Reports From Northern Iraq 1833-1870, I*, (Ed. Kamal Salibi-Yusuf K. Khoury), Royal İnstitute For Inter-Faith Studies, Amman 1997, s.534.

⁵⁰ BOA, İ.MSM, 49/1244, 9.Ra.1263 (25 Şubat 1847).

⁵¹ BOA, C.DH, 39/1931, 7.S.1260, (27 Şubat 1844).

⁵² BOA, HAT, 825/37404-Z, 8.R.1236 (13 Ocak 1821).

⁵³ BOA, HAT, 733/34800, 23.R.1243 (13 Kasım 1827).

⁵⁴ BOA, HAT, 812/37250-K, 29.Z.1241 (1825).

⁵⁵ Fatih Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 49, 2011, s.78;

⁵⁶ BOA, İ.MVL, 237/8388-2, 1 L.1257 (16 Kasım 1841).

Aslında Galip Paşa'nın ifade ettiği önemli bir nokta da Hakkâri sancağı yöneticilerinin diğer sancak beyleri gibi değiştirilmemesi ve ömür boyu görevde kalmalarının kanunların gereği olduğudur. Buradan hareketle klasik dönemde oluşturulan sisteme göre bu tarz sancaklarda “azl ü nasb kabul etmezler” ilkesinin⁵⁷ hala devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda Hakkâri bölgesinin devlet hazinesine doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir katkısı olmadığı anlaşılmaktadır. Erzurum Valisi Halil Kâmili Paşa Hakkâri'den bahsederken bölgenin yurtluk-ocaklık statüsünde bulunması nedeniyle devlete hizmet etmeleri beklenen Hakkâri beylerinden vergi talep edilmediğini ifade etmişti⁵⁸. Dolayısıyla Hakkâri'ye bağlı olan bölgelerde yaşayan Müslümanlar ve nüfuslarının 40-50 bin civarında olduğu tahmin edilen Nesturiler⁵⁹ cizye ve diğer vergilerini devlete değil, Hakkâri Beylerine ödemekteydiler⁶⁰.

Hakkâri Sancağı'nda çıkarılan madenlerin bütün gelirleri de Hakkâri Beylerine aitti⁶¹. Babîâli 1830'lu yıllarda Hakkâri'de çıkarılan zırnık madenini doğrudan işletmek istediğinde, dönemin Hakkâri beyi olan Nurullah Bey; bu madenin önceki Osmanlı sultanları tarafından ecdadına verilmiş olduğunu söyleyerek söz konusu talebe karşı çıkmıştı⁶². Aslında Nurullah Bey muhtemelen bilmeden de olsa Hakkâri'nin ocaklık yoluyla tevcih edildiğini söylemek istemişti. Çünkü kanunnâmelere göre ocaklık; hizmet karşılığında verilen toprağın gelirlerinin babadan oğla miras kalması anlamına gelmektedir⁶³. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Hakkâri'de doğrudan İstanbul'dan atanan tek bir Osmanlı memuru bile bulunmamaktaydı. Hatta 1822-1823 yıllarında İranlılar, Hakkâri Sancağı'na bağlı bazı bölgeleri istila ettiğinde, bu durumu merkeze iletecek bir memur bulunmadığından Osmanlı yönetimi toprak kaybettiğinden çok sonraları haberdar olmuştu⁶⁴. Bu durum klasik dönemde tesis edilen idari teşkilatın sürdüğünü, yani hükümet sancaklarının “mefrûzü'l-kalem ve maktûü'l-kadem” (sayım yapılmayan ve

⁵⁷ Ayni Ali Efendi, *Kavânî-i Âl-i Osman der Hülasa-Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979, s.29-30.

⁵⁸ BOA, İ.MSM, 48/1228-6, 1.Ş.1259 (27 Ağustos 1843).

⁵⁹ BOA, İ.MSM 48/1229-16, 9 L.1259 (2 Kasım 1843).

⁶⁰ BOA, İ.MSM 48/1228-8, 1259 (1843).

⁶¹ BOA, HAT, 770/36176, 17.Z.1242 (12 Temmuz 1827).

⁶² BOA, HAT, 794/36840-C, 25.Z.1247, (26 Mayıs 1832)

⁶³ Fatih Gencer, “19.Yüzyılın Başlarında Hakkâri Sancağına Dair Bazı Tespitler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXIII, Eylül 2015, s. 414.

⁶⁴ BOA, A.MKT, 206/9, 23.B.1265 (15 Haziran 1849).

Osmanlı yöneticilerinin müdahale etmediği)⁶⁵ özelliklerinin devam ettiğini ve aynı zamanda bu tarz yönetim şeklinin tamamen işlevini yitirdiğini göstermektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla Hakkâri beyleri bölgedeki diğer Kürt beylerine nazaran devletin nezdinde daha az itibar görmekteydiler. Nitekim Muş Beylerinden Selim’e ve Beyazıt Beyi Behlül’e mirmiran ve miralay gibi rütbelere verilmiş ve resmi yazışmalarda söz konusu kişilere paşa diye hitap edilmişti. Van Muhafızı Derviş Paşa’nın isyan etmesi sonrasında yakalanması için Hakkâri Beyi Mustafa da görevlendirilenler arasında yer alınca, Erzurum Valisi, devlete hizmetinde daha gayretli olması için diğer Kürt beyleri gibi Mustafa Bey’e de mirliva veya uygun başka bir payenin verilmesini İstanbul’dan istemişti. Yetkililer Erzurum Valisi’nin talebini değerlendirirken Mustafa Bey’e mirliva payesinin verilmesinin uygun olmadığını şu cümle ile dile getirmişlerdi:⁶⁶

“...aşâyirden olmaları mülâsebesiyle devletce kendülerine mirlivalık veyahud aher vecihle rütbe ve pâye verilmek uymayacağı bedîhî ve bâhir olub ancak hil’at gönderilmekde ve tezâyüd-i şevk ve gayretlerini mûcib olmak içün bazı vesile ile mir-mumailiye hitaben fermân ısdâr ve tesyâr olunmakda beis olmadığı ityân olunarak...”.

Yukarıdaki ifadeler dikkate alınırsa İstanbul’daki yetkililer Mustafa Bey’i Kürt aristokratları içinde görmeyip, aşiret mensubu olarak değerlendirdiklerinden devletin böyle bir kişiye rütbe vermesinin uygun olmayacağını düşünmüşlerdi. Oysa 1824 tarihli bir belgede Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa’dan bahsedilirken “Behlül Paşa bendeleri ol tarafın hânedân ve kişizâdesi” olduğunu dile getirmişlerdi⁶⁷. Bu cümleden hareketle Osmanlılar nezdinde Behlül Paşa’nın soy bakımından Mustafa Bey’den daha muteber kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Hakkâri Beyinin sadece kendisi değil bir kısım akrabaları da yönetici konumundaydı. Örneğin yurtluk-ocaklık statüsünde bulunan Çehrik Kalesi Hakkâri Beylerinin akrabası olan Yahya Bey’in yönetimindeydi⁶⁸. Yine Hakkâri’ye bağlı olan Deyrik de yurtluk-ocaklık olarak Hakkâri Beyi’nin akrabasından Mehmet Bey’in tasarrufundaydı⁶⁹.

⁶⁵ Ayn-ı Ali Efendi, a.g.e., s. 30.

⁶⁶ BOA, HAT, 671/32853, 29.Z.1234.

⁶⁷ BOA, HAT, 803/37120, 3 Ş. 1239 (3 Nisan 1824).

⁶⁸ Derviş Paşa, *Tâhdid-i Hudûd-ı İraniyye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, s.112.

⁶⁹ Derviş Paşa, a.g.e., s. 113.

Anlaşıldığı kadarıyla Hakkâri Beyine bağlı bir takım yerel beyler de bulunmakta ve Hakkâri Beyleri gerektiğinde bunları azledip yerlerine başkalarını atayabilmekteydiler. Örneğin Bıradost Beyi Behram, Mustafa Bey'e gücenmiş ve kethüdasını İran'a bağlı Urmiye Hâkimi'ne gönderip kendisine tabi olmak istediğini bildirmişti. Bu isteği memnuniyetle karşılayan Urmiye Hâkimi, derhal hilat göndererek Bıradost beyini himayesine almıştı. Durumdan haberdar olan Mustafa Bey ise zaman kaybetmeden Behram'ı azledip yerine oğlu Eybestan'ı bey olarak atamıştı⁷⁰.

Osmanlı yetkilileri İran sınırında bulunan Hakkâri'nin önemini anlatırken, burasının Van Kalesi'nin kilidi konumunda olduğunu dile getirmişlerdi. Yani Hakkâri İranlıların Anadolu'ya sarkmasını engelleyen doğal bir kale gibiydi⁷¹. İran için ise bu yöre konumu itibariyle Anadolu'ya açılan kapılardan biri olduğu için stratejik açıdan son derece önemliydi. Bu nedenle 19. yüzyılın başlarında İran nüfuzunu Hakkâri'ye yaymaya çalışmış, Osmanlılar da ellerinden geldiğince İranlıları dizginlemeye gayret etmişlerdi. Bunun yanında Hakkâri Beyi'nin denetiminde bulunan ve hem vergi kaynağı hem de askeri güç olarak görülen Hakkâri aşiretlerini iki devlet de nüfuzları altına almak istemişlerdi. Oldukça kalabalık olan bu aşiretlerin yaşadıkları bölgenin bir tarafı Irak'ta, diğer tarafı da Van Eyaleti ile İran hududunda bulunuyordu. Dolayısıyla Hakkâri Beyi ve onun hükmü altında olan aşiretler hangi devlete tabi olursa, yaşadıkları bölgeler de fiilen o devletin egemenliği altına girmekteydi⁷².

Hakkâri Beyleri sahip oldukları askeri güç nedeniyle bölgedeki siyasi mücadelelerde özellikle Van muhafızlarının devlete başkaldırmaları esnasında önemli roller oynuyorlardı. Örneğin 1800'lerin başında Van Muhafızı olan Mehmet Sadık Paşa, Hakkâri Beyinin desteğini alarak, Van'daki ahaliye her türlü eziyeti yapmaya başlamıştı. Osmanlı yönetiminin tepkisinden çekinen Sadık Paşa, 1803 yazında Van'a bağlı Edremit'te Hakkâri ve Mahmudi beyleri ile bir araya gelerek onlarla bir anlaşma yapmıştı. Buna göre eğer Sadık Paşa azledilirse veya bu grubun menfaatlerine aykırı bir irade zuhur ederse emre itaat etmeyeceklerdi. Bunun yanında taraflardan herhangi birinin üzerine asker sevk edilirse saldırıya birlikte karşı

⁷⁰ Derviş Paşa, *a.g.e.*, s. 106.

⁷¹ BOA, HAT, 772/36215, 3.Ca.1242 (3 Aralık 1826).

⁷² BOA, HAT, 1227/47925-E, 19.Ra.1234 (16 Ocak 1819).

koyacaklardı⁷³. Kısa bir süre sonra Osmanlı yönetimi Sadık Paşa'yı asi ilan edip onu görevinden azletti. Ancak Sadık Paşa devlete isyan ederek Hakkâri Beyinin de yardımıyla yaklaşık bir yıl boyunca Osmanlı yönetimine kafa tutmayı başaramıştı⁷⁴.

1806 yılında Van'ı zorla ele geçirmeye çalışan Emin Paşa ve kardeşi Derviş Bey Hakkâri Beyi Mustafa'dan askeri yardım alarak Van'a hücum etmişlerdi. Bu saldırı karşısında çaresiz kalan Van Muhafızı Feyzi Paşa kaleye sığınmışsa da kardeşleri Yusuf ve Mehmet Beyler ile birlikte idam edilmekten kurtulamamıştı⁷⁵. Böylece devletin vezirini öldürmüş olmasına rağmen Osmanlı yönetiminin vezirlik payesi vermek zorunda kaldığı Derviş Paşa, merkezi yönetimi pek de umursamadan on üç yıl boyunca Van'a hâkim olmayı başarmıştı⁷⁶.

1831 yılında ise Babiâli Van Muhafızı olan İshak Paşa'yı asi ilan ederek azletmiş onun yerine Timur Paşa'yı atamıştı. İshak Paşa kaçarak, Hakkâri Beyi Nurullah'a sığınmıştı. Erzurum Valisi Esat Paşa, İshak Paşa'nın yakalanıp ya kendisine veya Van Muhafızı Timur Paşa'ya teslim edilmesine dair Nurullah Bey'e hitaben bir emir kaleme almıştı. Buna karşılık Nurullah Bey; kendisinin Abbasilerin soyundan gelmesi ve aşiretler arasında hatırı sayılır biri olması cihetleriyle hanesine sığınanları himayeye mecbur olduğunu ifade edip, Erzurum Valisi'nin emrine karşı çıkmıştı⁷⁷.

1.2. 19. Yüzyılın Başlarında Doğu Eyaletlerindeki Güçlü Kürt Beyleri

1.2.1. Revanduzlu Mehmet Paşa:

Revanduz merkezli olup Soran Emirliği olarak adlandırılan bölgenin en meşhur idarecisi 1814 yılında başa geçen Revanduzlu Mehmet Paşa olarak bilinen Mir Mehmet'ti. Beyliğin yönetimini devraldıktan kısa bir süre sonra komşu bölgeleri tehdit etmeye başlamıştı. İlk olarak 1815 yılında Brados beylerini kontrolü altına aldı. Bunun üzerine Litan kabilesi kendisine bağlılığını bildirdi. Nalas Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Zibar, Mamaş ve Şirvan kabileleri de Mir'e itaat etmek zorunda kaldı. Revanduzlu bunlardan aldığı askerlerle güçlü bir ordu oluşturmayı başardı. Rivayetlere göre birlikleri on bin piyade ve yirmi bin süvariden oluşmaktaydı. O

⁷³ BOA, HAT, 105/4143-A, 1.R.1218, (21 Temmuz 1803).

⁷⁴ BOA, HAT, 105/4142, 23.Za.1218 (5 Mart 1804).

⁷⁵ BOA, HAT, 78/3236, 13.Ca.1221 (29 Temmuz 1806).

⁷⁶ Fatih Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 47, Cilt 29, 2010, s. 215.

⁷⁷ BOA, HAT, 810/37204-H, 17.Ra.1247, (26 Ağustos 1831).

dönemde bağımsızlık işareti sayılan sikkeler bastırdı. Sikkenin ön yüzüne “El-Emir Mansur Muhammed Bey” arka yüzüne ise “Darb fî Revanduz” ibarelerini kazdırmıştı. 1818 yılında bağımsızlık ilanı sayılabilecek bir uygulamaya başladı. Hutbeleri padişahın adında değil kendi namına okuttu. Suçluları bağışlamayan, çapulculuğa fırsat tanımayan sert ve disiplinli idaresi sonucu nüfuz alanındaki bölgelerde düzen ile güven ortamının hâkim olmasını sağladı⁷⁸.

Silahlı birliklerini epey kuvvetlendirdikten sonra 1820’li yıllardan itibaren tekrar komşu bölgelere yöneldi. Hoşnav aşiretlerinin reisleri olan Mir Mahmalı, Mir Yusufi ve Puşt Gali’yi öldürttü. Ayrıca Mamiş aşiretinin reisi Mahmut Ağa’nın ve tüm ailesinin hayatlarına son verdi. Mir Mehmet’in en önemli amacı Zap nehri ile İran sınırı arasında kalan tüm bölgeyi ele geçirmektir. Bu amaçla 1822 yılında Babanların merkezi olarak kabul edilen Harir’i ele geçirdi. 1823’te Koysancak, Erbil ve Altıncöprü, 1824’te Ronye bölgelerini de hâkimiyeti altına almayı başardı. Bağdat Valisi Bağdat’ta ortaya çıkan karışıklıklarla uğraşırken fırsattan yararlanıp Erbil ve Köprü sancaklarını ele geçirdi. Bağdat yolunu keserek gidip gelen tatarları yakalayıp hapsedti. Bağdat Valisi İranlıların bölgeye sarkmasını engellediği için Revanduzlu üzerine yürümeyip onunla uzlaşmanın yollarını aradı. Bunun için ele geçirdiği yerler kendisine bırakıldı. Yine Bağdat valisinin girişimleriyle 1830 yılında Revanduzluya hilat gönderilip mirmiranlık rütbesi verildi. Teşekkür edip bağlılığını bildirmek için Bağdat valisini ziyaret ettikten sonra yönetimi devlet tarafından onaylanmış ve Revanduzlu Mehmet Paşa Osmanlı Devleti’nin meşru yöneticileri arasına katılmıştı.

1832 yılında Behdinan beylerine ait Akra Kalesi’ni ve bölgenin önemli şehirlerinden biri olan İmadiye’yi ele geçirdi. Böylece Büyük Zap ve Habur ırmağı arasındaki bölgelerin tamamı paşanın eline geçti⁷⁹. Böylece Hakkâri Beyi Nurullah Bey de ona bağlananlar arasında yerini aldı⁸⁰.

Mehmet Paşa 1833 yılında Mardin ve Siirt’i de nüfuzu altındaki bölgelere dâhil edip Diyarbakır’ın önde gelen ailelerinden Zirki Beylerini kontrolü altına aldı⁸¹.

⁷⁸ BOA, HAT, 449/22346, 4 Za. 1250 (4 Mart 1835), BOA, HAT, 288/17298-G, 21 M.1252 (8 Mayıs 1836).

⁷⁹ Wadie Jwaideh, *a.g.e*, s. 110-114

⁸⁰ Michael Eppel, “The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s. 250.

⁸¹ BOA, HAT, 449/22346, 4 Za. 1250 (4 Mart 1835).

Dönemin raporlarına bakılırsa bölgedeki hâkim olduğu kale sayısı elli beşe ulaşmıştı⁸².

1.2.2. Cizre Beyi Mir Seyfettin ve Bedirhan Bey:

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Cizre bölgesinde varlığı hemen hiç yoktu. Hükümet sancağı statüsünde olan Cizre, Revanduzlu Mehmet Paşa'nın himayesinde⁸³, Mir Seyfettin tarafından idare edilmekteydi. Burada yaşayanlar hutbelerinde padişahın adı yerine bir takımı Revanduz Beyini, bir kısmı ise Mir Seyfettin'i anmaktaydılar⁸⁴. Hafız Paşa'nın Sivas Valiliği esnasında Bedirhan Bey Cizre mütesellimliğine atanmıştı. Bu sırada Revanduzlu Mehmet Paşa yakalanmış ve onun boşluğunu doldurmaya çalışan Bedirhan Bey özellikle Nizip Savaşı'ndan sonra bölgedeki en güçlü Kürt beyi konumuna yükselmişti. Diğer tüm Kürt beyleri onun nüfuzu altındaydı ve ona kafa tutabilecek herhangi bir yerel güç kalmamıştı⁸⁵. Devlete vergi ödese de gerçekte tamamen bağımsız olarak hareket ediyordu⁸⁶. Diyarbakır Müşiri Zekeriyya Paşa'ya göre, nüfuzunu oldukça genişleten Bedirhan Bey'in otuz-kırk bin askeri bulunmaktaydı⁸⁷.

1.2.3. Müküs Beyi Han Mahmut:

Han Mahmut, Van'a bağlı Müküs Sancağı'nın beyiydi. Van Muhafızı görünüşte çok geniş toprakları idare ediyorsa da aslında Van'ın önemli bir kısmı Han Mahmut'un denetimindeydi. 1838 yılına ait bir belgede, Han Mahmut ve altı kardeşinin yirmi seneyi aşkın bir süreden beri başına buyruk davrandıklarından bahsedilmektedir⁸⁸. Bölgede o denli güçlenmişti ki 1830 yılında isyan eden Van Muhafızı İshak Paşa bile ona sığınmıştı⁸⁹. Han Mahmut, onu korumakla kalmamış, hatta zorla Van Muhafızlığı'na getirmeye çalışmıştı⁹⁰.

⁸² Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, VI-VII-VIII. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 887.

⁸³ BOA, HAT, 377/20477-İ, 11 L. 1251 (30 Ocak 1836).

⁸⁴ BOA, HAT, 288/17298-G, 21 M.1252 (8 Mayıs 1836).

⁸⁵ BOA, İ.MSM, 48/1229-20, 12 L.1259 (5 Kasım 1843).

⁸⁶ BOA, İ.MSM, 48/1229-3, 1259 (1843).

⁸⁷ BOA, İ.MVL, 29/490-24, 1 Ca. 1257 (21 Haziran 1841).

⁸⁸ BOA, HAT, 448/22335-C, 21 Ş. 1254 (9 Kasım 1838).

⁸⁹ BOA, HAT, 1040/43065-A, 27 R.1246 (15 Ekim 1830).

⁹⁰ BOA, HAT, 1047/43212-H, 29 Z.1246 (1830).

Han kardeşler, ne Van paşasından ne de İranlılardan korkuyorlardı. Sınırı aşp, İran'a ait olan bölgelere kolaylıkla zarar verebiliyorlardı⁹¹. Onlara tabi olmayan aşiretlerin bu bölgede yaşama şansı yoktu. Haydaranlı Aşireti sırf bu yüzden İran'a kaçmak zorunda kalmıştı⁹². Güçleri arttıkça bölgedeki diğer beylerin topraklarına el atmaya, Cizre ve Bohtan köylerini de yağmalamaya başlamışlardı⁹³. Böylece ellerinde olan köylerin sayısı üç yüzü aşar hale gelmişti⁹⁴. Onların bu denli sivrilmeleri Osmanlı merkezî yönetiminin canını sıkırsa da yetkililerin yapabilecekleri bir şey yoktu. Han kardeşlerin ellerinde çok sağlam kaleler bulunmaktaydı. Sadece Hoşab (Mahmudi) Kalesi'nin binlerce askerle altı ay boyunca kuşatılması durumunda bile ele geçirilemeyeceği rapor edilmişti⁹⁵.

1.2.4. Nehrili Şeyh Seyid Taha:

Şemdinanlı Seyit Taha, Nakşibendî Tarikatı'nın Halidiye kolunun bölgedeki ilk ve en önemli halkalarından biridir. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki Kürt beylerini baskı altında tutmasıyla birlikte misyonerlerin Nesturilere yönelik faaliyetlere başlaması Seyit Taha'yı doğal bir siyasal çekim merkezi haline getirmişti⁹⁶.

Seyit Taha, Mevlana Halid-i Bağdadi'den ilim öğrendikten sonra Şemdinli'nin Nehri beldesini yurt tutmuştu. Şeyh Seyyid Taha'nın, namı Ortadoğu'dan Kafkaslara kadar büyük bir bölgeye uzanmıştı. O zamanın emiri Nurullah Bey ve bölgedeki aşiretler üstünde çok önemli bir etkisi vardı⁹⁷. Bölge halkı bu şeyhin kutub derecesinde olduğuna inanıyor ve ona büyük bir saygı gösteriyorlardı.⁹⁸ Bu nedenle olsa gerek Bruinessen, Şeyh Seyyid Taha derecesinde siyasi kudrete malik başka bir şeyh örneğine tesadüf etmediğini dile getirmektedir⁹⁹. Seyid Taha, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde çok sayıda aşireti bir araya toplayarak din ve devleti korumak için hareket geçeceklerini Van Muhafızı Timur

⁹¹ BOA, HAT, 812/37250-G, 15 S.1241 (29 Eylül 1825).

⁹² BOA, C.DH, 95/4227, 29 Z.1255 (1839).

⁹³ BOA, HAT, 448/22335-D, 3 N.1254 (20 Kasım 1838).

⁹⁴ BOA, HAT, 448/22324, 4 Ş.1254 (23 Ekim 1838).

⁹⁵ BOA, HAT, 452/22387, 25 Za.1254 (9 Şubat 1839).

⁹⁶ Sinan Hakan, "Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete; Seyid Taha-yı Nehri", *Uluslararası Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu*, Hakkârî Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 92.

⁹⁷ Hakkârî İl Yıllığı, 1994, s. 96.

⁹⁸ BOA, İ.DH, 191/10747-1, 21 Ra. 1265 (14 Şubat 1849)

⁹⁹ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet, Merkezi Kürdistan'da misyonerlik faaliyetleri* (Çeviren: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 343.

Paşa'ya bildirmiş ve ondan nasıl hareket etmeleri gerektiğini söylemesini istemişti¹⁰⁰. Aslında çok sayıda aşireti sadece Kürt Beyleri nüfuzlarını kullanarak bir araya getirebiliyorlardı. Seyit Taha'nın söz konusu hareketi en azından 1828 yılından itibaren Nakşibendî şeyhlerinin bölgede etkili bir güç olarak ortaya çıktıklarını göstermektedir.

1.3. 19. Yüzyılın Başlarında Hakkâri Beyleri:

19. Yüzyılın başlarında Hakkâri beyleri Van muhafızlarının ve Erzurum valilerinin denetimindeydi. Bu dönemde Hakkâri Beyi Mustafa Bey'di. Mustafa Bey'in nüfuzu altında çok kalabalık aşiretler bulunmaktaydı¹⁰¹. Mustafa Bey Erzurum Valisi'nin kendisini İstanbul'a Hakkâri beyi olarak önermesinden sonra göreve başlamıştı. Merkezi hükümetten olur yanıtı geldikten sonra Erzurum'a çağrılan Mustafa Bey'e burada hilat giydirilmiş ve Hakkâri'ye gönderilmişti¹⁰².

Hakkâri Sancağı'nın merkezi Albak Kazası'ydı. Hakkâri beyleri bu kaza içerisinde bulunan Başkale adlı bölgede ikamet ederlerdi. Burası dağ yamacında yüksek bir kayanın üzerine inşa edilmiş bir kaleydi. Albak Kazası bu kale ve dağın yamacında bulunan bir köyden ibaretti¹⁰³.

Hükümet sancaklarında tımar sistemi uygulanmadığı için Hakkâri'de tımarlı sipahiler bulunmazdı. Aynı zamanda bu gibi sancaklara merkezi yönetim tarafından sancak beyi dışında başka atamalar yapılmadığından Hakkâri'de 19. Yüzyılın başlarında doğrudan İstanbul'dan gönderilen görevliler bulunmazdı¹⁰⁴.

Hakkâri Beyleri'nin hem idari hem de askeri görevleri bulunmaktaydı. Her şeyden önce onlar Osmanlı merkezi yönetiminin birer sancak beyiydiler ve yönetimleri altındaki toprakları kanunlara göre idare etmek zorundaydılar. Hakkâri, hükümet sancağı statüsünde bulunduğu için Hakkâri beyleri diğer sancak beylerinden farklı olarak ömür boyu görevde kalmaları kanunlar gereğiydi¹⁰⁵. Bunun yanında Hakkâri beylerinden bir takım yükümlülükleri yerine getirmeleri karşılığında vergi

¹⁰⁰ BOA, HAT, 803/37114-C, 23.C.1243 (11 Ocak 1828).

¹⁰¹ BOA, HAT, 810/37204-H, 17.Ra.1247, (26 Ağustos 1831).

¹⁰² BOA, HAT, 825/37404-Z, 8.R.1236 (13 Ocak 1821).

¹⁰³ Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997, s. 239.

¹⁰⁴ BOA, A.MKT, 206/9, 23.B.1265 (15 Haziran 1849).

¹⁰⁵ BOA, HAT, 812/37250-K, 29.Z.1241 (1825).

talep edilmezdi¹⁰⁶. Hakkâri beylerinden her şeyden önce devlete sadık olmaları bekleniyordu. Ayrıca İranlıların saldırıları karşı koyup yönetim alanlarını savunmaları isteniyordu¹⁰⁷. Yetkililere göre Hakkâri, Van Kalesi'nin kilidi yani düşman olarak kabul edilen İranlıların Anadolu'ya girmesini engelleyen bir konumdaydı¹⁰⁸.

Hakkâri İranlılar için de oldukça önemli bir bölgeydi. Aslında İranlı yetkililer burayı kendi nüfuz alanları içinde görüyor, bu nedenle Hakkâri'ye sürekli müdahalelerde bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde gerek iç isyanlar ve gerekse yıkıcı savaşlarla sürekli meşgul olması İranlıların Hakkâri ile ilgili emellerine ulaşmalarını da kolaylaştırıyordu. Nitekim İran Veliahtı Abbas Mirza 1810'lu yıllardan itibaren Hakkâri'nin önemli bir kısmını kendisine tabi ettirmeyi başarmıştı. Bölgedeki önde gelenlerin önemli bir kısmı, hatta Hakkâri Beyi Mustafa Bey de Abbas Mirza'ya boyun eğmek zorunda kalmıştı¹⁰⁹. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Bey'in İran'ın üstünlüğünü kabul etmesinin nedeni Abbas Mirza'dan korkması değil, Van Muhafızı Derviş Paşa'nın tehditlerinden ötürü çaresiz kalmasıydı¹¹⁰.

Derviş Paşa'nın kötü yönetimi Osmanlı-İran ilişkilerinin sürekli gerginleşmesine neden oluyordu. İran aşiretlerinden olan Sipki Aşireti'nin gasp ettiği on iki bin kadar hayvanı Van'a getirmesi ve Derviş Paşa'nın bunlara sahip çıkması İranlıları epey sinirlendirmişti. Bunun üzerine İranlılar iki koldan Osmanlı topraklarına girmişlerdi¹¹¹. Bu esnada İranlılarla birlik olan Mustafa Bey onların Hakkâri bölgesinde ilerlemesini kolaylaştırmıştı¹¹².

Sınırlardaki çatışmaları sonlandırmak isteyen Erzurum Valisi Halil Paşa Revan Serdarı'na bir elçisini gönderdi. İranlılar çatışmaların sonlandırılması için Derviş Paşa'nın sahiplendiği İran aşiretlerinin iadesini istediler. Buna ek olarak Hakkâri'nin İran toprağı olduğunu ve Derviş Paşa'nın buraya karışmasının engellenmesini talep ettiler¹¹³. Çatışmalara son vermek isteyen Erzurum Valisi, Sipki

¹⁰⁶ BOA, İ.MSM, 48/1228-6, 1.Ş.1259 (27 Ağustos 1843).

¹⁰⁷ BOA, HAT, 825/37404-E, 3.R.1236 (8 Ocak 1821).

¹⁰⁸ BOA, HAT, 772/36215, 3.Ca.1242 (3 Aralık 1826).

¹⁰⁹ BOA, HAT, 671/32853, 29.Z.1234 (1819).

¹¹⁰ BOA, HAT, 825/37404-Z, 8.R.1236 (13 Ocak 1821).

¹¹¹ BOA, HAT, 807/37185-I, 29.Z.1232 (1817).

¹¹² BOA, HAT, 824/37401, 27.M.1233 (7 Aralık 1817).

¹¹³ BOA, HAT, 782/36609, 29.Z.1233 (1817).

Aşireti'nin iade edileceğine dair İranlı yetkililere söz verdi. İranlıların Hakkâri ile ilgili taleplerini ise duymazlıktan gelmişti¹¹⁴.

İran meselesi halledildikten sonra Osmanlı yetkilileri Mustafa Bey'i kendi saflarına çekmenin yollarını aramaktaydılar. Erzurum Valisi, Mustafa Bey'in düşmanı olan Derviş Paşa üzerine asker sevk edileceğini ona haber vererek kendisinin de düzenlenecek harekâta görevlendirildiğini bildirmişti. Söz konusu emiri iletecek kişiye Mustafa Bey'e verilmek üzere bir hilat verilmişti. Durumdan haberdar olan Hakkâri Beyi bunun üzerine padişahın emrine itaat etmeyi kabul etmişti¹¹⁵.

Derviş Paşa isyanı sonlandırıldıktan sonra bile sınır boylarında Osmanlılar ağırlığını hissettirememişti. Mevcut otorite boşluğundan faydalanmak ve Hakkâri'yi kesin olarak İran'a bağlamak isteyen Abbas Mirza, 1820 yılında ordusunu tekrar Hakkâri bölgesine sevk etti.¹¹⁶

İranlılar Van'a on iki saat mesafede bulunan Cari Kalesi'ni kuşatmaya başlamışlardı. İranlıların saldırılarını öğrenen Sert Mahmut Paşa hemen kethüdası olan İsmail Bey'i Hakkâri'ye göndermişse de İranlıların bu kaleleri ele geçirmesine engel olamamıştı¹¹⁷.

Erzurum Valisi Hüsrev Paşa, İranlıların Hakkâri'ye girmesinde Mustafa Bey'in suçlu olduğunu düşünmekteydi. Mustafa Bey'e hitaben kaleme aldığı mektubunda kendisinden söz konusu kalelerin düşmesine neden herhangi bir tepki göstermediği sorulmuştu¹¹⁸.

Hüsrev Paşa Mustafa Bey'in Erzurum'a gelip bağlılığını sunmasını ve ardından kendisine hilat giydirilmesini istiyordu. Böylece Mustafa Bey'e hangi devletin memuru olduğu hatırlatılmış olurdu. Aynı zamanda İranlılara da Hakkâri'nin Osmanlı toprağı olduğuna dair güçlü mesajlar verilirdi¹¹⁹.

İranlılar her ne kadar sınır ihlalleri yapmışlarsa da Babîâli savaşmak niyetinde değildi. Ancak İranlılar kendilerine bağlı aşiretlerin iade edilmemesini ve İranlı hacılara Osmanlıların kötü davrandığını bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş

¹¹⁴Fatih Gencer, "Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/47, Ankara 2010, s. 207.

¹¹⁵BOA, HAT, 671/32853, 29.Z.1234 (1818).

¹¹⁶Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, XI- XII*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 4.

¹¹⁷Şâni-Zâde Mehmed Atâullah Efendi, Şâni-Zâde Târîhi, II, (Haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2008, s. 1015.

¹¹⁸BOA, HAT, 825/37404-E, 3.R.1236 (8 Ocak 1821).

¹¹⁹BOA, HAT, 825/37404-Z, 8.R.1236 (13 Ocak 1821).

açmışlardı. 1821 Eylül'ünde İran birlikleri Toprakkale ve Beyazıt'ı ele geçirmişlerdi¹²⁰. Bunun üzerine Beyazıt'ın önde gelenlerinden Behlül Paşa ve Muş Mutasarrıfı Selim Paşa İranlılara itaat etmişti¹²¹. Bu sırada Hakkâri'ye bağlı Çehrik Kalesi'nin İran birlikleri kuşatmaya başlamışlar ve kısa süre içerisinde bu bölgeyi ele geçirmişlerdi¹²².

Osmanlı-İran çatışmaları 1823 yazına kadar devam etmişti. Bu sırada İran ordusunda baş gösteren salgın hastalık Abbas Mirza'nın birliklerini perişan etti. Bunun üzerine İranlılar geri çekilip barış istemek zorunda kalmışlardı¹²³. Erzurum'da yapılan barış antlaşmasına göre sınırlar değişmeyecek önceki antlaşmalarda belirlenen şekliyle kalacaktı. Buna rağmen İranlılar işgal etmiş oldukları Hakkâri topraklarının bir kısmını iade etmek istememişlerdi¹²⁴.

Savaş sırasında Hakkâri Beyi Mustafa İran'a iltica etmiş ve bunun üzerine Osmanlı yetkilileri onu azletmişlerdi¹²⁵. Hakkâri Sancağı hala hükümet statüsünde bulunmasından dolayı yetkililer Mustafa Bey'in yerine oğlu Nasırhan Bey'i görevlendirmişlerdi¹²⁶.

Anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Bey Osmanlı yetkilileriyle arasını düzeltmeyi başarmıştı. Bu nedenle olsa gerek Nasırhan Bey'in göreve başlamasından kısa bir süre sonra hayatını kaybetmesinden sonra Mustafa Bey ikinci kez Hakkâri Beyliği'ne atanmıştı. Ancak Mustafa Bey de 1825 yılında vefat edince beylik yine boş kaldı. Osmanlı yetkilileri Hakkâri gibi sınırda bulunan önemli bir yere rast gele atamak yapmak niyetinde değillerdi. Bu nedenle iyice araştırma yaptıktan sonra devlete sadık olacak birini görevlendirmek istiyorlardı. Hakkâri ahalisi beyliğe en layık kişinin Mustafa Bey'in oğlu İshak Bey olduğunu Van Muhafızına iletmışti. Van Muhafızı Süleyman Paşa, İshak Bey hakkında müsbet fikirlere sahipti. Hakkâri müftüsünün de düşünceleri olumlu yönde olunca, Erzurum Valisi Hakkâri Beyliği için İshak Bey'in en uygun aday olduğunu İstanbul'a bildirmişti. Osmanlı hükümeti bölgedeki temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda karar alınca, Van Muhafızı

¹²⁰ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹²¹ BOA, HAT, 816/37294, 16.Ra.1237 (11 Aralık 1821).

¹²² Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, s. 112-113.

¹²³ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 11-12.

¹²⁴ BOA, HAT, 812/37250/K, 29.Z.1241 (1825).

¹²⁵ BOA, HAT, 808/37198-E, 7.R.1241 (19 Kasım 1825).

¹²⁶ BOA, HAT, 794/36859-C, 19.M.1238, (6 Ekim 1822).

Süleyman Paşa İshak Bey'e kürk gönderdi. Böylece İshak Bey Hakkâri Beyliği'ne atanmış oldu¹²⁷.

İshak Bey ile ilgili olumlu düşünceler ifade eden Hakkâri müftüsü, Muş'a gidip Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ile görüştüktan sonra fikrini değıştirmişti. Selim Paşa'nın Hakkâri Beylerinden biri ile evli olan kız kardeşinin oğlu olan Abdullah Bey'in Hakkâri'nin başına geçmesi gerektiğini etrafa yaymaya başlamıştı. Van Muhafızı bu konuda bölgedeki bilgili insanlara danışma ihtiyacı hissetmişti. Onların düşüncelerine göre İshak Bey, ecdadı itibariyle Abdullah Bey'in önünde bulunmaktaydı¹²⁸.

İshak Bey, beyliğe atanmış olduğu haberi ile birlikte kürkü getiren görevliyle bir müddet sohbet etmişti. Görüşme esnasında Van Muhafızı'nın kendisine bol miktarda zahire, para ve cephaneye ile destek olması gerektiğini, ancak bu durum gerçekleşirse iyi hizmetlerde bulunabileceğini söylemişti. Aksi halde oldukça taşlık olan memleketlerinden kendilerine yetecek kadar zahire elde edemeyeceklerinden mecburen İranlılara meyledeceklerini ifade etmişti¹²⁹.

Süleyman Paşa, İshak Bey'in sözlerini duyunca derhal durumu Erzurum Valisi Galip Paşa'ya bildirdi. Ona göre artık İshak Bey'e güvenilemeyeceğinden Hakkâri Beyliği için başka birinin görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu esnada Muş Mutasarrıfı Selim Paşa, yeğeni Abdullah Bey'i Süleyman Paşa'ya önermiş, Süleyman Paşa da bu öneriyi Galip Paşa'ya iletmışti¹³⁰.

Galip Paşa, İshak Bey ile ilgili bilgileri son derece soğukkanlılıkla karşıladı. Hakkâri beyleri ve aşiretlerinin durumunu yakından bilen Galip Paşa'ya göre aslında endişelenmeyi gerektirecek bir mesele yoktu. İshak Bey sadece içinde bulunduğu koşulları anlatarak Van Muhafızının kendisini korumasını istemişti. Paşa, Hakkâri Beyi'nin ifadelerinden şunu anlıyordu: eğer kendisine destek olunmazsa aşiretlerin İran'a meyletmesini engelleyecek durumda değildi. Galip Paşa, Muş Mutasarrıfı'nın yeğeninin beyliğin başına geçmesine pek de sıcak bakmıyordu. Çünkü Abdullah Bey'in babası zamanında İranlılarla birlik olup Hakkâri'nin tamamen İran Devleti'ne bağlanması için çalışmışti¹³¹. Tedbiri elden bırakmayan Galip Paşa, Nasırhan Bey'in

¹²⁷ BOA, HAT, 808/37198-A, 29.Ra.1241 (11 Kasım 1825).

¹²⁸ BOA, HAT, 812/37250-L, 3.S.1241 (17 Eylül 1825).

¹²⁹ BOA, HAT, 812/ 37250-H, 15.S.1241, (29 Eylül 1825).

¹³⁰ Aynı Belge.

¹³¹ BOA, HAT, 812/37250-K, 29.Z.1241 (1825).

cesur ve İranlılardan nefret eden Süleyman Bey adında bir oğlu olduğunu, gerekirse onun da başa geçirilebileceğini Van Muhafızı'na ilettili. Süleyman Paşa'dan İshak Bey ve Süleyman Bey ile ilgili araştırma yapmasını isteyerek, bunların içinde beyliğe en layık olan kişiyi derhal kendisine bildirmesini istedi¹³².

Bu sırada üç yıldır Hakkâri'ye uğramayan Abdullah Bey sılairehim yapmayı gerekçe göstererek Van'a gelmişti. Van Muhafızı'nın edindiğı bilgilere göre asıl amacı Hakkâri Beyliği'nin başına geçmektir. Hedefine ulaşmak için Hakkâri müftüsü ve bölgedeki akrabalarıyla İran'a geçip buradan alacağı destekle geri dönmektir. Süleyman Paşa artık Hakkâri beylerine olan güvenini tamamen yitirmiş ve hepsinin İran'a meyilli olduklarını düşünmeye başlamıştı¹³³.

Hakkâri Beyliği'ne kimin atanacağı tartışmaları sürerken üst düzey Osmanlı bürokratlarının Hakkâri beyleri ile ilgili ön yargıları da dillendirilmişti. Bir kısım yetkililere göre Hakkâri beyleri şimdiye kadar devlete doğru dürüst hizmet etmemişlerdi. Üstelik Sünni mi Rafizî mi oldukları bile belli değildi. Nihayetinde İshak Bey'in görevine devam etmesi uygun görülerek, bu tartışmalara bir son verilmişti¹³⁴.

İshak Bey de ağabeyi Nasırhan Bey gibi göreve başladıktan birkaç ay sonra hayatını kaybetti. Osmanlı hükümeti onun yerine 1826 yılı başlarında Mustafa Bey'in torunu olan Nurullah Bey'i atadı¹³⁵.

Yukarıda görüldüğü gibi Osmanlı hükümeti, beylerin ardı ardına hayatını kaybetmesi neticesinde kısa bir süre içerisinde üç kişiyi Hakkâri Beyliği'ne atamıştı. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin Hakkâri üzerindeki denetimi ve nüfuzu azalmış gibi görünse de aslında beyler tarafından Babîâli yine de en üst otorite olarak tanınmaktaydı. Çünkü Hakkâri beyinin kim olacağına her defasında Van Muhafızı ve Erzurum Valisi'nin görüşleri doğrultusunda İstanbul karar vermişti. Tespitlerimize göre İstanbul'un tercihlerine karşı Hakkâri ahalisi veya aşiretleri en küçük bir tepki bile göstermemişlerdi. Dolayısıyla bu durum Osmanlı Hükümeti'nin atadığı kişinin, önde gelenler ve halk tarafından meşru otorite olarak kabul edildiğı anlamına gelmektedir.

¹³² BOA, HAT, 808/37198-A, 29.Ra.1241 (11 Kasım 1825).

¹³³ Aynı Belge.

¹³⁴ BOA, HAT, 808/37198-E, 7.R.1241 (19 Kasım 1825).

¹³⁵ Ömer Toraman, *a.g.e.*, s. 125.

19. Yüzyılın başlarından 1820'li yıllara kadar İranlılar Hakkâri Sancağı'na tabi olan bir kısım yerleşim yerlerini ve bazı önemli kaleleri işgal etmişlerdi¹³⁶. Osmanlı hükümeti tüm gayretlerine rağmen bir türlü buraları geri almayı başaramamıştı. 1826 yılında İranlıların Ruslarla savaşması Osmanlı yetkililerini endişeye sevk etmişti. Eğer Rusya İranlıların elinde bulunan Osmanlı topraklarını işgal ederse buraların bir daha geri alınması mümkün olmayabilirdi. Bu tehlikeyi fark eden Erzurum Valisi Galip Paşa hemen İranlı yetkililer ile müzakerelere başlayarak işgal altındaki toprakları geri almaya çalıştı¹³⁷. İranlılar bu toprakların Osmanlı'ya ait olduğunu kabul etmişler ancak buraların iadesi için bir miktar para talep etmişlerdi. Galip Paşa, para konusunda İranlıları yumuşatamayınca topraklara karşılık olarak; Abbas Mirza'ya 200.000 kuruş ve 500 batman nuhas, Revan Serdarı'na 15.000 kuruş, Hasan Ağa'ya 17.500 kuruş ve müzakerelerin yürütülmesine yardımcı olan Zeynelabidin'e 5.000 kuruş verilmesine rıza göstermek zorunda kaldı. Galip Paşa İranlılarla anlaştıktan hemen sonra Van Muhafızı'na haber vererek derhal iade edilmesine karar verilen kalelere asker yerleştirilmesini istemişti¹³⁸. Bir yandan da kaleleri teslim alması için İççukadarı Ahmet Ağa'yı Hakkâri'ye göndermişti¹³⁹. Ahmet Ağa kaleleri teslim aldıktan sonra Van Muhafızı Timur Paşa'nın kalelere yerleştirilmesi için asker göndermesini beklemişti. Ancak bir haftadan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen Van tarafından tek bir asker bile gelmemişti. Bunun üzerine Ahmet Ağa İran'dan alınan kaleleri Hakkâri Bey'i Nurullah'a teslim etmek zorunda kalmıştı¹⁴⁰. Böylece Galip Paşa'nın beklentilerinin aksine, Başkılan, Pizan, Dirik, Erci, Çehrik, Nurikan kaleleri ile önemli bir gelir kaynağı olarak gösterilen zırnih madeni Nurullah Bey'in eline geçmişti¹⁴¹.

Hakkâri Beyi Nurullah, bu durumdan son derece hoşnuttu. Bu nedenle Abdullah adındaki bir adamını, sadakatini sunmak ve teşekkür etmek için Erzurum'a göndermişti. Abdullah, Nurullah Bey ile Hakkâri ahalisinin şu mektubunu Erzurum Valisi'ne iletmişti¹⁴²:

¹³⁶ BOA, HAT, 808/37198-K, 29.Z.1241 (1825).

¹³⁷ BOA, HAT, 772/36215, 3.Ca.1242 (3 Aralık 1826).

¹³⁸ BOA, HAT, 770/36176, 17.B.1242 (16 Mart 1827).

¹³⁹ BOA, HAT, 801/37091, 1.Za.1241 (7 Haziran 1826).

¹⁴⁰ BOA, HAT, 810/37204-G, 19.M.1247 (30 Haziran 1831).

¹⁴¹ BOA, HAT, 810/37204-I, 29/Z/1247 (1832).

¹⁴² BOA, HAT, 807/37193, 1242 (1827).

Ez-kadîm Hakkari ahalileri Devlet-i Aliyenin mutî' ve fermân-ber tebaasından olub çendîn sâldan beru A'câmın tasallut ve istilâsı hasebiyle kıla' ve nevâhiyi bil-ûmum zabt etmiş ve mutasarrıf-ı muma-ileyh(Nurullah Bey) mukâvemete tâbâver olamayacağından taraf-ı Devlet-i Aliye'den inâyet ve istihlâsa intizâr üzere iken bu defa Hakkari kalesi ve etrafı ağay-ı muma ileyh ma'rifetiyle yed-i A'câmdan nez' ve tahlîs ve mutasarrıf-ı muma-ileyh tarafına red ve teslim olunarak eyâdi-i A'câm-ı bed-fercâmdan rehâ ve halâs olduklarından sağîr ve kebîr bil-cümle ahalileri deymûmîyet-i saltanat-ı seniyye da'vâtına yek-zebân ve şükrân ve Devlet-i Aliyye'nin hizmet ve sadâkatinden sermed-i inhirâf göstermeyerek kâffe-i evâmîr ve nevâhiy-i Saltanat-ı Seniyyeye münkâd oldukları ve Hakkari tarafından Abdullah nâm kimesneyi ibrâz-ı sadakat ve teşekkür ma'rûzunda taraf-ı müşarûn-ileyhe irsâl eyledikleri mestûr ve muharrerdir.

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi başlayınca İstanbul hükümeti ve Erzurum Valisi Hakkâri ile ilgilenme fırsatı bulamamışlardı. Savaş bittikten hemen sonra Babiâli, Van ve dolayısıyla Hakkâri'yi doğrudan Erzurum Eyaleti'ne bağladı¹⁴³.

Babiâli Van'ı Erzurum'a bağladıktan sonra Erzurum Valisi Esat Paşa'dan Hakkâri ve Hoşab sancakları ile zırnıh madeni hakkında bilgi istemişti. Esat Paşa cevaben kaleme aldığı yazısında; Hakkâri'deki kalelerin Rusya ile muharebe esnasında Salih Paşa tarafından Nurullah Bey'e verildiğini, böylece zırnıh madeninin de Nurullah Bey'in denetimine geçtiğini söylemişti. Yapılan tahkikata göre söz konusu madenin Nurullah Bey'in elinden alınması için bölgeye en az on beş bin asker ve toplar sevk edilmesi gerekmektedir¹⁴⁴. Daha sonra Osmanlı hükümeti Esat Paşa'ya gönderdiği talimatta; zırnıh madeninin Nurullah Bey'in elinden alınarak doğrudan Erzurum valileri tarafından işletilmesini istedi. Bu talimat sonrasında Esat Paşa kâtiplerinden Abdulhalim Efendi'yi Hakkâri'ye gönderdi. Nurullah Bey maden gelirlerini bırakmak istemediğinden Abdülhalim Efendi hiçbir şey yapamadan Erzurum'a geri döndü. Bu duruma oldukça sinirlenen Esat Paşa başına buyruk hareket eden Kürt beylerinin muhakkak cezalandırılması gerektiğini Babiâli'ye bildirdi. Ona göre Kürt beylerinin yetkileri ellerinden alınırsa hem hazineye birçok

¹⁴³ BOA, HAT, 810/37204-A, 17.Ra.1247, (26 Ağustos 1831).

¹⁴⁴ BOA, HAT, 810/37204, 3.Ş.1247 (7 Ocak 1832).

yeni kaynaklar yaratılacak, hem de Mansure Ordusu için asker toplanmasının öñü açılmış olacaktı¹⁴⁵.

Esat Paşa Kürt beylerinin başına buyruk hareket ettiklerini Babıali'ye şikâyet ettiğİ esnada Nurullah Bey, paşayı haklı çıkaracak olaya bulaşmıştı. Bu sırada eski Van Muhafızı İshak Paşa, isyan etmiş ve Nurullah Bey'e sığınmıştı. Bunun üzerine Nurullah Bey'e haber gönderilerek İshak Paşa'yı teslim etmesi ondan istenmişti. Ancak Nurullah Bey kendisinin Abbasilerin soyundan geldiğini ve aşiretler arasında hatırı sayılır bir adam olması cihetleriyle kendisine sığınanları korumaya mecbur olduğunu söyleyerek, İshak Paşa'yı teslim etmeye yanaşmamıştı¹⁴⁶.

1.4. Tanzimat Öncesi Doğuda Merkezileşme Çabaları:

1833 yılında Sivas Valiliğİ'ne Reşit Paşa'nın atanmasıyla birlikte imparatorluğın doğu eyaletlerinde II. Mahmut'un reform politikaları başlatıldı. Reşit Paşa Doğu bölgesinin düzene konulması için görevlendirilmişti. Ona verilen vazife; devletin egemenliğini tanımayan unsurları kontrol altına almak ve bölgede devlet otoritesini tesis etmektir. Diyarbakır ve Rakka vilayetleri ile Keban ve Ergani Madenleri onun idaresine verilmişti. Ayrıca Muş bölgesinin idaresi de rahatlıkla asker ve erzak temini için kendi arzusu üzerine ona bırakılmıştı. Reşit Paşa'nın yönetim alanı Sivas'tan Van'a, Hakkâri'nin batısından ise Musul'un Kuzeyine kadar uzanan çok büyük ve bir o kadar da problemlİ bir bölge idi¹⁴⁷. Reşit Paşa'nın mücadele edeceğİ irili ufaklı çok sayıda yerel beyler ve aşiretler bulunuyordu. Bunların içerisinde en kudretlisi Cizre, Mardin ve Musul bölgesini hâkimiyeti altında bulunduran Revanduz Beyi Mehmet Paşa'ydı¹⁴⁸.

Bu dönem aynı zamanda Osmanlı Mısır rekabetinin zirveye çıktığı ve Babıali'nin oldukça zor durumda olduğü bir süreçti. Osmanlı Devleti Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı nedeniyle Doğu eyaletleri ile yakından ilgilenme fırsatı bulamamıştı. Devletin içinde bulunduğü durumdan sonuna kadar istifade eden beyler

¹⁴⁵ BOA, HAT, 794/36840-C, 25.Z.1247 (1832).

¹⁴⁶ BOA, HAT, 810/37204-G, 19.M.1247, (30 Haziran 1831).

¹⁴⁷ Gencer, *a.g.e.*, s.19-20, 37.

¹⁴⁸ İbrahim Yılmazçelik, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde Yönetim Halk Münasebetleri", Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Eser Ofset Matbaacılık, Samsun 1993, s. 387.

de kendi sancakları dışında kalan oldukça geniş alanlara hükmetmeye başlamışlardı¹⁴⁹.

Reşit Paşa göreve başlar başlamaz vergi, asker toplama faaliyetlerine başlamış bunun yanında göçebe aşiretleri de iskân etmeye çalışmıştı. Revanduzlu'nun bölgedeki müttefikleri olan Zirki Beyleri bu durumdan rahatsız olmuşlardı. Bu nedenle bir kısım aşiretleri Reşit Paşa'ya karşı ayaklandırmışlardı. Bu esnada Zirki Beylerine destek amacıyla Revanduzlu kuvvetleriyle Siirt kazasına kadar gelmişti. Bu gayretleri neticesinde Silvan'daki aşiretler de isyan edip Hazro'ya saldırmışlardı. Bu durumu dikkatle takip eden Reşit Paşa vakit geçirmeksizin harekete geçmişti. Silvan isyanını bastırdığı gibi Zirki Beylerini de yakalamayı başarmıştı. Revanduzlu Mehmet Paşa'nın nüfuzu altındaki aşiret ve beyleri sürekli devlete karşı ayaklandırması Osmanlı yönetiminin sabrını taşırıyordu. Yetkililer Revanduzluyu ortadan kaldırmak için hemen harekete geçmeye karar vermişlerdi. Bu amaçla 1835 yılının sonlarına doğru Sivas Valisi Reşit Paşa ile Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'ya bu konuda görevlendirildiklerine dair talimat göndermişlerdi. Hazırlanan harekât planına göre ilk önce Cizre ele geçirilecekti. Böylece hem Diyarbakır Eyaleti'nin güvenliği sağlanmış olunacak hem de Revanduzlunun Cizre üzerinden Anadolu'ya sarkması engellenecekti. Kışı Diyarbakır'da geçiren Reşit Paşa sefer için hazırlık yapmaya başlamıştı¹⁵⁰.

1836 ilkbaharında Cizre üzerine yürüdüğünde Cizre Beyi Seyfettin Osmanlı kuvvetlerine karşı koymaya çalışmışsa da başarılı olamamış ve kaçmak zorunda kalmıştı. Böylece Cizre Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmişti¹⁵¹.

Cizre'nin zapt edilmesinden sonra 1836'da Osmanlı kuvvetleri, Reşit Paşa komutasında Revanduz Emiri'nin üstüne gitti. Ayrıca Bağdat Valisi Rıza Paşa ve Musul Valisi Mehmet Paşa da, kuvvetleriyle bu sefere yardımcı oldular. Soran Emiri Mir Mehmet, Osmanlı kuvvetlerine karşı daha fazla mukavemet gösteremedi. 1836 yılının sonlarında teslim olmak zorunda kaldı¹⁵². Böylece başta Hakkâri Beyi olmak üzere bölgedeki tüm Kürt Beyleri Revanduzlu Mehmet Paşa'nın baskısından

¹⁴⁹ Ahmet Kahraman, “Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil”, 2. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004, s. 37.

¹⁵⁰ Orkide Gezer, “Revanduzlu Mehmet Paşa İsyanı”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu, IV*, TTK, Ankara, 2014, s. 251.

¹⁵¹ Cabir Doğan, a.g.m., s. 8

¹⁵² Sinan Hakan, a.g.e., s. 79-80.

kurtulmuş oldular. Başarılı bir sefer yürütmüş olan Reşit Paşa ise dönüş yolunda 11 Kasım 1836'da hayatını kaybetmişti¹⁵³.

Reşit Paşanın vefatından sonra Sivas Valiliği'ne, Hafız Paşa görevlendirildi. Görev bölgesinin ehemmiyetini dikkate alan Hükümet, daha önce Reşit Paşa'nın vazife bölgesi dâhilinde olan yerlerde hiçbir tebeddüle gitmeden, olduğu gibi Hafız Paşa'nın idaresine bırakılması kararlaştırıldı. Yine bu ehemmiyetinden dolayı Hafız Paşa'nın idaresine Muş Sancağı yanında Hınıs, Tekman ve Malazgirt kazalarıyla beraber bırakıldı. Böylelikle Reşit Paşa gibi Hafız Paşa'da bölgeyi tek elden idare edecekti. Hafız Paşa'nın vazifelerinden birisi de ölümünden ötürü Reşit Paşa'nın hazırlık yapmaya vakit bulamadığı Mısır sorununu çözmekti. Ancak daha önce bölgede bütünüyle inşa edilememiş olan devlet nüfuzunu tesis etmesi gerekiyordu¹⁵⁴.

Hafız Paşa 1836-1839 yılları arasında Garzan, Cizre, Sincar Dağı, Telafer, Akçadağ üzerine seferler düzenleyerek sefelinin başlatmış olduğu devlet otoritesini tesis politikasını sürdürmüştü. Hafız Paşa Garzan bölgesinde direnenlere oldukça sert davranmış sefer esnasında onlarca köyü ateşe vermişti¹⁵⁵. Daha sonra da Sincar Dağı'nda yaşayan ve Yezidiler üzerine yürümüştü. Yezidiler başlangıçta sığındıkları mağaralarda direnmeye çalışmışlarsa da Hafız Paşa'nın kuvvetleri irili ufaklı onlarca mağarayı ele geçirmişlerdi. Direnmenin anlamsız olduğunu gören Yezidiler teslim olup devlete vergi vermeyi kabul etmişlerdi¹⁵⁶.

Cizre bölgesindeki Sait Bey'de Doğu'da ayaklanan emirlerden birisiydi. Üzerine düzenlenen harekâta Bedirhan Bey de katıldı. Sait Bey kuşatma sonrasında ele geçirildi ve 1838 Mayıs'ında kalesi tahrip edildi¹⁵⁷.

1838 yılında İmadiyeli İsmail Paşa'nın isyan etmiş ve Musul Valisi İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa ve Bağdat Valisi Ali Paşa'nın gayretleriyle gerçekleştirilen bir operasyon sonrasında İsmail Paşa yakalanmıştı¹⁵⁸.

1833 yılında Reşit ve Hafız Paşa'nın gayretleriyle başlatılan merkezileşme faaliyetleri 1839 yılında meydana gelen Nizip Savaşı ile son buldu. Bu savaş

¹⁵³ Sinan Hakan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmut*, Peri Yayınları, İstanbul 2002, s. 58-59.

¹⁵⁴ Fatih Gencer, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁵⁵ Moltke, *a.g.e.*, s. 233-234.

¹⁵⁶ BOA, HAT, 1264/48950-G, 5.Ra.1253, (9 Haziran 1837); BOA, HAT,1321/51613; Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis a.g.e.*, 4-5, s. 923.

¹⁵⁷ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul 2007, s. 85-86; Celile Celil, "XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler", (Çeviren: Mehmet Demir), Özge Yayınları, Ankara 1992, s. 116-118.

¹⁵⁸ S. Hakan, *a.g.e.*, s. 91-99.

sonrasında bölgede yeniden bir kaos ortamı oluştu. Böylece yetkililerin yaklaşık altı yıllık emeği bir anda heba oldu.

1.5. Kürt Beyleri Arasındaki Mücadeleler:

Hafız Paşa'nın operasyonları devam ederken Van ile Cizre bölgeleri arasında bulunan Kürt Beyleri arasında nüfuz mücadeleleri sonrasında çatışmalar ortaya çıkmıştı. Daha önce ifade edildiği üzere Han Mahmut ve kardeşleri bu dönemde epey güçlendikleri için çevrelerindeki diğer Kürt beylerini rahatsız etmeye başlamışlardı. Han kardeşlerin başlarına buyruk hareket etmeleri Osmanlı merkezi yönetimini de endişeye sevk etmişti. Han Mahmut Van Muhafızı'nın yetki alanındaki toprakları hâkimiyeti altına aldıktan sonra gözünü komşu bölgelerdeki arazilere dikmişti. Bu durum eski Cizre beyi olan Mir Seyfettin'i son derece rahatsız etmişti. Hakkâri'deki nüfuz alanlarının tehlikeye düştüğünü gören Nurullah Bey de Han Mahmut'a düşman olanların başında geliyordu. Bir zamanlar hükmü altında bulunan Han Mahmut ve kardeşleri artık bölgenin tek güçlü beyleri olmak istiyorlardı. Eğer Han Mahmut'un güçlenmesi engellenemezse aşiretler arasında itibar kaybedecek olan Nurullah Bey için aynı zamanda bu durum bir onur meselesiydi. Bu nedenle kendisini tehdit altında hisseden Nurullah Bey Han Mahmut'tan intikam almak istiyordu¹⁵⁹.

Nurullah Bey aynı zamanda Babîâli'nin asi olarak kabul ettiği Han Mahmut'a karşı harekete girişerek Osmanlı Devleti nezdindeki asi damgasını kaldırmak da istiyordu. Eğer başarılı olursa ailesi içerisinde kendisine rakip olabilecek amcazadesi Süleyman Bey'e karşı da iktidarını güçlendirmiş olacaktı¹⁶⁰.

Babîâli'nin doğu eyaletlerindeki en güçlü temsilcisi olan Hafız Paşa, Mısırlılarla girişeceği harbe hazırlandığı için Han Mahmut ile uğraşacak vakit bulamamıştı. Ancak paşa yine de devlet otoritesini korumanın bir yolunu bulmuştu. Hakkâri ve Cizre beylerinin kendilerini tehdit altında hissetmesinden faydalanmak isteyen Hafız Paşa Kürt beyleri arasındaki mücadelenin çatışmaya dönmesinin yolunu açmıştı. Muhtemelen onun Bedirhan Bey'i teşvik etmesiyle Mir Seyfettin ve Nurullah Bey Han Mahmut'a karşı güçlerini birleştirmişlerdi. Aynı zamanda Hafız

¹⁵⁹ BOA, HAT, 448/22324, 4 Ş.1254 (23 Ekim 1838).

¹⁶⁰ S. Hakan, *a.g.e.*, s. 97.

Paşa bu durumu bilmezlikten gelerek en azından mektup yoluyla bile müdahale etmeyerek beylerin arasının açılmasına göz yummuştu¹⁶¹.

Hafız Paşa'nın söz konusu tutumundan da cesaret alan Mir Seyfettin ve Nurullah Bey, Han Mahmut'un nüfuz alanı sayılan bölgelere adamlarını sevk etmişler, Müküs ve Vastan kazalarına saldırmışlardı¹⁶². Müttefik Kürt güçleri karşısında dayanamayan Han Mahmut bir seçim yapmak zorunda kalmıştı. Ya savaşıarak bütün gücünü yitirdikten sonra esir düşecekti. Veya uzun süredir önemsemediği ve emirlerini dikkate almadığı Erzurum Valisi'nden yardım isteyecekti. Han Mahmut ikinci seçeneği tercih etti ve Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa'ya itaatini bildirmek zorunda kaldı. Han Mahmut güvenilirliğini yitirdiği için itaatini bildirmesi Erzurum Valisi için yeterli olmamıştı. Valiyi sadakati konusunda inandırmak durumunda kalan Han Mahmut kardeşlerinden birini rehin olarak Erzurum'a göndermeyi kabul etti. Han Mahmut'un itaatini kabul eden Osman Nuri Paşa, meselenin daha fazla büyütülmeden sonlandırılmasını istiyordu. Bu amaçla Hafız Paşa'ya haber göndererek; Mir Seyfettin ve Nurullah Bey'in askerleriyle birlikte geri çekilmesi için ondan yardım istemişti¹⁶³. Aslında Hafız Paşa'nın yönlendirmesiyle söz konusu beyler Han Mahmut'a saldırmış ve çatışmalar yaklaşık kırk gün sürmüştü¹⁶⁴. Neredeyse bütün gücünü ve topraklarını yitiren Han Mahmut kardeşi Han Abdal ile birlikte Van Kaymakamı İshak Paşa'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Osman Nuri Paşa'nın emriyle Han Mahmut iki kardeşi ile birlikte yakalanıp 4 Kasım 1838'de Erzurum'a gönderilmişlerdi. Hoşap ve diğer kalelere sığından diğer kardeşler ise kısa bir müddet sonra ele geçirilmişlerdi¹⁶⁵. Böylece belki de Osmanlı hükümetini yıllarca uğraştıracak bir isyan Kürt beylerinin arasındaki mücadeleler nedeniyle kolay bir şekilde bastırılmıştı.

Han Mahmut yakalandıktan sonra devlete iyi hizmet ettiği gerekçesiyle Eski Cizre Beyi Mir Seyfettin'e kapıcıbaşılık rütbesi verilmişti¹⁶⁶. Hakkâri Bey'i Nurullah'ın Babıâli'ye boyun eğmesini sağlamak için bu vesile ile ödüllendirilmesine karar verilmişti¹⁶⁷. Erzurum Valisi Osman Paşa Hakkâri'nin otuz

¹⁶¹ BOA, HAT, 448/22335-D, 3 N.1254 (20 Kasım 1838).

¹⁶² BOA, HAT, 448/22335-B, 28 C.1254 (18 Eylül 1838).

¹⁶³ BOA, HAT, 448/22335-B, 28 C.1254 (18 Eylül 1838).

¹⁶⁴ BOA, İ.MSM, 48/1225-28, 4 S.1258 (17 Mart 1842).

¹⁶⁵ BOA, HAT, 448/22316-A, 29 Z.1255 (1838).

¹⁶⁶ BOA, HAT, 448/22335, 29 Z.1254 (1838).

¹⁶⁷ BOA, HAT, 449/22344, 19 Z.1255 (23 Şubat 1840).

kırk bin civarında nüfusu barındırdığını belirtip, buralardan vergi toplanması ve bölgedeki zırnık madeninin adam akıllı işletilmesi halinde devlet hazinesine epey gelir akacağını rapor etmişti. Ancak bunun için ilk önce Nurullah Bey'in İranlılarla tamamen ilişkisini kesip Devlet-i Aliye'ye tam olarak bağlanması gerekiyordu. Osman Paşa'ya göre bunun tek yolu ise Nurullah Bey'in Han Mahmut meselesinde yaptığı hizmetlere karşılık hoş tutulması ve onu taltif etmek için kendisine emirname-i saminin gönderilmesi gerekiyordu¹⁶⁸. Osman Paşa konu ile ilgili Babiâli'nin cevabını beklemeden Nurullah Bey'in kendisine itaat etmeye meyilli olduğu gerekçesiyle ona hilat göndermişti¹⁶⁹.

1833-1839 yılları arasındaki merkezîleşme faaliyetlerini değerlendirecek olursak, Reşit ve Hafız Paşaların görevli bulunduğu süre zarfında uzun yıllardan sonra ilk kez bölgede devletin varlığı ve nüfuzu ahaliye hissettirilmişti. Önde gelen beylerin önemli bir kısmı etkisiz hale getirilmiş ve devlet doğu eyaletlerine hâkim olmaya başlamıştı. Bu dönemde Hakkâri üzerine doğrudan bir sefer düzenlenmemiş ancak yürütülen askeri faaliyetler Hakkâri bölgesini de dolaylı yollardan etkilemişti. Örneğin Hakkâri'nin güney bölgelerini ele geçirmiş ve Hakkâri beylerini tamamen denetimi altına almış olan Revanduzlu Mehmet Paşa'nın ortadan kaldırılması Hakkâri Beyi Nurullah'ın üzerinden muazzam bir baskının kalkmasına yol açmıştı. Ayrıca Reşit Paşa'nın Cizre seferi sonrasında Cizre beylerinin her biri kaçmak zorunda kalmıştı. Bu durum aslında Nurullah Bey'e nüfuz alanını genişletmek için iyi bir fırsat sunmuştu. Ancak Hakkâri Beyleri bu dönemde epey güçsüzleştiğinden bu imkânı değerlendirememişler ve Cizre'de yeniden güçlenen Bedirhan Bey'in bir bakıma üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardı.

1.6. Nesturiler ve Kürt Beyleri:

Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Nesturilerin nüfusunun yoğunlaştığı bölgeler Hakkâri ve Çölemerik çevresiydi. Nesturiler aşiretler halinde yaşarlar ve en kalabalık aşiretleri Çölemerik'in doğusunda ve güneyinde yaşayan Tiyari ve Tuhub aşiretleriydi¹⁷⁰. Tiyari Aşiretinin toplam yirmi yedi köyü bulunmaktaydı. En büyük köyleri seksen haneden oluşan Aşıta'ydı. Diğer köyleri ise on ila kırk hane arasında

¹⁶⁸ BOA, HAT, 448/22316/A, 29 Z.1255 (1838).

¹⁶⁹ BOA, HAT, 448/22335-C, 21 S. 1254 (16 Mayıs 1838).

¹⁷⁰ Selahattin Satılmış, "XIX. Yüzyılda Hakkâri'de Hristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, s. 104.

değişmekteydi. Tuhub Aşiretinin ise yirmi dört köyü bulunmaktaydı¹⁷¹. Osmanlı yetkililerine göre Nesturilerin 40-50 bin civarında bir nüfusu vardı¹⁷². Nesturi Patriği Mar Şemun göre ise bu sayı yüz bin civarındaydı¹⁷³.

Nesturiler idarî bakımdan Erzurum Eyaleti'ne bağlı idiler. Hakkâri ve Bohtan arasında hayatlarını sürdüren Nasturiler, patrikleri Mar Şemun¹⁷⁴ kontrolünde Hakkâri Kürt emirliğinin muhafazasında hayatlarını devam ettiriyorlardı¹⁷⁵. Mar Şemun payesine sahip olan patrik, genelde Çölemerik'i bazen de dağlık bölge olan Koçanis'i, kendisine merkez olarak belirlemekteydi¹⁷⁶. Hakkâri Emiri düşmana hücum edeceği veya savaşa gideceği vakit Mar Şemun, Emire silahlı küçük bir birlik temin etme mecburiyetindeydi. Hakkâri Beyliği'nde iç savaş veya miras kavgası durumunda Mar Şemun'un kararıyla belirleyici bir rol oynamaktaydı¹⁷⁷.

19. Yüzyılın başlarına kadar Nesturiler Hakkâri Beyi'nin üstünlüğünü kabul edip, ona vergi ödemeyi sürdürmüşlerdi. Ancak 1830'lu yılların sonuna doğru Amerikalı misyonerler Hakkâri bölgesine adeta akın etmişlerdi. İngiliz konsolosunun himayesinde bulunan misyonerler geldikleri andan itibaren Nesturiler ve Kürtler arasında süregelen ilişkilerin değişmesine hatta iki toplum arasında bir takım düşmanlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardı¹⁷⁸. Misyonerlerden aldıkları destekle kendilerine güvenleri artan Nesturiler artık Nurullah Bey'e vergi ödememeye başlamışlardı¹⁷⁹.

Misyonerler, Nesturilerin Protestanlığı benimsemesini kolaylaştırmak için eğitim faaliyetlerine de başlamışlardı. Bu amaçla kurdukları okulların sayısı 1841 yılının sonunda yirmiye ulaşmıştı. Bu okullarda bir bölümü kız olmak üzere toplam 516 öğrenci eğitim görmektedir. Misyoner teşkilatının kısa süre içerisinde bu kadar etkili olması, Nesturi kilisesinin düzenini alt üst etmişti. Nesturiler 1830'lu yıllarda tek vücut olarak hareket ettikleri için Revanduzlu Mehmet Paşa'nın bölgelerine girmelerine engel olabilmişlerdi. Ancak cemaat içindeki birlik bozulmaya

¹⁷¹ Selahattin Satılmış, a.g.m., s. 105.

¹⁷² BOA, İ.MSM, 48/1229-16, 9 L.1259 (2 Kasım 1843) Şam Valisi Ali Rıza Paşa'nın Nesturilerle ilgili yazısı.

¹⁷³ The Missionary Herald Reports From Northern Iraq 1833-1870, I (ed. Kamal Salibi-Yusuf K. Khoury), Mediternian Press, Beirut 1997, s. 296.

¹⁷⁴ Selahattin Satılmış, a.g.m., s. 116.

¹⁷⁵ Celile Celil, a.g.e., s. 136.

¹⁷⁶ Bazil Nikitin, "Nasturiler", İslam Ansiklopedisi, C. 9, MEB, Eskişehir 2001, s. 209.

¹⁷⁷ Celile Celil, a.g.e., s. 136.

¹⁷⁸ BOA, İ.MSM, 48/1228-8, 1259 (1843).

¹⁷⁹ The Missionary Herald, s. 470.

başladığından Kürt beyleri karşısında önemli ölçüde güç kaybetmişlerdi. Öyle ki Mar Şemun'u alaşağı etmek için uğraşan bazı Nesturi din adamları Nurullah Bey'den destek almaktaydılar. Söylentilere göre Nurullah Bey, beyliğin meşru varisi olan akrabasından Süleyman Bey'in hakkını gasp ederek beyliği ele geçirmişti¹⁸⁰. Nurullah Bey, Süleyman Bey ile yakın ilişkileri bulunan Mar Şemun'a güvenmiyordu. Patrik ise Nurullah beyin emirliğini görmezden gelerek Süleyman Bey ile yakın ilişkisini sürdürmeye devam etmiş, hatta Nurullah Bey'e vergi ödenmesini ve her yıl Nesturilerce Hakkâri Beyi'ne sunulan hediyelerin gönderilmesini engellemişti¹⁸¹.

Bir zamanlar bölgenin en güçlü beyleri arasında gösterilen İranlılara karşı yürütülen savaşlarda Osmanlı ordusunun öncü kuvvetlerini oluşturan Hakkâri Beyleri, artık Nesturiler ile bile baş edemeyecek kadar güçsüzleşmişti. Bu nedenle Nurullah Bey, Nesturilere karşı Bedirhan Bey'den yardım istemek zorunda kalmıştı¹⁸². Bu sıralardan Bedirhan Bey, Nurullah Bey'i tam olarak kendisine bağlamak istiyordu. Zaten daha önce onun isteğiyle Hakkâri'de bulunan Rişe Kalesi'ni zorla ele geçirmiş olan Bedirhan Bey buraya kardeşi Salih Bey'i yerleştirmişti. Ayrıca kalede bulunan ve Nurullah Bey'in neredeyse düşmanı durumunda olan Süleyman Bey'i tutup Cizre'ye götürmüştü. Nurullah Bey'in Nesturiler karşısında çaresizliği ve ikinci kez Bedirhan Bey'e müracaat etmesi onun Cizre Bey'ine tam olarak boyun eğmesinin yolunu da açacaktı¹⁸³.

Bedirhan Bey 1843 yazında nüfuzu altındaki aşiretleri ve Han Mahmut'un adamlarını da yanına alarak bizzat Hakkâri Nesturileri üzerine yürümüşü¹⁸⁴. Nesturiler müttefik Kürt kuvvetleri karşısında uzun süre dayanamamış, çatışmalar esnasında birçoğu öldürülmüştü. Hayatta kalanlardan bazıları kaçıp Musul Eyaleti'ne bağlı bölgelere sığınmışlardı. Teslim olanlara ise cizye vermek ve Hakkâri Bey Nurullah'a boyun eğmek şartlarıyla aman verilmişti¹⁸⁵. Böylece Hakkâri Beyleri, bölgedeki Kürt aşiretleri ve Nesturiler Bedirhan Bey'in nüfuzu altına girmişti. Nurullah Bey her ne kadar diğer Kürt beylerinin yardımıyla Nesturiler üzerinde

¹⁸⁰ Gencer, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁸¹ Hacer Yıldırım Foggo, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2002, s. 31-32.

¹⁸² BOA, *İ.MSM*, 48/1228-8, 1259 (1843).

¹⁸³ BOA, *İ.MSM*, 48/1225-11, 2.Za.1257 (16 Aralık 1841).

¹⁸⁴ BOA, *İ.MSM*, 48/1228-9, 9 B. 1259 (5 Ağustos 1843).

¹⁸⁵ BOA, *İ.MSM* 48/1229-20, 12 L.1259 (5 Kasım 1843).

otoritesini kurmayı başarmış ise de o da bu tarihten sonra tamamen Bedirhan Bey'in hükmü altına girmişti.

Nurullah Bey, Bedirhan Bey'i Nesturiler üzerine çekip Osmanlı Devleti'ni batılı devletler nezdinde çok zor durumdan bıraktıktan kısa bir süre sonra bu kez de Babîâli ile İran'ı karşı karşıya getirmişti. 1844 yılı sonbaharında İran'a bağlı olan Şefketi Aşireti'nden Ali Ağa ile aynı aşirete mensup Mirza Ağa arasına bir anlaşmazlık çıkmıştı. Mirza Ağa ile tek başına mücadele edemeyeceğine kanaat getiren Ali Ağa, Nurullah Bey'den yardım istemişti¹⁸⁶. Bunun üzerine Nurullah Bey çok sayıda asker alarak Mirza Ağa'nın akrabaları ve yandaşlarına saldırmış ve bunların bir kısmını da öldürtmüştü. Nurullah Bey'in Hakkâri'den göndermiş olduğu bin kadar süvari daha sonra Ali Ağa'yı korumak için onun etrafında toplanmıştı. Bu sırada Nurullah Bey birkaç bin süvari daha hazırlayıp İran topraklarına göndermeye çalışmaktaydı. Üstelik Nurullah Bey'in adamları kendilerini bu işe Devlet-i Aliye'nin memur ettiğini ve Bradost ile Levmir'i işgal edeceklerini dört bir tarafa duyurmaktaydılar¹⁸⁷. Bunun üzerine Erzurum'da bulunan İngiltere ve Rusya konsolosları Erzurum Valisi'ne bu durumu bildirmişlerdi. Erzurum Valisi kendisinin Nurullah Bey'e İran topraklarına girmesine yönelik bir talimatının bulunmadığını ve böyle bir durumun söz konusu bile olamayacağını söylemişti¹⁸⁸.

Konu ile ilgili İranlı yetkililer ve İngiliz büyükelçisinin şikâyeti üzerine Babîâli Erzurum Müşiri Kamil Paşa'ya bu konu ile ilgili araştırma yapması talimatı verdi. Ayrıca Nurullah Bey'in sebep olduğu hasarın ortaya çıkarılması ve yağmaladığı malların iade ettirilmesini istedi¹⁸⁹.

Nurullah Bey'in sınır tecavüzüne karşılık olarak Kirmanşah Hâkimi Osmanlıların kendilerine ait olduğunu iddia ettiği Zehab Sancağı bölgesine asker sokarak buradaki aşiretleri cezalandıracağını duyurmuştu. Bunun üzerine Bağdat Valisi Necip Paşa 29 Ekim 1844 tarihli yazısında İranlıların saldırı ihtimaline karşılık acilen Bağdat'a takviye birliklerin sevk edilmesini istemişti¹⁹⁰. İranlıların Zehab Sancağı üzerine harekete geçeceklerini duyurmaları üzerine Devlet-i Aliye'nin bu konudaki tutumu oldukça sert olmuştu. Babîâli, eğer Kirmanşah Hâkimi böyle bir

¹⁸⁶ İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s. 223.

¹⁸⁷ BOA, İ.MSM, 40/1085-3, 1260 (1844).

¹⁸⁸ BOA, İ.MSM 40/1085-6, 1260 (1844).

¹⁸⁹ BOA, İ.MSM, 40/1085-7, 1260 (1844).

¹⁹⁰ BOA, İ.MSM, 40/1085, 16.L.1260 (29 Ekim 1844).

hareket girişirse Osmanlı memurlarının doğal olarak topraklarını savunmak zorunda kalacaklarını ve misliyle karşılık vereceklerini ilan etmişti¹⁹¹. Muhtemelen İngilizlerin girişimleri ve Osmanlıların sert tutumu nedeniyle İran harekete geçmemişti. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Nurullah Bey'in başına buyruk hareketleri nedeniyle Osmanlı Devleti ile İran savaşın eşiğinden dönmüştü.

¹⁹¹ BOA, İ.MSM 40/1085-8, 1260 (1844).

II. BÖLÜM

TANZİMATIN TAŞRADA UYGULAMA ÇABALARI

2.1. Tanzimat Fermanı ve Tanımı:

Arapça bir kelime olan Tanzimat; nizam verme, düzenlemeler, düzeltmeler ve ıslahat manalarına gelmektedir. 3 Kasım 1839 tarihinde bu kelimedenden ilham alınarak okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı Devleti açısından yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Osmanlıların yüzünü tamamen Batı'ya döndüğünü ifade eden bu fermanla başlayan reform süreci Tanzimat Dönemi olarak adlandırılmıştır¹⁹².

Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid'in saltanatının hemen başlangıcında Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınmış ve onun tarafından okunmuştur. Böylece askerlik, hukuk, eğitim, maliye, sanayi ve bayındırlık gibi birçok sahada Batı örnek alınarak yeniliklerin yapılacağı ilan edilmiş aynı zamanda merkezi yönetimin taşraya her alanda hâkim olacağı duyurulmuştur¹⁹³. 3 Kasım 1839 günü, Gülhane Parkında Padişahın huzurunda, kalabalık bir halk kitlesinin önünde okunan bu Ferman Osmanlı Devleti'nin siyasi ve hukuk tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonraki süreçte Osmanlı bürokratlar, hem merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek hem de büyük ölçüde işlevini yitirmiş kurumları ıslah etmek için idari, adli ve mali alanlarda reformlara başlamıştır¹⁹⁴.

Fermanın getirdiği yeni fikirler ve düşünceler devlet kurumlarının tamamında etkisini göstermiştir¹⁹⁵. Bu ıslahatların gayesi merkezî denetim ve kontrolünü daha müessir duruma getirerek eyaletlerin yönetimindeki güçsüzlüğü gidermekti. Millet ve din farkı gözetilmeden halkın devlet yönetiminde temsil yetkisine sahip olmasını temini için sancak merkezlerinde eyaletlerde, sancaklarda hatta köylerde bile meclisler kurulmuştu¹⁹⁶.

Tanzimat hareketinin amacı, Osmanlı devlet idaresini batılı standartlarda reformize ederek, devlet yönetimini tek bir merkezden etkili ve güçlü bir biçimde

¹⁹² Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde İdarî Reform", *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 183.

¹⁹³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, Ocak 1992, s. 1.

¹⁹⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s. 401.

¹⁹⁵ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, Ankara 1991, s. 147.

¹⁹⁶ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler*, 2. Baskı, Eren Yay., İstanbul 1996, s. 365.

kullanılmasını sağlamaktı¹⁹⁷. Tanzimatçılar, hükümdarın devlet yönetimindeki gücü ve yetkisinin azaltılarak, bu yetkiyi reformcu bürokratlara vermişlerdi¹⁹⁸. Bu dönemde Osmanlı hükümdarı eskisi gibi artık idarede mutlak otorite ve güç sahibi değil, yönetimde temsilî görev üstlenmeye başlamıştı¹⁹⁹. Hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılmasında Batıdan etkilenecek yapılan reformların ve bu dönemde hukuk gücünün ön plana çıkmasının büyük etkisi olmuştu. Tanzimat döneminde yapılan bu yeni düzenleme ile hükümdarlık makamı mutlak gücün sahibi bir otorite olmaktan çıkarak millete ait bir makam haline gelmişti²⁰⁰.

2.2. Tanzimat Fermanının Taşrada Uygulama Çabaları ve Karşılaşılan

Zorluklar:

Tanzimat Fermanı devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekâî’de neşredildikten sonra konu ile ilgili padişahın kesin emirleri taşradaki mülki amirlere iletili. Bu emirlerle taşra idarecilerinden Tanzimat Fermanı’nın getirdiği değişikliklerin uygulanması istenmişti. Taşra idarecilerine; askerlik ve vergi hususunda daha sonra yollanacak buyrukların beklenmesi, yeni kural ve kaidelerin halkın yüzüne okunması ve halka mutlaka açıklanması talimatı verilmişti²⁰¹.

II. Mahmut zamanında kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye Tanzimat Fermanı’nda belirtilen yeniliklerin programlanması ve ilgili nizamnamelerin hazırlanması görevi verilmişti²⁰².

Her ne kadar Tanzimat ilkeleri önceden belirlenmiş ise de Tanzimat’ın nasıl hayata geçirileceğine dair bir plan yapılmamıştı. Bunun yanında merkezi yönetimi bekleyen en büyük zorluk ise Tanzimat’ı doğru bir şekilde anlayacak Tanzimat’ın ruhuna uygun reformları hayata geçirebilecek yetişmiş, deneyimli kadrosunun bulunmamasıydı. Ayrıca Müslüman ahali gayrimüslimler ile eşit muameleye tabi olmayı kabullenememiş, ferman ilan edilir edilmez Müslümanların huzursuzlukları ortaya çıkmıştı. Tüm bu nedenlerden ötürü devlet adamları Tanzimat’ın tatbikine

¹⁹⁷ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 495.

¹⁹⁸ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 156-157.

¹⁹⁹ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 488.

²⁰⁰ Ejder Okumuş, *Türkiye’nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s. 312.

²⁰¹ Halil İnalcık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten XXXVIII/132*, s. 623.

²⁰² Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.1.

hükümet nüfuzunun güçlü olduğu başkente yakın olan Edirne, Bursa, Ankara, Aydın, Sivas, Konya bölgelerde başlamışlardı²⁰³.

1845 yılı Mart ayından itibaren Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde Tanzimat reformlarının hayata geçirilmesine başlanmıştı. Daha önce ifade edildiği üzere bu bölgelerde irili ufaklı çok sayıda feodal bey olarak nitelendirilebilecek güçlü kişiler bulunmaktaydı. Devletin buralara doğrudan müdahil olması şüphesiz bu kişileri rahatsız edecekti. Ayrıca eşit ve adil bir vergilendirmeye tabi tutulacak, ağalar gibi ekonomik durumu iyi olan zümreler de aynı şekilde Tanzimat'ı hoş karşılamayacaklardı²⁰⁴. Bunun yanında devlete ait olup bir şekilde gelirlerinden başkalarının yararlandığı toprakların yani tımar ve yurtluk-ocaklık arazilerine el konulması planlanmaktaydı. Böylece bu arazilerin vergi gelirlerinin tamamının doğrudan hazineye akmasının yolu açılmış olacaktı²⁰⁵. Bunun içindir ki Tanzimat'ın söz konusu eyaletlerde hayata geçirilmesiyle birlikte Van'da ve çevresinde devlete karşı geniş bir sahada ayaklanma ortaya çıkmıştı. Tanzimat'a karşı tepkili tüm kesimleri ve özellikle Kürt beylerini yanına almış olan Cizre Mütesellimi Bedirhan Bey ayaklanmanın önderiydi²⁰⁶.

Tanzimat'ın uygulanması kararı alınır alınmaz duruma tepki gösteren Müküs Beyi Han Mahmut kardeşleriyle birlikte Van'a girip şehre tamamen hâkim olmuşlardı²⁰⁷. İsyan alametleri ortaya çıkınca yetkililer bölgeye asker sevk etmiş, ancak asilerin askerle çatışmaya girecekleri anlaşılınca birlikler geri çekilmişti. Gelen istihbarata göre Bedirhan Beyin önderliğinde Han Mahmut, Hakkâri Beyi Nurullah ve Timurpaşazade Mustafa Bey aralarında anlaşmış, Tanzimat uygulamalarını hayata geçirmeyeceklerine ve birbirlerine her konuda destek vereceklerine dair sözleşmişlerdi²⁰⁸.

Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa meseleyi uzlaşma yoluyla çözmeyi denemiş bunun için Van'a elçiler göndermişti. Ancak ahali Tanzimat'ı İslam Dinini terk

²⁰³ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994, s. 296.

²⁰⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ...* s. 193.

²⁰⁵ BOA, C.ML, 208/8570, 11.Ca.1261,(18 Mayıs 1845).

²⁰⁶ David McDowal, *Modern Kürt Tarihi*, (Çeviren: Nuşenur Domaniç), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 79.

²⁰⁷ BOA, İ.MSM, 49/1231, 1261 (1845).

²⁰⁸ BOA, İ.MSM 49/1235-7, 25 S.1262 (22 Şubat 1846).

etmek olarak algılamış olduğundan Vanlılarla uzlaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştı²⁰⁹.

Erzurum Defterdarı Ali Tevfik'in raporuna göre de Van meselesi Tanzimat uygulamalarının yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştı. Bölgedeki halkın önemli bir bölümü tımar, mukataa ve yurtluk ocaklık sahibiydi. Bunlar herhangi bir karşılık ödenmeden topraklarına devlet tarafından el konulacağından korkuyorlardı. Tevfik Efendi'ye göre bu düşüncenin temelinde bölgedeki görevlilerin Tanzimat ile ilgili yanlış izahları yatmaktaydı. Başka geçim kaynağına sahip olmadıklarından perişan olacaklarını düşünen insanlar, ister istemez Tanzimat'a karşı direniyorlardı. Üstelik Tevfik Efendi bu tür hadiselerin benzer şartlara sahip olan Erzurum, Muş ve Çıldır taraflarında da yayılacağından endişe ediyordu²¹⁰.

Osmanlı hükümeti Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte müreffeh bir hayat süreceklere dair Vanlıların ikna edilmesi gerektiğini anlamıştı. Bu amaçla Meclis-i Vâlâ üyelerinden Kamil Paşa'nın Van'a gönderilmesine karar verilmişti²¹¹. Tanzimat'ı anlatmak üzere yola çıkan Kamil Paşa, 21 Ağustos 1845'te Erzurum'a ulaşmıştı. Bölgede Tanzimat'ın uygulanması konusunda tam yetkili idi. Kısa bir konuşma yaparak Padişahın arzusunun bütün tebaasının mutlu ve müreffeh bir hayat sürmesi olduğunu bunun içinde Tanzimat'ın uygulanması gerektiğini anlatmıştı. Kamil Paşa'nın bu konudaki yazıları Van'a ulaştırıldığı halde sonuç değişmemişti. Bu gelişmeler üzerine Kamil Paşa Van'a bizzat gitmeye karar vermiş ve 11 Eylül 1845'te yola çıkmıştı²¹².

Van'a ulaştığında Nurullah Bey, Han Mahmut ve Bedirhan Bey'in orada bulunan adamları ile görüşmüş, onlara ve Vanlılara Padişahın emirlerini ve Tanzimat'ın amaçlarını anlatmıştı. Ancak halkın önde gelenleri daha önce almış oldukları kararlardan vazgeçemeyeceklerini, Kürt Beyleri ile görüşmeden herhangi bir taahhütte bulunamayacaklarını bildirmişlerdi. Ayrıca şehre asker sokulması durumunda aşiretlerin askere karşı muhakkak direnecekleri uyarısında bulunmuşlardı. Çünkü aşiretler bu konuda Bedirhan Bey'den kesin bir talimat almışlardı. Bu şekilde meselenin iç yüzü tamamen ortaya çıkmıştı. Her ne kadar tımar, yurtluk-ocaklık, şehre asker alma ve Tanzimat'ı yanlış anlama gibi

²⁰⁹ BOA, İ.MSM 49/1231, 1261 (1845).

²¹⁰ Gencer, a.g.e., s. 119.

²¹¹ BOA, İ.MSM, 49/1232-16, 3 Ş.1261 (7 Ağustos 1845).

²¹² BOA, İ.MSM, 49/1234-1, 9 L.1261 (11 Eylül 1845).

nedenlerden ötürü isyan ortaya çıkmışsa da Bedirhan Beyin ve diğer Kürt beylerinin bu meseleye doğrudan müdahil oldukları ve Vanlıların Bedirhan Bey'den habersiz hiçbir şey yapamayacakları tam olarak anlaşılmıştı. Van'da her şey Bedirhan Bey'in müttefiki Mustafa Bey'in kontrolündeydi. Hiç kimse onun izni olmadan şehre giriş-çıkış yapamıyordu. Gelen ve giden yazıları da ilk önce Mustafa Bey okuyordu. Han Mahmut kendi adamları olan İbrahim ve Abdullah Efendileri şehre müftü ve naip olarak atamıştı. Bu durum gösteriyor ki Van'da akla gelebilecek her alanda devlet otoritesi sıfırlanmıştı. Zaten asiler de Kamil Paşa ile görüşükten sonra aşiret kuvvetlerinden üç bin kişiyi Van'a toplayıp şehre asker gönderilmesi ihtimaline karşılık direniş için hazırlık yapmaya başlamışlardı. Bu nedenle Kamil Paşa kendisinden beklenenleri yapmadan 6 Kasım 1845'te Erzurum'dan ayrılarak İstanbul'a dönmüştü²¹³.

Babîâli Van'da Tanzimat'ın hayata geçirilememesinden dolayı Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa'yı sorumlu tutmuş ve onu 1845 Eylül'ünde azletmişti. Yeni vali yıllar önce Kürt Beylerinin görevden uzaklaştırılmalarını gerektiğini söyleyen Esat Paşa'ydı. Esat Paşa göreve başlar başlamaz konu ile ilgili hazırladığı raporunda Bedirhan Bey ile birlikte Hakkârî Beyi Nurullah ve Han Mahmut'un cezalandırılması gerektiğini Babîâli'ye iletmişti²¹⁴.

17 Nisan 1846 tarihinde Meclis-i Umumi, Esat Paşa'nın layihasıyla değerlendirmek üzere toplanmıştı. Bölgedeki sorunların askeri güç kullanılmadan çözülemeyeceği anlaşılmıştı. Ancak meclis üyeleri zayıf kuvvetlerle bu işe girişmektense Anadolu Ordusu'nun teşkilatlanmasını beklemenin daha uygun olacağı konusunda görüş birliğine varmışlardı²¹⁵.

Askerî harekât meselesi daha sonra Meclis-i Hass ve Meclis-i Vâlâ'da da ele alınmıştı. Buralardaki görüşmeler neticesinde hareketin gelecek seneye ertelenmesi uygun bulunmuştu. Ancak askeri birlikler hazır oluncaya kadar isyanın daha fazla yayılmaması için Bedirhan Bey'e güvence verilip Vanlıları oyalamak gerekiyordu. Bunun için meseleyi yakından bilen Nazım Efendi'nin bölgeye gönderilmesi ve onun Bedirhan Bey ile görüştürülmesine karar verildi²¹⁶.

²¹³ Gencer, *a.g.e.*, s. 127-128.

²¹⁴ BOA, *İ.MSM*, 49/1235-7, 25 S.1262(22 Şubat 1846).

²¹⁵ BOA, *İ.MSM*, 49/1235-14, 20 R.1262 (17 Nisan 1846).

²¹⁶ BOA, *İ.MSM*, 49/1236-20, 27 B. 1262 (21 Temmuz 1846).

2.3. Bedirhan Bey'in Nesturilere İkinci Kez Saldırması:

Bedirhan Bey'in 1843 yılında Nesturiler üzerine yürümesi sonrasında da bölge sakinleşmemiş Kürtler ve Nesturiler arasındaki gerginlik devam etmişti. 1845 yılından Nesturilerin bazı aşiretlere saldırıp, aşiret mensuplarının bir kısmını öldürmesi ve mallarını yağmalaması iki topluluk arasındaki ilişkilerin daha da sertleşmesine neden olmuştu. Bu gelişmeler üzerine hem Bedirhan Bey, hem de Nurullah Bey Nesturilere haber göndererek bir daha böyle olayların yaşanmamasını istemişler ve gasp edilen malların iadesini talep etmişlerdi. Ancak Nesturiler söz konusu beylerin taleplerini yerine getirmemişlerdi. Bunun üzerine harekete geçilmesi gerektiğini düşünen Nurullah Bey tek başına Tuhuba Nesturileri ile baş edemeyeceğini bildiği için müttefiki Bedirhan Bey'den yardım istemişti. Yardım talebine olumlu yanıt veren Bedirhan Bey ise 1846 Eylülünden on binden fazla adamı ile harekete geçmişti²¹⁷. Hakkâri bölgesine girdikten sonra 1846 Ekim'inde Tuhuba Nesturilerinin üzerine saldırdı. Nesturiler meliklerinin önderliğinde savaşıyor bir süre müttefik Kürt kuvvetlerine mukavemet edebildi. Ancak sayıca az oldukları için kısa sürede yenilgiye uğradılar. Bedirhan Bey genç yaşlı ayırım gözetmeksizin çok sayıda Nesturiyi öldürttü. Patrik Mar Şemun Urmiye'ye kaçmayı başarak güç bela hayatını kurtarabildi. Tuhubalıları cezalandırıp hedefine ulaşan Bedirhan Bey kısa süre sonra birlikleriyle birlikte bölgeden çekildi. Bunun üzerine kaçan Nesturiler köylerine dönmeye başladı. Ancak bu kez de, çatışma öncesi saklanmış para ve altınların yerlerini bildiklerini düşünen Nurullah Bey'in hücumuna uğramaktan kurtulamadılar. Bu saldırıda da hayatta kalmayı başaranlar İran'a kaçmak zorunda kaldılar²¹⁸.

Bedirhan Bey'in ikinci Nasturi harekâtı, Batıda da sert reaksiyonlarla karşılanmıştı²¹⁹. Özellikle İngiltere ve Fransa, hükümeti protesto ederek sorumluların vakit geçirilmeksizin cezalandırılmasını istemişlerdi²²⁰. Batılıların bu olaya karşı bu derece büyük reaksiyon göstermelerinin nedeni, Nasturi ahalisine yönelik insanî duyguları ve dindaşlıklarından öte, bölgeye yönelik siyasi ve iktisadi menfaatleriyle

²¹⁷ BOA, İ.MSM, 48/1238-4 (1846).

²¹⁸ Cabir DOĞAN, "1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, Sayı: 22, s. 13-14.

²¹⁹ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (Çeviren: Nevzat Kırar), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 131.

²²⁰ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet...*, s. 277.

alakalıydı²²¹. Anlaşıldığı kadarıyla özellikle misyonerlerin yönlendirmesiyle Bedirhan Bey'in cezalandırılması için Babıâli'ye baskı yapmaktaydılar. Çünkü aynı tarihlerde Bedirhan Bey ile misyonerler arasında bir mücadele başlamıştı. Bedirhan Bey'in varlığı misyonerlerin faaliyetlerini olumsuz etkileyen en önemli engel olarak görülüyordu²²². Bu nedenle İngiliz hükümetinin talimatıyla harekete geçen İngiltere büyükelçisi Sultan Abdülmecit'ten Bedirhan Bey'in cezalandırılmasını istemişti²²³. Bedirhan Bey'in 1846 Nasturi harekâtına karşı İstanbul'daki Fransız sefiri de çok sert bir reaksiyon göstermişti. Zamanın Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya yollanılmak üzere sefirlik baş tercümanı Mösyö Loksrai tarafından kaleme alınan 3 Kasım 1846 tarihli mektupta, hükümetten, Bedirhan Bey'in varlığının ortadan kaldırılmasını istemişti²²⁴. Fransız sefirinin Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya yolladığı mektup, politik nezaket ve usulün dışında çok sertti ve bir buyruk mahiyeti taşımaktaydı²²⁵.

Gerek Batılı devletlerin baskısı ve gerekse Osmanlı yönetiminin Bedirhan Bey'in başında buyruk hareketlerinden bıkması nedeniyle Babıâli artık ordularını Cizre üzerine yürütmeye kesin karar vermişti. Bu kararını bölgedeki valilere bildirerek Bedirhan Bey üzerine düzenlenecek operasyon için şimdiden hazırlık yapmaları istenmişti²²⁶.

2.4. Bedirhan Bey'in ve Han Mahmut'un Yakalanması:

Osmanlı hükümeti, Nesturilerin ikinci kez kıyıma uğraması sonrasında, Bedirhan Bey'in bölgeden uzaklaştırılması kararını 1847 yılında uygulamaya koydu. Bu amaçla Anadolu Ordusu Komuta'nı Müşir Osman Paşa'ya talimat vererek ondan Nisan ayı içerisinde birlikleriyle beraber Cizre üzerine yürümesi istendi²²⁷.

Merkezî hükümetin ve Anadolu Ordusu'nun hazırlıkları tamamlanınca Babıâli 17 Mart 1847 tarihinde Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'ya konu ile ilgili bir emir gönderdi. Bu emirde Cizre harekâtı için gereken fetvanın alındığı belirtilmiş ve Osman Paşa'dan Bedirhan Bey'in üzerine yürümesi istenmişti²²⁸.

²²¹ Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, s. 135.

²²² Hatip YILDIZ, *Bedirhan Bey ve Nasturiler*, (Derleyen: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), *Süryaniler ve Süryanilik*, C. 1, Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 174.

²²³ Cabir Doğan, *a.g.e.*, s. 14.

²²⁴ *BOA, İ.MSM*, 49/1238-10, 3 Teşrin-i Sâni 1846.

²²⁵ Nazmi Sevgen, *a.g.e.*, s. 90.

²²⁶ *BOA, A.MKT*, 55/9-A, 27.Za.1262 (11 Kasım 1846).

²²⁷ *BOA, İ.MSM*, 49/1238-11, 20 Za.1262 (9 Kasım 1846).

²²⁸ *BOA, C.ZB*, 12/558, 29 Ra.1263 (17 Mart 1847).

Bedirhan Bey üzerine yapılması planlanan harekâtı Osman Paşa ile birlikte onun emrinde olmak üzere Arabistan Ordusu'ndan Ferik Ömer Paşa ve Ferik Ahmet Paşa idare edecekti. Osmanlı güçlerinin toplam sayısı yirmi beş bin kişiye ulaşmıştı. İngiltere'nin Erzurum konsolosunun ifadelerine göre böyle güçlü bir ordu karşısında Bedirhan Bey'in direnmesi mümkün değildi. Bu nedenle Bedirhan Bey ya tamamen kuşatılıp yakalanacaktı veya ele geçmemek için firar edecekti²²⁹.

Osman Paşa harekâta başlamadan önce bölgenin meşhur Kürt beylerinden olan ve aynı zamanda devlet tarafında yer alan Muş Kaymakamı Şerif Bey'i Harput'a çağırmıştı²³⁰. Şerif Bey'in Hakkâri Beyi Nurullah ve Han Mahmut ile yakın ilişki içerisinde olduğu bilindiğinden ona söz konusu beyleri Bedirhan Bey'den ayırma görevi verilmişti²³¹.

Osman Paşa Hakkâri Bey'i Nurullah'a Şerif Bey tarafından ulaştırılmak üzere aşağıdaki şu mektubu göndermişti²³²:

“Akdemce tarafına vâkî olan iş'ârımıza mebni Muş Kaimmakamı Seadetlû Şerif Beg tarafımıza gelmiş ve âlim-i âlemiyana ve hususiyle bendegân-ı sıdk-ı nişânları haklarında sezâvâr buyrulan mekârim ve i'tâf-ı mâlâ-nihaye-i şâhâneleri iktizây-ı meâli ihtivâsınca avâtıf-ı aliye-i cihân-şümûl-i padişâhânededen mîr-mumaileyne istabl-ı âmire müdürlüğü rütbe-i celîlesiyle bir kıt'a nişân ihsân-ı hümayûn-ı şâhâne buyrulmuş ve cenâb-ı şeriflerinin dahi hidemât-ı saltanat-ı seniyyede bulunmaklığa hâhişger olduğunuz mîr-mumaileyh tarafından ifade ve tavsiye olunmuş idüğünden hakkınızda mûcib-i feyz ve rif'at olacağını bilüb ve mîr-mumaileyhin ifadesine i'timâd idüb vüsûl-ı tahrîrimizde serî'an taraf-ı muhibbânemize muvâsalat eylemeleri ve şâyed şunun bunun kelimalarına aldanarak ve mumaileyh Şerif Begin ifadesine i'timâd itmeyüb gelmeyecek olur iseniz sonrası pişmanlığın ele girmeyeceğinden yani hiçbir vakitte semt-i dîn-i devlet-i Aliyye'den kaçub nihâyet kahr ve tedmîr olmamış kimesne olmadığından ve taraf-ı eşref-i pâdişâhîden me'mûr bulunduğum cihetle gerek mal ve can ve gerek ırz ve namusunuzda bir hâlel gelmeyeceğine kefil olduğumdan ve sonra havfa tabi' oldum veyahud falan sözüne aldandım gibi kelimât îrâdî akçe itmeyeceğinden ve hazır afv ve merhamet ve feyz ve rif'at kabuları açık olduğundan ve yarın rûz-i mahşerde bir

²²⁹ Gencer, a.g.e., s. 182.

²³⁰ BOA, A.MKT. MHM, 2/103-5, 16 Ca.1263 (2 Mayıs 1847).

²³¹ BOA, A.MKT. MHM, 2/103-7, 11 C. 1263, (27 Mayıs 1847).

²³² BOA, A.MKT. MHM, 2/103-2, 16 Ca.1263 (2 Mayıs 1847).

diyeceğiniz kalmamak için sana her vecihle rây virmiş üdüğümden işte buraları tefekkürle mumaileyh Şerif Begin ifadesine i'timâden hiç kimesnenin sözlerine aldanmayarak hakkında olacak ni'met ve taltifâtı beyhûde elden çıkarmayarak hemân tarafımıza muvâsalat eylemeniz için tahrîrât-ı mahsûsa imlâ ve isrâ kılındığı İnşaaallahu Teala ma'lûmunuz oldukda bervec-i muharrer harekete mübâderet etmeniz me'mûlumdur”.

Söz konusu mektupta görüldüğü üzere Osman Paşa devlete itaat etmesi durumunda taltif edileceğini, can ve malının güvencede olacağını Nurullah Bey'e vaat ediyordu. Ayrıca mektupta o kadar kesin ifadeler kullanmış ve keskin tehditlerde bulunmuştu ki Nurullah Bey'in kaçamak cevaplar vermesini imkânsız hale getirmişti. Yani Nurullah Bey'in iki seçeneği bulunuyordu: Ya devletin doğu eyaletlerindeki bütün gücüyle üzerine gittiği ve yenilmesinin neredeyse kaçınılmaz olduğu Bedirhan Bey'in yanında bulunacaktı. Ya da tam ve de kesin bir şekilde Osman Paşa'nın otoritesine boyun eğecekti. Muhtemelen Osman Paşa Nurullah Bey'in nasıl hareket edeceğini öngörebilmişti. Çünkü önceki dönemlere nazaran epay zayıflayan Hakkâri Beyliği'nin son lideri Nurullah Bey, genellikle hep kim güçlü ise onunla birlikte olmayı tercih etmişti.

Dönemin Osmanlı yetkilileri Kürt beyleri arasındaki sorunları ve çekişmeleri yakından bilmekteydiler. Bunun içindir ki Bedirhan Bey ile sorunları olan Mir Seyfettin'in oğlu İzzettin Şir Bey'i ve Han Mahmut'un kardeşi olup abisiyle anlaşamayan Han Abdal'ı devlet tarafına çekmeye gayret etmişlerdi. Osman Paşa'nın gizlice iletişime geçtiği İzzettin Şir Bey bir adamını Diyarbakır'a göndererek işbirliği yapacağı mesajını Osman Paşa'ya iletmişti²³³. Daha sonra da meşhur Kasrik Kalesi'ni kardeşi Mansur Bey'e emanet edip kendisi de gizlice kaçıp Musul Valisi Esat Paşa'ya sığınmıştı²³⁴. Aynı tarihlerde Erzurum Valisi'nin girişimleri sonucunda Han Abdal da ağabeyi Han Mahmut'tan ayrılıp devlet safına katılmayı kabul etmişti²³⁵.

Hazırlıklarını tamamlayan Osman Paşa 17 Mayıs 1847'de ordunun öncü birliklerini Diyarbakır'dan harekete geçirdi. Kendisi de 26 Mayıs'ta Cizre üzerine yürümeye başladı²³⁶. Bu sırada Hakkâri Bey'i Nurullah, Bedirhan Bey'in yakın

²³³ BOA, İ.MSM, 50/1267-8, 5.C.1263 (21 Mayıs 1847).

²³⁴ BOA, İ.MSM, 50/1267-7, 29 Ca.1263 (15 Mayıs 1847).

²³⁵ BOA, İ.MSM, 50/1269-8, 13 C.1263 (29 Mayıs 1847).

²³⁶ BOA, İ.MSM, 50/1270-1, 23 C.1263 (Haziran 1847).

müttefiği idi. Hatta idaresi altındaki aşiretlere ve Nesturilere Bedirhan Bey'e destek olmaları konusunda baskı yapıyordu²³⁷. Ordunun harekete geçmesi sonrasında endişeye kapılan Nurullah Bey, damadı İzzettin Şir Bey gibi Bedirhan Bey'den uzaklaşmaya başlamış hatta onun adamlarını Hakkâri'den çıkararak tamamen ilişkisini kesmişti²³⁸. Üstelik Musul Valisi Esat Paşa'ya bir mektup yazarak itaatini bildirmiş ve ne şekilde hareket etmesi istenirse ona göre davranacağını vaat etmişti. Bedirhan Bey'in kendisinden iki bin asker istediğini, ancak bugün yarın diyerek onu oyaladığını haber vermişti. Buna cevaben Esat Paşa, sözünde durup Bedirhan Bey'e destek vermezse padişahın lütfuna mazhar olacağını bildirmişti²³⁹. Nurullah Bey, Osman Paşa'ya da benzer bir mektup yazarak, itaat edip her türlü hizmete hazır bulunduğunu ve paşanın merhametinden ümit var olduğunu şu mektubuyla ifade etmişti²⁴⁰

“ma'rûz-ı bendeleridir ki

Bundan akdem tâğî ve asî olan kimseye mütâbaat ve emr-i Devlet-i Aliye'ye muhalefet olunmamak üzere iradelerini mutazammın çâkerlerine irsâl buyrulan emir-nâmeleri şeref-vürûd itmiş ve vürûdî anda kemâl-i ta'zîm ile gark-ı iftihâr ve imtisâlimde vaz'olunmuştur. Ve biz de semi'nâ ve ata'nâdan başka bir lakırdı yoktur. Ve biz mal ve can ve askerimiz ile fermanınıza muntazırız. Bir vecihle hidmet-i aliyenizin ifâsında kusur ve tekâsül olunmaz. Merhametinizden ümid-varız ki hakk-ı kemterânemizde tevcihât-ı aliyeniz bî-diriğ buyurmayub lütuf ve merhametiz ile behremend buyurasız”.

Nurullah Bey yukarıdaki mektubunu kaleme aldıktan sonra ordu komutanı Osman Paşa'nın yanına gitmişti. Nurullah Bey'in itaatkâr tavrını ödüllendirmek isteyen Osman Paşa ona kapıcıbaşılık rütbesi verdi. Ayrıca onunla birlikte gönderdiği bir tabur asker İran sınırına oldukça yakın olan Başkale'ye yerleşmişti²⁴¹. Böylece 1843 yılından bu yana Bedirhan Bey'in iki kez yardımına gittiği müttefikî Nurullah Bey en zor zamanında onu kaderine terk etmişti. Daha önce ifade edildiği üzere güçlüden taraf olmayı adet haline getiren Nurullah Bey'in bu hareketi pek şaşırtıcı

²³⁷ *Missionary Herald*, II, s. 58.

²³⁸ *BOA, A.MKT*, 90/58-3, 7. B.1263, (21 Haziran 1847).

²³⁹ *BOA, İ.MSM*, 50/1275-1, 29.Ca.1263 (14 Haziran 1847).

²⁴⁰ *BOA, A.MKT*, 90/58-8, 5.C.1263 (21 Mayıs 1847).

²⁴¹ *BOA, İ.DH*, 189/10579-4, 1265 (1849).

değildi. Bu durumda Hakkâri'ye geçişi imkânsız hale gelen Bedirhan Bey Cizre bölgesine sıkışıp kalmıştı.

Bedirhan Bey birkaç çatışmaya girdikten sonra Cudi Dağı yakınlarında bulunan Orak Kalesi'ne sığınmıştı. Onu takip eden Osmanlı kuvvetleri ise 1 Temmuz 1847'de bu kalenin önünde toplanmaya başlamışlardı²⁴². Osman Paşa teslim olması yönünde çağrıda bulunduyorsa da Bedirhan Bey bu çağrıya olumsuz cevap verdi. Bunun üzerine dört bir taraftan kuşatılan kaleyi topçular yoğun ateş altına aldılar²⁴³.

Bu sırada Muş kolunda bulunan birlikler Ferik Ahmet Paşa komutasında Van'a doğru harekete geçmişlerdi. Bu durumdan endişeye kapılan Han Mahmut ve Van isyanının önde gelenleri Osmanlı birliklerine mukavemet gösteremeyeceklerine kanaat getirip direnmekten vaz geçmişlerdi. Hep beraber Ferik Ahmet Paşa'yı Tatvan'da karşılamaya gitmişler ve 3 Temmuz 1847'de teslim olmuşlardı²⁴⁴. Bedirhan Bey'in sığınmış olduğu Orak Kalesi üç gün üç gece boyunca top ateşine tutulmuştu. Kalenin yıkılmaya başladığını gören Bedirhan Bey direnmenin imkânsız olduğunu anlayıp 4 Temmuz 1847'de Osman Paşa'ya teslim oldu²⁴⁵.

2.5. Doğu Eyaletlerinde Tanzimat'ın Uygulamalarının Hayata Geçirilmesi:

Anadolu Ordusu Komutanı Osman Paşa'nın yürüttüğü ve yaklaşık üç ay süren başarılı harekât sonrasında bölgede devlete kafa tutan bütün Kürt Beyleri yakalanmıştı. Bedirhan Bey, Han Mahmut gibi önde gelenler derhal İstanbul'a gönderilmişti. Yetkililer bir daha bu beylerin memleketlerine dönmelerine müsaade edilmemesi konusunda son derece kararlıydılar. Bu nedenle Bedirhan Bey ve ailesinin Girit'e, Han Mahmut ile yakınlarının Rusçuk'a sürgün edilmesine karar verilmişti²⁴⁶.

Harekât esnasında Van, Orak, Çaku, Gerasor, Hoşab, Behvanis, Kasr-ı Geli kaleleri zabtedilmişti. Ayrıca o vakte kadar bir tek devlet memurunun olmadığı Hakkâri'ye bir tabur Nizam askeri ve başıbozuk piyadesi yollanılmıştı. Bölgedeki beylerin ortadan kaldırılması bilhassa Gayrimüslimleri mutlu etmişti. Çünkü bu beylerden senelerce çok eziyet görmüşlerdi. Bedirhan'ın yakalandığı haberinin

²⁴² BOA, A.MKT, 88/60-2, 20 B.1263 (4 Temmuz 1847).

²⁴³ BOA, A.MKT. MHM, 2/71, 4 N. 1263 (16 Ağustos 1847).

²⁴⁴ BOA, A.MKT, 62/29, 1263 (1847).

²⁴⁵ BOA, A.MKT, 88/60-1, 22 B.1263 (6 Temmuz 1847).

²⁴⁶ BOA, İ.MSM, 50/1285, 21 N.1263 (2 Eylül 1847).

duyulmasından sonra bu sebeple olsa gerek Ermeni Patrikliği'nin buyruğu ile kiliselerde dualar yapıldığı ve Tanrı'ya şükredildiği rivayet edilmektedir. Ayrıca Ermeni Patrik'i taşraya bir talimat yollayarak, Han Mahmut ve Bedirhan Bey'i yüzü kızaracak bir biçimde teslim olmak mecburiyetinde bıraktığı için tüm Ermenilerin Padişaha ve onun kudretli devletine minnettar olmalarını buyurmuştu²⁴⁷.

2.6. Klasik Dönemde Tesis Edilen İdari Sistemin Yıkılması ve Kürdistan Eyaletinin Kurulması:

Anadolu Ordusu'nun başarılı harekâtının en önemli sonucu şüphesiz 16. Yüzyılda oluşturulan idari sistemin yerle bir edilmiş olmasıydı. Zaten klasik dönemde oluşturulan gevşek idari sistem ile Tanzimatçıların hedeflediği güçlü bir merkezi hükümetin bir arada yaşaması düşünülemezdi. Bunun içindir ki Bedirhan Bey isyanının hemen sonrasında Babıâli kendi isteği doğrultusundaki idari reformları hemen hayata geçirecekti.

Osman Paşa yeni yönetim ile ilgili fikirlerini bizzat hükümete anlatmak için İstanbul'a gitmiş ve 5 Aralık 1847'de bu konudaki düşüncelerini sadrazama aktarmıştı. Osman Paşa Anadolu Ordusu'nun merkezinin Ahlat olması gerektiğini ve bölgede güvenliğin tam olarak sağlanabilmesi için ismi Kürdistan olan Diyarbakır ile Van arasındaki bölgeleri içine alan yeni bir eyaletin kurulmasının elzem olduğunu yetkililere iletmişti²⁴⁸. Ona göre vali ve ordu komutanının uyum içerisinde çalışması için hem yeni kurulacak eyaletin hem de Anadolu Ordusu'nun merkezi Ahlat olmalıydı. Daha sonra da bölgede görevlendirilecek mülki amirlerle ilgili önerilerde bulunmuştu. Buna göre yıllarca bölgede görev yapmış, yöre ahalisini yakından tanıyan Esat Paşa Kürdistan Eyaleti'nin valisi olmalıydı. Yeni eyalete bağlı kaymakamlıklardan Van'a Mehmet Reşit Paşa, Diyarbakır'a Süleyman Paşa atanmalıydı. Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilerek tek kaymakamlık haline dönüştürülmeli ve buranın idarecisi de Mustafa Paşa olmalıydı. Babıâli, Osman Paşa'nın önerilerini herhangi bir değişikliğe uğratmadan aynen hayata geçirilmesine karar vermişti. Böylece 28 Aralık 1847 tarihinde Kürdistan Eyaleti resmen kurulmuş

²⁴⁷ Gencer, *a.g.e.*, s. 200; Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), Med Yayınları, İstanbul 1992, s. 127-130.

²⁴⁸ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çeviren: Nilay Özok-Azan Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

ve bu bölgenin içerisinde kalan yerleşim yerleri hiç olmadığı kadar merkezî yönetime bağlanmıştı²⁴⁹.

Kürdistan Eyaleti'nin kurulması ile ilgili belgelerde yetkililer Sultan Abdülmecit'i *Kürdistan'ın Fâtih-i Hakikisi* olarak tanımlamışlardı²⁵⁰. Aslında bu tabir padişaha yaranmaktan çok bir gerçeği ifade ediyordu. Çünkü bu bölgelere 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmışsa da o dönemin yetkilileri Kürt aristokratlarının varlığına müsaade ederek bir bakıma onları iktidarlarına ortak etmişlerdi. Bedirhan Bey harekâtı sonrasında ise bölgede padişahın otoritesine boyun eğmeyen kimse kalmamış ve bölgenin tamamının doğrudan İstanbul'dan yönetilmesinin yolu açılmıştı.

Güçlü bir merkezi yönetim kurma hedefi Kürt aristokratlarının bundan sonra mülki amir olarak istihdam edilmelerini imkânsız hale getirmişti. Zaten Osman Paşa da Kürt Beylerine güvenilemeyeceğini defaatle yetkililere anlatmıştı. Bu nedenle yeni oluşturulan eyalette yerel hanedanlara mensup kişilere kaymakamlık görevi verilmeyecekti²⁵¹.

Tanzimat düzenlemesi gereği eyaletin mali işlerinin nasıl yürütüleceğine dair Kürdistan Eyaletine de bir talimat gönderilmişti. Buna göre eyaletin merkezinde bir defterdar, altı kâtip bulunacak ve bu altı kâtip defterdarın emri altında çalışacaktı. Diğer sancak merkezlerinde ise iki veya üç kâtip bulunacaktı. Bu kâtiplerden biri mal başkâtibi statüsüyle Babıâli tarafından gönderilecekti. Bu kalanlardan birisi de tahrirat başkâtibi statüsüyle görev yapacaktı. Mal başkâtibi ve tahrirat başkâtibine düzenli maaş bağlanacak ve aylıkları iki bin beş yüz kuruş olacaktı. Geri kalan kâtipler ise beş yüz kuruş ile bin kuruş arasında aylık alacaklardı. Yine eyalet merkezinde ve bağlı sancaklarda sandık eminleri vazifelendirilecekti. Eyalet gelirleri maktu'an ihaleye verilecekti. Ancak talep eden olmaz ise bir memur atanacak ve bu memur tarafından geçici olarak idare olunacaktı. Vergi gelirleri usulünce ve zamanından alınıp sancaklardaki mal sandıklarında toplandıktan sonra eyalet merkezine yollanılacaktı. Bunun yanında cami, tekke ve zaviye hizmetlilerinin defterleri düzenlenecek aylıkları belirlenecekti. Buraların gelirleri Evkâf-ı Hümâyun Hazinesi'ne yönlendirilecekti. Ayrıca masraf defterleri düzenli tutulup merkez hazineye düzenli bir şekilde bildirilecekti. Bununla ilgili mukataa, tımar ve

²⁴⁹ Gencer, *a.g.e.*, s. 218.

²⁵⁰ BOA, A.MKT, 103/64, 27.Ca.1263 (17 Mayıs 1847).

²⁵¹ BOA, İ.MSM, 52/1346-1, 9 L.1264 (8 Eylül 1848).

zeametlerin mutasarrıflarına ait bedeller usulüne uygun verilerek masraf defterlerine yazılıp hazineye iletilecekti. Bütün memurların validen, zaptiye neferine kadar maaşları masraf defterlerine kaydedilecek, hazineye gönderilecekti. Yine eyaletin merkez sancağında büyük meclis oluşturulacak ve Tanzimat usulünce oluşturulacak büyük meclis on azadan oluşacaktı; Vali, hâkim, müftü, defterdar, mal başkâtibi, tahrirat başkâtibi ve metropolit vekili, meclisin tabii üyesi olacak ve geri kalan üç kişi halk tarafından seçilecekti. Ancak bu üç üyeye aylık verilmeyecekti. Bölgede Gayrimüslimlere de yer verilmiş bunlardan da bir üye olacaktı. Yine eyalete bağlı kazalarda da meclis oluşturulacaktı. Hâkim, kaza müdürü ve ileri gelenlerden üç kişi ve geri kalan iki kişi halk tarafından seçilmek üzere meclis beş kişiden oluşacaktı. Gayrimüslim bulunan bölgelerde ileri gelenlerin biri yerine bir kocabaş meclis üyesi olarak belirlenecekti.

Kürdistan Eyaleti'nde tüm memurlara aylık bağlanmasına rağmen bu eyalete bağlı kazalarda kaza müdürlerine ilk etapta maaş verilmemiş, bazı resmi işlerde alınan vergilerin yarısını almalarına müsaade edilmişti. Ancak bu gelirleri az olduğundan geçinmeleri mümkün olmuyordu. Bu nedenle bazı yolsuzluklara bulaşmaları mümkündü. Diğer yandan Kürdistan Eyaleti'ne bağlı bazı kazalarda kaza müdürlerine aylık bağlanmış idi. Örneğin Erzurum Eyaleti'ndeki kaza müdürlerine üç yüz kuruştan bin beş yüz kuruşa kadar maaş verilmekte idi. Yine daha önce Erzurum'a bağlı olan Muş ve Van'da da kaza müdürlerine maaş bağlanmıştı. Babiâli Tanzimat reformlarının bu bölgede kalıcı olması ve Kürdistan Eyaleti'nin hassasiyetine binaen kaza müdürlerine maaş verilmesi kararlaştırıldı²⁵².

2.7. Bedirhan Bey İsyanı Sonrasında Hakkâri'de Tanzimat'ın Uygulanması:

Bedirhan Bey isyanı sırasında başlangıçta devlete başkaldıranların arasında yer alan sonradan Osman Paşa'ya itaatini bildiren Nurullah Bey'e kapıcıbaşılık rütbesi verilmişti. Tanzimat uygulamaları gereği Kürt beylerine kaymakamlık rütbesi verilemediğinden Nurullah Bey'in yeni görevi Hakkâri Müdürlüğüydü. Osman Paşa daha sonra Binbaşı İsmail Ağa ve Kolağası Emin Bey'i Hakkâri'ye göndermişti. Osmanlı birlikleri Hakkâri'ye ulaştığında Başkale'de bulunan Nurullah Bey'in oğlu İbrahim Han bu kaleden çıkarılarak onun yerine İsmail Ağa komutasındaki askerler yerleştirildi. Bu durum Hakkâri'de de klasik idari düzenin tamamen ortadan

²⁵² Gencer, *a.g.e.*, s. 219-221.

kaldırıldığıının en önemli göstergesiydi. Bir zamanlar hükümet sancağı statüsünde olup Osmanlı memurlarının uğramadığı Hakkâri, artık doğrudan merkezi yönetime bağlı düzenli birlikler tarafından korunuyordu. Böylece doğu bölgelerinin en ücra ve ulaşılabilir olarak görülen dağlık bölgelerinde Osmanlı Devleti'nin otoritesi tesis edilmişti²⁵³. Bu olaya tanıklık eden misyonerler Nurullah Bey'in cezalandırılmaması konusunda hayal kırıklığına uğramışlardı. Ancak onlara göre Başkale'ye yerleştirilen yüzlerce asker Babî'î'nin nüfuzunu gerçek anlamda Hakkâri'de tesis edecek böylece Nurullah Bey'in bölgedeki otoritesi yerle bir olacaktı²⁵⁴.

Tanzimat reformlarının temeli adalet ve eşitlik ilkeleri üzerine oturtulmuştu. Reformcular özellikle vergi ve askerlik konularını adaletle çözeceklerini ilan ve vaat etmişlerdi. Bunun için de her şeyden önce doğru bir şekilde nüfus sayımı ve emlak tespiti yapılmalıydı. Hakkâri'de de adil bir vergi sistemi oluşturmak isteyen Osmanlı hükümeti Binbaşı İsmail Ağa'ya bölgenin muhafazasıyla birlikte nüfus sayımı yapma görevi de vermişti.

Miralay Hafız Bey ve Diyarbakır vücutundan Ömer Bey de nüfus sayımı işlerinde gözlemci olmuşlardı. Osmanlı memurlarının yaptığı inceleme sonucunda bölgede tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu bunun yanında devlet hazinesine gelir getirmesi muhtemel olan bazı madenler de tespit edilmişti. Mesela Kösire bölgesinde kükürt; Şatak, Lebdir, Tiyyari ve Cilo-i Ulya'da kurşun madenleri olduğu görülmüştü. İsmail Ağa kendisine verilen nüfus sayımı işlemini kısa sürede tamamlamıştı. Onun tespitlerine göre kaza ve nahiyeleriyle birlikte Hakkâri'nin nüfusu şöyleydi²⁵⁵:

“Tablo 2.1” Kaza ve Nahiyeleriyle Birlikte Hakkâri'nin Nüfusu:

Albak Kazası	Nüfus	Hane
İslam	2.265	913
Ermeni	1.387	392
Nasrani	166	56
Yahudi	155	52
Toplam	3.973	1.413

²⁵³ BOA, İ.DH, 189/10579-4, 15 M.1265 (11 Aralık 1848).

²⁵⁴ Missionary Herald, II, s. 78.

²⁵⁵ BOA, İ.MSM, 52/1338-1, 1264 (1848).

Pinhaniş Kazası	Nüfus	Hane
İslam	1972	634
Ermeni	11	3
Nasrani	280	25
Yahudi	--	--
Toplam	2.263	662

Çölemerik Kazası	Nüfus	Hane
İslam	1114	374
Ermeni	258	66
Nasrani	174	58
Toplam	1.546	498

Çölemerik'in Diz Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	5	2
Nasrani	317	121
Toplam	322	123

Çölemerik'in Silahi Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	477	257
Nasrani	--	--
Toplam	477	257

Çölemerik'in Dal Nahiye	Nüfus	Hane
İslam	14	10
Nasrani	250	121
Toplam	264	131

Çölemerik'in Ertoş-ı Ulya Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	401	88
Nasrani	39	15
Toplam	440	103

Çölemerik'in Ertoş-ı Süfla Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	449	157
Nasrani	89	36
Toplam	538	193

Çölemerik'in Lebdin Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	460	179
Nasrani	88	27
Toplam	548	206

Çölemerik'in Berderoş nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	--	--
Nasrani	180	52
Toplam	180	52

Çölemerik'in Doski Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	419	152
Nasrani	--	--
Toplam	419	152

Tiyyari Kazası	Nüfus	Hane
İslam	180	71
Nasrani	943	470
Toplam	1123	541

Tiyyari'nin Vasto Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	--	--
Nasrani	281	104
Toplam	281	104

Ciloni?-i Ulya nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	14	4
Nasrani	731	222
Toplam	745	226

Ciloni?-i Sufla nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	15	7
Nasrani	752	269
Toplam	767	276

Tiyyari'ye tabi Baz Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	173	40
Ermeni	---	---
Nasrani	687	199
Yahudi	--	--
Toplam	860	239

Çal Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	228	122
Ermeni	--	--
Nasrani	29	7
Yahudu	7	4
Toplam	264	133

Gevaz Kazası	Nüfus	Hane
İslam	398	205
Ermeni	63	54
Nasrani	174	88
Yahudi	--	--
Toplam	635	347

Gevaz'a tabi Dir Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	249	144
Ermeni	--	--
Nasrani	606	175
Toplam	855	319

Kösire? Kazası	Nüfus	Hane
İslam	578	261
Ermeni	--	--
Nasrani	164	67
Toplam	742	328

Şatak Kazası	Nüfus	Hane
İslam	442	166
Ermeni	1385	601
Nasrani	--	--
Toplam	1827	367

Şatak bağlı Ertoş Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	874	350
Ermeni	133	37
Toplam	1007	387
Şatak'a bağlı Kürtrasil Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	208	104
Ermeni	145	74
Toplam	353	178

Şatak'a bağlı Kebkan Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	775	161
Ermeni	453	125
Toplam	1228	286

Norduz Kazası	Nüfus	Hane
İslam	799	320
Ermeni	507	151
Nasrani	151	40
Toplam	1457	511

Tuhub Nahiyesi	Nüfus	Hane
İslam	91	47
Nasrani	354	251
Toplam	445	248

	Nüfus	Hane
İslam	12600	4768
Ermeni	4343	1103
Nasrani	6404	2353

Yahudi	172	56
Genel Toplam	23579	8280

Yukarıdaki tablo o dönemin Hakkâri nüfusunun sadece yerleşik olanlarını göstermektedir. Göçebe aşiretlerin de dâhil edilmesi durumunda Hakkâri'nin gerçek nüfusu tespit edilenin en az birkaç katı olması kuvvetle muhtemeldir.

Hakkâri nüfusuyla ilgili verileri değerlendiren yetkililer bu bölgeden hane başına elli kuruş vergi almayı planlamışlar ve vakit kaybetmeksizin cizye vergisinin tahsil edilmesine başlamışlardı²⁵⁶. Kürdistan Eyaleti kuruluncaya kadar Hakkâri bölgesinden devlet adına vergi toplanmazdı. Hakkâri Sancağı hükümet statüsünde bulunduğundan bölgenin bütün gelirleri Hakkâri Beylerine giderdi²⁵⁷. Aslında merkezî hükümetin doğrudan vergi toplamaya kalkışması da ekonomik açıdan da klasik dönemdeki idari sistemin ortadan kaldırıldığını göstermektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta Nurullah Bey, Binbaşı İsmail ve Kolağası Emin ile uyum içinde çalışmış ve beylikten müdürlüğe geçişi kabullenmiş gibiydi. Askerin erzak teminine yardımcı olmuş, ahalinin emniyet içerisinde hayatını sürdürmesi için gereken önlemleri almış hatta cizyelerini devlete vermeleri hususunda bölgedeki gayrimüslimleri ikna etmişti. Binbaşı İsmail ve Kolağası Emin övgüyle bahsettikleri Nurullah Bey'in devlete epey hizmet ettiğini Osman Paşa'ya rapor etmişlerdi. Hatta Hakkârililerin Nurullah Bey ve amcazadesi Süleyman Beye hürmet ettiklerini, onların bölgedeki varlığı nedeniyle ahalinin isyan hareketlerine meyletmeyeceğini bildirmişlerdi. Nurullah Bey'in ekonomik durumu son zamanlarda kötüleştiğinden epey borçlanmıştı. Daha önce var olan çeşitli gelirleri de Tanzimat uygulamaları gereği kesilmişti. Buna rağmen rüşvet ve hediye adı altında ahaliden herhangi bir şey talep etmeyeceğine dair yazılı taahhütte bulunmuştu. Hakkâri beylerinin ekonomik durumunu da rapor eden yetkililer Nurullah Bey'in daha kötü duruma düşmemesi için hükümetin onu koruması gerektiğini Osman Paşa'ya iletmişlerdi²⁵⁸.

Tanzimat uygulamaları gereği Hakkâri'de sancak meclisi de oluşturulmuştu. Böylece Hakkâri'nin idaresine bölge halkı da ortak edilmişti. 1848 tarihli bir

²⁵⁶ BOA, A.MKT, 2/81, 27 Ca. 1263 (13 Mayıs 1847).

²⁵⁷ BOA, İ.MSM, 48/1228-6, 1.Ş.1259 (27 Ağustos 1843).

²⁵⁸ BOA, A.MKT, 81/10, 5.Ca.1263 (21 Nisan 1847).

belgenin sonundaki mühürlerden anlaşıldığına göre Hakkâri Meclisi 8 kişiden oluşmaktaydı. Meclis azalarından biri Nesturi, biri de Ermeniydi. Geriye kalan kişilerden biri Kaza Müdürü Nurullah Bey ve onun amcazadesi Süleyman Bey'di²⁵⁹. Meclis özellikle nüfus sayımı ve vergi tahsili işlemlerinde yetkililere yardımcı olmuştu. Bunun yanında bölgedeki madenler ile ilgili çalışmalarda yapan meclis, bölgede bulunan kurşun madenlerinden numuneler toplamış, konu ile ilgili hazırladığı bir raporu da üst makamlara sunmuştu²⁶⁰.

Hakkâri'den gönderilen kurşun madeni numuneleri Darbhane-i Amire'de incelenmişti. Kurşun madeni numunesinin bir çeşidinin her yüz kıyyesinde (1 kıyye 1283 gr) yirmi yedi buçuk kıyye kurşun, beş kıratta (1 kırat yaklaşık 0.4 gr) on buğday (1 buğday yaklaşık 0.1 gr) gümüş ve bir kırat altın olduğu tespit edilmişti. İkinci cinsin yüz kıyyesinde yirmi iki kıyye kurşun ve on kıratta otuz bir buğday gümüş ve bir kırat altın çıkacağı hesaplanmıştı. Böylece kurşun madenlerinin işletilmesi durumunda devlete gelir sağlanacağı anlaşılmıştı. Ancak bölgenin uzaklığı ve hatta Keban'dan çıkartılan kurşunun bile İstanbul'a ulaştırılmasında sıkıntılar yaşanması madenin bir kısmının bölgede satılmasını zorunlu kılıyordu. Yetkililer madenlerin işletilmesi için müstakil memur gönderilmesine veya Nurullah Bey'e havale edilmesine sıcak bakmamışlardı. Bu nedenle Ergani ve Keban Madeni Kaymakamı Süleyman Paşa'dan, madenin nasıl işletileceği, civarında yeterli orman olup olmadığı, miktarı ve pazarlanması ile ilgili araştırma yapması talimatı verilmişti. Zırnık, kükürt ve tebeşir madenleri hakkında da rapor hazırlanıp işletilmeleri durumunda devlete gelir sağlanıp sağlanamayacağının öğrenilmesi direktifi verilmişti²⁶¹.

1848 yılında Hakkâri'ye bağlı tüm kaza ve nahiyelerin mal vergisi tahsili için mal sayımı yapılmış, sonrasında Hakkâri Meclisi konu ile ilgili bir mazbata hazırlamıştı. Bu mazbataya göre Hakkâri'de yaşayan Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden 1848 yılı içerisinde toplam 251.175 kuruş mal vergisi tahsil edilecekti²⁶².

²⁵⁹ BOA, C.ML, 80/3669, 23.Ş.1264, (25 Temmuz 1848).

²⁶⁰ BOA, A.MKT, 81/10, 5.Ca.1263 (21 Nisan 1847).

²⁶¹ Gencer, a.g.e., s. 225.

²⁶² BOA, C.ML, 80/3669, 23.Ş.1264, (25 Temmuz 1848).

2.8. Nurullah Bey'in Bölgeden Uzaklaştırılması:

Osmanlı Devleti Bedirhan Bey isyanı sonrasında Nurullah Bey'i dışlamamış ancak olabildiğince etkisiz hale getirip ona göstermelik bir müdürlük payesi vermişti. Üstelik Babiâli Başkale'ye asker yerleştirerek Nurullah Bey'in elini kolunu bağlamıştı. Bu durumda Nurullah Bey aşiretler üzerindeki nüfuzunu belki de daha önemlisi önemli gelir kaynaklarını kaybetmiş, Babiâli'nin sıradan bir memuru olmuştu.

Aslında Osmanlı yönetimi bütün Kürt Beylerini bölgeden uzaklaştırmak istiyordu. Ancak Anadolu Ordusu Komutanı Osman Paşa önceliği Bedirhan Bey'e vermiş diğer Kürt Beylerini sonraya bırakmıştı. Kürdistan Eyaleti kurulduktan sonra bölge ile ilgili bir rapor hazırlayan Agâh Efendi söz konusu beylerin ileride muhakkak bir takım sıkıntılara sebep olacağını ileri sürmüştü. Onun hazırladığı rapora göre Nurullah Bey bölgedeki en güçlü Kürt Beyi idi. İran Şahı ile akrabalık kurup sırtını İranlılara dayadığından Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikalarına karşı gelmesi kuvvetle muhtemeldi. Bunun yanında Nurullah Bey'in damadı olup Cizre'de bulunan İzzettin Şir Bey, Muş Kazası'nın müdürü Şerif Bey ile kardeşleri Murat ve Hurşit beylerin de bölgede bulunması sakıncalıydı. Bunlara ek olarak Bitlis'e yakın Harin Kazası müdürü Celil Bey, Şirvan Kazası Müdürü Said Bey, Midyatlı Ali Ramo, Hasan Osman, Hasan Şemdin gibi beylerin de bölgeden uzaklaştırılmaları gerekmekteydi. Agâh Efendi'ye göre Kürdistan bölgesinde devlet hazinesine akacak çok sayıda gelir kaynakları bulunmaktaydı. Mesela Hakkâri Sancağı sınırları içersinde yaklaşık beş yüz köy bulunmaktaydı. Ayrıca her yıl beş bin civarında göçebeler gelip Hakkâri'nin yaylalarından faydalanmaktaydılar. Buralarda çok sayıda gayrimüslim yaşadığından hem bunlardan alınacak cizye vergisi hem de Müslümanlardan tahsil edilecek vergiler önemli gelir kaynakları olabilirdi. Bunların yanında Hakkâri'de sekiz on bölgede demir, kurşun, zırnık, gühercile tebeşir gibi devlete ekonomik fayda sağlayacak madenler bulunmaktaydı. Üstelik Hakkâri devlet için asker kaynağı olabilecek bir yerleşim yeri idi. Eğer buralardan asker toplanabilirse bunlardan iki tabur oluşturulabilirdi. Ancak hem vergi tahsili hem de asker toplanması önünde Nurullah Bey engel olarak görülüyordu. Yani Agâh Efendi şunu söylemek istiyordu; eğer devlet Hakkâri'den

yararlanmak istiyorsa yapacağı ilk işin Nurullah Bey'in bölgeden uzaklaştırılması olmalıydı²⁶³.

Kürdistan Eyaleti'nin ilk Valisi olan ve bölgeyi oldukça yakından tanıyan Esat Paşa Babiâli'ye sunduğu kısa yazısında bölge ile ilgili şu cümleleri sarf etmişti: *"Cizre ve Bohtan ve Han Mahmud'dan istihlâs olunan kazalar ve Docik ve Hakkâri sancağı ve hayme-nişîn aşâyir Devlet-i Aliye nüfus-ı kesîre-i müslim ve reayayı şâmil ve tahminen büyük ve küçük iki bin kadar kurâyı müştamil mahaller olduğundan layıkıyla itina olunduğu halde aşar ve virgü ve cizye olarak külliyetlü hâsılat muhtemel olduğu ve Hakkâri sancağında zırnık ve Docik Dağlarında nemalu sim ve nühas madenleri olduğundan bunlardan dahi hâsılat-ı vafire ve menafi'-i kesîre me'mûl-i kaviyy üdügü"*.

Yukarıdaki paragraf aslında Osmanlı yetkililerinin beklentilerini gösteriyor ve bundan sonra bölgede neler yapılacağına da işaret ediyordu. Nitekim bölge çok sayıda Müslüman ve gayrimüslim nüfusu barındırdığı halde bunlardan şimdiye kadar doğru dürüst vergi tahsil edilememişti. Ayrıca çok sayıda göçebe aşiretin kontrol edilmesi ve bunlarında vergiye bağlanması gerekmekteydi. Madenlerin de işletilmesi için hem Hakkâri hem de Dersim bölgesi de kontrol altına alınacaktı. Böylece buralar devlet için sürekli masraf yapılan yerler olmaktan çıkıp, önemli bir gelir kaynağına dönüşecekti²⁶⁴.

1848 yılı başlarından itibaren Babiâli bölgede kalan bütün Kürt beylerinin uzaklaştırılması projesini hayata geçirmeye niyetlenmişti. Bu sırada Nurullah Bey'in tavırları da yetkilileri şüphelendirmeye başlamıştı. Ayrıca İran Şahı ile akrabalık kuran Nurullah Bey, her ortamda Şah'a yakınlığını bir övünme vesilesi olarak dillendiriyordu²⁶⁵. Sadece bu akrabalık meselesi bile Babiâli'nin Nurullah Bey ile ilgili olan fikirlerini değiştirmesi için yeterliydi. Osmanlı Devleti doğudaki en önemli rakibi olan İranlılar ile yüzyıllardır mücadele halindeydi. Üstelik İranlıların Hakkâri'nin önemli bir kısmını zorla ele geçirmelerinin ve bu oldubittiyle Hakkâri Sancağı'nın kendi toprakları olduğunu Osmanlılara kabul ettirmeye çalışmasının üzerinden çok da zaman geçmemişti. Bu durumda Babiâli İranlılara oldukça yakın olan birinin hemen sınırın yanbaşıda bulunmasına müsaade etmesi mümkün değildi. Anlaşıldığı kadarıyla Hakkâri'deki diğer önde gelen Kürt Beyleri de Nurullah

²⁶³ BOA, MVL, 29/5, 13.L.1263, (12 Eylül 1848).

²⁶⁴ Gencer, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim..., s. 226-227.

²⁶⁵ BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848).

Bey'in devletin nezdinde kötü duruma düşmesine çalışıyorlardı. Bunlardan bazıları Binbaşı İsmail Ağa'nın yanına gidip Nurullah Bey'le ilgili olumsuz bilgiler vermekteydiler²⁶⁶.

Çok geçmeden Osmanlı merkezi yönetimi Nurullah Bey'in durumu ile ilgili olarak harekete geçme ihtiyacı hissetti. İlk önce Kürdistan Valisi Esat Paşa'dan Nurullah Bey'e dair kapsamlı bir rapor hazırlaması istendi. Paşadan özellikle İran Şahı ile Nurullah Bey arasındaki yakınlığı ortaya koyması talep ediliyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu sırada Nurullah Bey Osmanlı yönetiminin kendisi ile ilgili planlarından bir şekilde haberdar olmuş, bölgedeki yetkililerden de kuşkulunmaya başlamıştı. Bu nedenle Babıâli'nin emri sonrasında Kürdistan Valisi Esat Paşa kendisini bazı meseleleri görüşmek için yanına çağırdığında, Nurullah Bey bir takım özürler ileri sürerek Diyarbakır'a gitmemek için diretmisti. Nurullah Bey'in ilettiği cevapta kış mevsiminin neden olduğu olumsuz hava koşulları nedeniyle gelemeyeceği ifade edilmişti. Bu sırada Nurullah Bey ile Başkale'de bulunan Binbaşı İsmail Ağa'nın da arası bozulmuştu. Bu durumun asıl sebebi büyük bir ihtimalle Nurullah Bey'in kendisinin sıradan bir müdür durumuna düşürülmesini sindirememesiydi. Nurullah Bey yolların açılmasından sonra da Diyarbakır'a gitmek istememiş, yine türlü bahaneler ileri sürmüştü. Bunun üzerine Esat Paşa Nurullah Bey'in endişeye kapılarak gelmekten imtina ettiğini anlamış olacak ki ona güvence vermek üzere Güranizade Ömer Bey'i Hakkâri'ye göndermişti²⁶⁷. Mayıs ayının başlarında Hakkâri'ye ulaşan Ömer Bey, Nurullah Bey ile konuşarak ona güvence verip Diyarbakır'a gitmesini sağlamaya çalışmıştı. Görüşmeler esnasında Nurullah Bey, Ömer Bey'e Binbaşı İsmail Ağa ile aralarının bozulma sebebini de anlatmıştı. Ona göre İsmail Ağa kendisinin haberi olmadan aşiret beylerine hediyeler vermişti. Aslında bu cümleye dikkat edilirse İsmail Ağa aşiretler arasında kendi otoritesini kurmaya çalıştığı söylenebilir. Bu durumda Nurullah Bey'in gücenmesinin sebebi de aşiretler üzerindeki nüfuzunu kaybetme endişesinden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ömer Bey daha sonra İsmail Ağa'yla da görüşme fırsatı bulmuş ve ikisi birlikte Nurullah Bey'in durumunu ele almışlardı. İsmail Ağa aşiretler beylerine hediyeler verildiğinden Nurullah Bey'in haberi olduğunu ifade ettikten sonra Nurullah Bey'in ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak bir yana

²⁶⁶ BOA, İ.DH, 189/10579-4, 1265 (1849).

²⁶⁷ BOA, İ.MSM, 51/1334-6, 1 C.1264 (5 Mayıs 1848).

engel olduğunu aktarmıştı. Böylece Nurullah Bey'in merkezî yönetime bağlı silahlı kuvvetlerin Hakkâri'de konuşlanmasından hiç de hoşnut olmadığı ortaya çıkmıştı. İsmail Ağa'nın ifadeleri karşısında Nurullah Bey bir şey diyememiş ve binbaşının haklı olduğunu kabul etmek zorunda kaldığı gibi Diyarbakır'a gitmemek için öne süreceği hiçbir gerekçesi de kalmamıştı. Nurullah Bey kendisi için tehlike çanlarının çaldığını zannederek, aşiret ağalarıyla görüşmeden hareket edemeyeceğini onlarla yapacağı toplantı sonrasında Diyarbakır'a gidip gitmeme kararı alacağını söylemişti. Nurullah Bey uydurma bir toplantı tertip ettikten sonra güya aşiretlerin Bedirhan Bey'in başına gelenleri dillendirerek kendisinin Hakkâri'den ayrılmasına razı olmadıklarını Ömer Bey'e iletmışti. Daha sonra da İran Şahı'nın eşi ile kendi eşinin kardeş olduğunu ve İranlılara sığınması durumunda istediği bölgenin yönetiminin kendisine verileceğini ileri sürerek adeta Osmanlı yönetimini tehdit etmişti²⁶⁸. Nurullah Bey belki de çırpındıkça battığının farkında değildi. Çünkü Osmanlı yönetimi açısından kurmuş olduğu bu cümle ile açıktan isyan etme arasında bir fark yoktu. Zaten Babiâli Nurullah Bey'in söz konusu ifadelerinden haberdar olduğu 1848 Haziran'ından itibaren onun asi olduğuna hükmedip bölgeden uzaklaştırılmasına kesin olarak karar vermişti. Ancak yetkililer bir süreliğine de olsa Nurullah Bey ile ilgili planlarını gizlemeyi tercih etmişlerdi²⁶⁹.

Nurullah Bey her ne kadar kendisi Diyarbakır'a gitmemişse de Babiâli ile ipleri tamamen koparmamak için oğlunu Esat Paşa'nın yanına göndermişti. Bu sırada Han Mahmut'un akrabalarından Müküs Kazasına Müdür olarak atanan Müküslü Abdal Bey epey karışıklığa sebep olmaya başlamıştı. Tamamen başına buyruk hareket eden Abdal Bey yakın çevresindeki ahaliye zulmetmeye başlamış özellikle gayrimüslim köylerine zarar vermişti. Bölgede durumun giderek ciddileştiğini fark eden Esat Paşa, Nurullah Bey'in uzaklaştırılması planını bir süreliğine ertelemenin faydalı olacağını düşünmüştü. Bunun içindir ki Diyarbakır'a gelen Nurullah Bey'in oğluna oldukça iyi davranmış ve hilat giydirerek Hakkâri'ye geri göndermişti. Bunun yanında Nurullah Bey'in endişelerini gidermek için ona bir mesaj iletmışti. Buna göre Nurullah Bey hem Hakkâri Müdürlüğü görevine devam edecek hem de kendisine 12.500 kuruş maaş bağlanacaktı. 1830'lu yıllardan bu yana bölgede görev yapan Esat Paşa önceki tecrübelerine de dayanarak devlet ile Nurullah Bey

²⁶⁸ BOA, İ.MSM, 52/1338-2, 9 B. 1264 (11 Haziran 1848).

²⁶⁹ BOA, İ.MSM, 51/1334, 14 B.1264 (16 Haziran 1848).

arasındaki ilişkilerin artık düzelmeyeceğini de biliyordu. Bu nedenle büyük bir isyanla karşılaşmamak için şimdiden gereken tedbirlerin alınmasının elzem olduğunu düşünüyordu. Ona göre Nurullah Bey'in askeri gücünü çökertmek için öncelikle yanında bulunan aşiret ağalarının ve Nesturilerin önde gelenlerinin devlet tarafına çekilmeliydi. Ayrıca kademeli olarak Hakkâri'de bulunan silahlı kuvvetlerin sayısı artırılmalı ve İranlıların Nurullah Bey'e yardım etmesi engellenmeliydi²⁷⁰.

1848 Nisan'ında Anadolu Ordusu Komutanı Mehmet Reşit Paşa, Dersim üzerine bir harekât düzenlemeye başlamıştı. Osmanlı yönetimi iki farklı yere aynı anda büyük kuvvetler sevk etmenin zorluğunu göz önüne alarak Nurullah Bey meselesini bir süreliğine daha erteledi. Ancak Müküslü Abdal Bey'in cezalandırılması için de hemen harekete geçti²⁷¹.

Reşit Mehmet Paşa Dersim harekâtını bitirdikten sonra Kürdistan Valisi Esat Paşa ile görüşüp Nurullah Bey ile ilgili nasıl bir plan devreye sokacaklarını karar vereceklerdi. Bu süre zarfında Hakkâri'de vergi tespit ve tahsil işlerine de devam edilecekti²⁷². Yani Hakkâri'de durum normal gibi görünüyordu. Esat Paşa'nın girişimleriyle kendisine maaş bağlanan Nurullah Bey kısa bir süreliğine de olsa rahat bir nefes almıştı. Ayrıca Diyarbakır'da oğluna hilat giydirilmesi de onu son derece hoşnut etmişti²⁷³.

Yetkililerin tüm uyarılarına rağmen Müküslü Abdal Bey Hıristiyan köylerine saldırılarını sürdürmekteydi. Ayrıca bölgedeki eski bir kaleyi tamir ettirmeye başlaması Babiâli'nin sabrını tüketmişti. İkinci bir Bedirhan Bey vakasıyla karşılaşılacak istenmediğinden 7 Temmuz'da Mirliwa Selim Bey'e Abdal Bey'in etkisiz hale getirilmesi için harekete geçme emri verildi²⁷⁴. Hizan Müdürü Şeref Bey ile Bitlis Müdürü Murat Bey de iki ayrı koldan ilerleyerek Mirliwa Selim Bey'e destek olacaklardı²⁷⁵. Abdal Bey'in Osmanlı kuvvetlerine direnmesi mümkün değildi. Bu nedenle birkaç koldan üzerine asker geldiğini haber alınca tamir ettirmiş olduğu İcnas Kalesi'ne sığınmıştı. Mirliwa Selim Bey söz konusu kaleyi hemen kuşatarak topa tutmuştu²⁷⁶. Bir süre kalede direnen Abdal Bey daha fazla

²⁷⁰ BOA, İ.MSM, 52/1338-3, 17 B.1264 (19 Haziran 1848).

²⁷¹ BOA, İ.MSM, 52/1338-5, 16 Ş.1264 (18 Temmuz 1848).

²⁷² BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848).

²⁷³ BOA, İ.MSM, 52/1343-6, 11Ş.1264 (13 Temmuz 1848).

²⁷⁴ BOA, İ.MSM, 52/1344-2, 29 Ş.1264 (31 Temmuz 1848).

²⁷⁵ BOA, İ.MSM, 52/1343-5, 11 Ş.1264 (13 Temmuz 1848).

²⁷⁶ BOA, İ.MSM, 52/1344-2, 29 Ş. 1264 (31 Temmuz 1848).

dayanamayacağını anlayarak bir fırsatını bulup kaçmayı başarmıştı. İlk önce Şatak Müdürü Ömer Bey'e sığınmış oradan da sınırı aşp İran topraklarına geçmişti²⁷⁷.

Babîâli, 14 Eylül 1848 tarihli Kürdistan Valisi ile Anadolu Ordusu Komutanı'na gönderdiği talimatta; Nurullah Bey ve Muşlu Şerif Bey'in de bölgeden uzaklaştırılmasını istemişti. Yetkililere göre bu beyler Bedirhan Bey'in başına gelenleri görmüş oldukları halde uslanmamışlar, üstelik Kürdistan'da asayişin sağlanmasına da engel olmuşlardı. Bu nedenle hazır Abdal Bey üzerine asker sevk edilmişken Nurullah ve Şerif Beylerin de yakalanması istenmişti²⁷⁸.

Bu dönemde Osmanlı Devleti bölgenin önemli bir kısmına kuvvet yerleştirmek zorunda kaldığından çok sayıda askere ihtiyaç duyuyordu. Askerin kura usulü ile toplanmasına karar verilmiş, ancak Nurullah Bey'in muhtemel isyanı Cizre, Bohtan, Hakkâri ve Van'dan asker toplanmasını sakıncalı hale getirmişti. Bu duruma oldukça içerleyen Mehmet Reşit Paşa'ya göre bölgeden asker alınamaz ise yıllarca sarf edilen bunca çaba heba olacaktı Bu nedenle bu senelik Kürdistan Eyaleti'nde kura usulünden vazgeçilmişse de taksim usulü ile Cizre ve Bohtan'dan 450, Van'dan 450, Muş'tan 700 asker alınmasına karar verilmişti.²⁷⁹

Gelen istihbarata göre Nurullah Bey gizlice Abdal Bey'e yardım etmekteydi. Bu nedenle Nurullah Bey'in de üzerine asker sevk edilmesi gerekmekteydi. Ancak bölgedeki yetkililer İranlıların müdahalesinden çekinerek nasıl davranmaları gerektiğini Babîâli'ye sormuşlardı. Konu ile ilgili 21 Eylül 1848 tarihinde İstanbul'dan bir cevap kaleme alınmıştı. Hükümet artık Nurullah Bey'e tahammül edememekte ve her ne pahasına olursa olsun Nurullah Bey, Abdal Bey'e ve Muşlu Şerif Bey'in de bir an evvel yakalanması istemekteydi²⁸⁰. Hatta bu konuda hükümetin kararlılığını göstermek için gerekli emri Ferik Ali Rıza Paşa bizzat Anadolu Ordusu Komutanı'na ve Kürdistan Valisi'ne iletecekti²⁸¹.

Osmanlı ordusu Hakkâri üzerine yürümeye hazırlandığı sırada Nurullah Bey'in çok güvendiği akrabası olan İran Şahı Muhammet Şah hayatını kaybetmişti. Böylece Osmanlıların İranlıların bu meseleye karışması ihtimali ile ilgili endişeleri ortadan kalkmıştı. Ancak Anadolu Ordusu Komutanı Reşit Paşa ve Kürdistan Valisi

²⁷⁷ BOA, İ.MSM, 52/1344-5, 21 N.1264 (21 Ağustos 1848).

²⁷⁸ BOA, A.MKT. MHM, 6/80, 15.L.1264 (14 Eylül 1848).

²⁷⁹ Gencer, a.g.e., s. 232.

²⁸⁰ BOA, İ.MSM, 52/1344-14, 22 L.1264 (21 Eylül 1848).

²⁸¹ BOA, İ.MSM, 52/1346, 4 Za.1264 (2 Ekim 1848).

Esat Paşa yine de Hakkâri üzerine yürümek istemiyorlar, harekâtı ilkbahara ertelemenin daha mantıklı olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü havalar soğumaya başlamış ve kışın son derece sert geçtiği Hakkâri’de metrelerce kar arasında harekâtı yürütmek mümkün değildi. Üstelik Hakkâri ve Van’da harekâtı başarılı bir şekilde neticelendirmek için yeterli sayıda asker de bulunmuyordu²⁸².

Paşaların mazeretler öne sürmelerini engellemek isteyen Babîâli bu konuda şu kesin emri Kürdistan Valisi’ne ve Anadolu Ordu Komutanı’na ayrı ayrı göndermişti²⁸³.

“...Bu makûle ussâtın kendilerine meydan verildikçe kuvvet aldıkları ve dikkat kazandırıldıkça daha ziyade şımarıdıkları umûr-ı mücerrebden olarak merkûmun İran Şahına olan münasebeti ise bu maslahatta Devlet-i Aliye’yi tereddüde düşürecek ve acaba nasıl olur diyecek şey olmayıp bilakis ta’cîl-i maddeyi icâb ettirmesi umûr-ı tabiiyeden olacağından ve her ne kadar Asâkir-i Şahaneneleri kûh ve sahrada hayme-nişîn olmasına ve farazâ merkûm bir mahale tahassün eylediği halde gidilmeyüb hasr ü tazyîk olunmasına mevsim-i şitânın müsaid olmayacağı meczûm ise de merkûmun muhalefet-i aleniyesi takdirinde yed-i isyanında bulunan yerlerin mecmûi beyâbân olmayarak kasabât ve kurâsı bulunması cihetiyle o makule mahallerin zabt ve teshîriyle bir memleketten diğerine gider gibi muhâtarasızca maslahata teşebbüs etmekliğin dahi cihet-i imkâniyesi bulunacağından merkûmun mahallinden def’î esbâbına şimdiden teşebbüs olunmaklıkta cây-ı mülahaza olmadığı müsillü Ordıy-u Hûmayûn-ı Şahane’nin ol havalide mevcûd olan kuvve-i muhîtasına vârid emirde şimdiye kadar meşhur olan muvaffakiyet-i seniyye-i hazreti şahaneye istinaden merkûmun def’î gâilesinde bi-havlillahi teala bir gûna-müşkilat olmayıp mir-i merkûmun bulunduğu mahalden kaldırılması dahi irade-i kat’iye-i cenab-ı şahaneden olacağına binaen...”

Babîâli harekâtın planını yapmış ve yetkililerden şu şekilde hareket etmelerini istemişti: Anadolu Ordusu Komutanı yeterli sayıda süvari ve piyade tedarik edecek ve birlikler Van’da toplanacaktı. Müşir Paşa ilk önce Nurullah Bey’e nasihatname gönderecek ve ondan teslim olmasını isteyecekti. Bu sırada ordu adım adım Hakkâri’ye doğru yürütülecekti. Eğer Nurullah Bey savaşmak veya teslim olmak yerine dağlara sığınmayı tercih ederse asker asla dağlara sürülmeyecekti. Hakkâri ve

²⁸² BOA, İ.MSM, 52/1351-5, 12 Za.1264 (10 Ekim 1848), BOA, İ.MSM, 52/1346-6, 9 L.1264 (8 Eylül 1848).

²⁸³ BOA, A.MKT, 160/52, 29 Z.1264 (26 Kasım 1848).

çevresindeki yerleşim yerleri ele geçirilerek baharın gelmesi beklenecekti. Kürdistan Valisi ise Van'da bulunacak ordunun her türlü gereksinimini noksansız temin edecekti. Bunun yanında ordunun ilerleyişini kolaylaştırmak için yol boyunca gerekli önlemleri alacaktı²⁸⁴. Kasım ayı içerisinde bölgeye ulaşan Ali Rıza Paşa Babıâli'nin Nurullah Bey'in yakalanması amacıyla kesin emrini, hükümetin bu konudaki kararlılığını bizzat Mehmet Reşit Paşa'ya iletmişti. Bunun üzerine Reşit Paşa hemen harekât için hazırlıklara koyulmuştu²⁸⁵.

Aslında Nurullah Bey'in Osmanlı kuvvetlerine karşı direnmesi beklenmiyordu. Çünkü 1830'lu yıllardan sonra Hakkâri Beyleri zayıflamış ve eski güçlü dönemlerinden eser kalmamıştı. Üstelik Bedirhan Bey'in yakalanmasının ardından Başkale'ye asker yerleştirilmesi sonrasında Nurullah Bey'in adeta eli kolu bağlanmıştı. Tanzimat uygulamaları gereği bütün gelir kaynaklarına el konulduğundan etrafına toplayabileceği adamları da son derece sınırlıydı. Bunun yanında amcazadesi Süleyman Bey ile de araları bozuktur. Bu nedenle Hakkâri beylerinin tek vücut olarak hareket etmeleri mümkün görünmüyordu. Tüm bu sebeplerden dolayı Nurullah Bey'in Hakkâri'den kaçacağı tahmin ediliyordu.

Kasım ayında Van'a ulaşan Mehmet Reşit Paşa ve Esat Paşa hemen harekât hazırlıklarına girişmişler ve askerinin nasıl yürütüleceğini planlamaya başlamışlardı. Bu sırada Nurullah Bey'e hitaben bir mektup kaleme alınmış ve ona iletilmesi için Van müftüsüne verilmişti. Hakkâri'ye giden müftü Nurullah Bey ile görüşerek ona doğrudan Devlet-i Aliye'ye asi olduğunu söylemişti. Nurullah Bey şimdiye kadar nesillerinden asi birinin çıkmadığını vurguladıktan sonra kendisine yöneltilen suçlamaları da kesin bir dille reddetmişti. Esat Paşa'nın yanına gitmeye korktuğunu söyledikten sonra müftü Van'a geri döndü. Bunun üzerine Reşit Paşa birlikleriyle birlikte harekete geçmiş ve 1 Aralık 1848 tarihinde Başkale'ye ulaşmayı başarmıştı. Ordunun diğer kolunu komuta eden Reis-i Erkan Emin Paşa ise Nurullah Bey'in bulunduğu Çölemerik'e oldukça yakın olan Norduz'a girmişti. Bunun üzerine Nurullah Bey'in yandaşlarından çoğu hemen gelip itaatlerini bildirmişlerdi. Böylece ordunun ilerleyişi kolaylaşmış ve birlikler kısa bir süre sonra Çölemerik'e girmişlerdi. Esat Paşa'nın emriyle Nurullah Bey'in ele geçirilen ailesi ve el konulan

²⁸⁴ BOA, A.MKT, 160/51, 29.Z.1264 (11 Kasım 1848).

²⁸⁵ BOA, İ.MSM, 52/1351-7, 10 Z.1264 (7 Kasım 1848).

taşınabilir malları Van'a nakledilmişti. Nurullah Bey askerın üzerine geldiğini haber aldıktan hemen sonra firar etmişti²⁸⁶.

O tarihlerde Hakkâri'de bulunan misyonerlerin tanıklıklarına göre; bölgenin geçit vermez en sarp dağları bile Osmanlı kuvvetlerinin denetimine geçmişti. Nurullah Bey Çölemerik'te bulunan kalesini bırakıp dağlara kaçmıştı. Misyonerler Hakkâri'de Osmanlı hâkimiyetinin bu derece yayılması karşısında şaşkınlığa uğramışlardı. Onlara göre Osmanlıların kurmuş olduğu düzen adil ve insancıldı. Osmanlı ordusunun köylülere en küçük bir zararı bile dokunmamıştı. Askerler ücretini vermeden köylülerden tek bir lokma dahi almamışlardı²⁸⁷.

Çölemerik'ten kaçan Nurullah Bey'i, Berdesor Ağası Ali Eşref Bey adamlarıyla birlikte alıp İran topraklarına götürmüştü. Bu durumdan haberdar olan Mehmet Reşit Paşa 1849 Şubat'ından itibaren İranlı yetkililere defalarca mektuplar yazıp Nurullah Bey'in hemen iade edilmesini istemişti. Bu konuda Babîâli de devreye girerek diplomatları aracılığıyla Nurullah Bey'in Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesini talep etmişti²⁸⁸. Bu sırada Hakkâri'nin önde gelen aşiretleri gelip itaatlerini bildirmeye devam ediyorlardı. Anadolu Ordusu Komutanı tedbiren Berdesor ve Gever taraflarına birer tabur asker sevk etmiş ve aynı zamanda Nurullah Bey'e gelip teslim olması halinde can ve malının emniyette olacağını bildiren bir mektup yazmıştı²⁸⁹. Nurullah Bey ise kethüdası Süleyman Bey'i Esat Paşa'nın yanına göndermiş ve paşa ile anlaşmanın yollarını aramışsa da Süleyman Bey tevkif edildiğinden bu girişiminden bir sonuç elde edememişti²⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nin sürekli sıkıştırması ve baskıları sonrasında İranlı yetkililer Nurullah Bey'in iade edilmesine karar vermişlerdi. Ancak bu sırada Berdesor Ağası Ali Eşref Bey isyan edince Nurullah Bey'in iade edilmesi mümkün olmamıştı²⁹¹.

Osmanlı yetkililerin baskısı devam edince İran hükümeti Berdesor'a asker sevk etmek zorunda kalmıştı. Ancak Ali Eşref Bey nüfuzu altında bulunan aşiretlerle birlikte üzerine gelen birliklere karşı koymuş hatta iki defa yenilgiye uğratmış olduğu İran askerini geri çekilmek mecburiyetinde bırakmıştı. Olayların umduğundan daha

²⁸⁶ BOA, İ.DH, 189/10579-4, 1265 (1848).

²⁸⁷ *Missionary Herald*, II, s. 128-129.

²⁸⁸ BOA, İ.DH, 189/10579-16, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849).

²⁸⁹ BOA, A.MKT, 166/80, 5.S.1265 (31 Aralık 1848).

²⁹⁰ BOA, İ.DH, 189/10579-4, 1265 (1848).

²⁹¹ BOA, İ.DH, 189/10579-20, 19 Ra.1265 (12 Şubat 1849).

ciddi bir hale geldiğini gören ve Berdesor'da daha fazla barınamayacağını anlayan Nurullah Bey ise aracılık yapmasını istediği Tebriz'de bulunan İngiliz konsolosuyla irtibat kurmuştu. Konsolosa ilettiği mesajında Osmanlı yetkililerinin kendisine teminat vermesi halinde Tebriz'e geleceğini bildirmişti²⁹².

Durum Osmanlı yetkililerine haber verilmesi üzerine onun her bakımdan teminat altında olduğu bildirilmişti²⁹³. Ayrıca 11 Şubat 1849 tarihinde konsolos aracılığıyla Nurullah Bey'e teslim olması durumunda kendisine can ve mal teminatı verileceğine dair şu mektup kaleme alınmıştı:²⁹⁴

“Hakkâri Müdürlüğü'nden azl ve tebdîlinle diğer mahale kaldırılmaklığın husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne müteallik ve şeref-sudûr buyrulmuş olduğundan şimdiye kadar rây ve te'mîni hâvî defaatle buyrulduklar ve kâğıd ve me'mûrlar gönderilmiş ise de bu babda bir tâkım kesânın sözlerine aldanub ve te'mînimizi asla kabul itmeyub vesveseye zehâb ile birçok a'zâr serd ve ityân eylemiş olduğundan ve hâlbuki cenâb-ı şerifleri hademe-i Devlet-i Aliye'den olub her bir irâde ve fermâna mütâvaat lazime-i zimmet ve sadâkatin olarak nihâyet sana cây ve selamet atıbbe-i ulyây-ı hazret-i pâdişâhiye dehaletе münhasır bulunduğundan bu kere dahi mahususan te'mîni ve râyı ve emânı hâvî iş bu buyruldu istâr ve tesyâr olunmuş olmağla işte her halde can ve mal ve ırz ve namus ile evlâd ve iyâlinden kemâliyle emin ve mutmain olduğun halde asla şunun bunun sözüne bakmayarak ve hakkında hüsn-i muamele olacağını layıkıyla anlayub bilerek hemân ordu-u hümayuna dehaletе sür'at eylemen bâbında tekrar rây ve emân ve te'mîni hâvî buyrulduy-ı hâlisânemiz tahrîr ve imlâ olunmuştur. İmdi gerekdir ki mûcib ve mutezasınca amel ve hareket ve hilâf-ı me'mûl havf ve vesveseye zehâb olmakdan mübâadet eyleyesiz deyu”

Nurullah Bey; asla asi olmadığını birtakım fesat gruplarının iftiraları nedeniyle korkuya kapılıp kaçtığını, kendisine bir reaya köyü verilse bile razı olacağını, hatta İstanbul'a gelmesi emredilirse gideceğini beyan eden şu mektubu kaleme almıştı²⁹⁵:

“...kulları sülale-i tâhire-i hazret-i Abbas Radyallahu anhadan olub aslımızdan şimdiye gelinceye kadar hıyanet zuhûr itmemiş olmağın mülûk-ı mâziye-i

²⁹² BOA, İ.DH, 189/10579-14, 1265 (1849).

²⁹³ BOA, İ.DH, 189/10579-15, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849).

²⁹⁴ BOA, İ.DH, 189/10579-19, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849).

²⁹⁵ BOA, İ.DH, 189/10579-1, 1265 (1849).

rahimehumullah hazerâtının ihsân buyumuş oldukları fermân-ı âlîşânları yedimde mevcûd olduğundan mâadâ bundan akdem Bedirhan Bey üzerine asker ile me'mûr buyrulan Osman Paşa hazretlerine iane olmak ve irâde-i seniyye-i şahâneye itâaten hidmete koyulmak üzere kendu askerimi alub müşîr-i müşarûn-ileyhe muvaffakat ve orduy-u hümayuna askerimi ilhâk ederek can-siperâne hüsn-i hizmet eylediğime binaen müşîr-i müşarûn-ileyh inhâsıyla bu kullarına dergâh-ı âlî kapucıbaşığış ihsân ve bir tabur asker-i şahâne virilüb saye-i şahânede kal'amı ve ol beldeleri hıfz u himaye iderrek bezl-i mukarreret eylediğimi ve bu vecihle işgüzârlığımi ahaliy-i belde çekemeyüb hased ve nefsâniyet ile gâibânemden adâvet olduklarından bu kulları bî-haber iken hasûdân gürûhu bulunan kimesneler hakk-ı acizânemde bir takım bühtâlar isnâd iderek asker-i şahânenin binbaşısına igvâ ve itimâd ittirerek binbaşı dahi Esad Paşa hazretlerine iş'âr itmiş ve kullarının nesneden haberim yoğken hala Van kadısı bulunan efendi daileri bu kullarının hakkında sen tâğîsin diyerek fermân izhâr eylemiş halbuki benim şevketlû efendim bu kulları asi değilim ve bizim nezlimizde o makûle kimesne zuhûra geldiğış vaki' olmamış iken hakkımda bu vecihle fermân olmağın havfımdan fîraren sınır başında karar itmiş olmamla ehl ve iyâlimi Van'a ihzâr ittirmişler kulları ise diyar-ı ahire fîrar itmedim havfımdan nâşî sınır başına kaçub yine ülkey-i şahânenizde karar itmekdeyim ve bu makûle tâğîlik namını kabul ider makûleden olmamamla merâhim-i aliye-i mülûkânelerinden mercûdur ki...eğer irâde-i seniyye-i şahâneleri mütallik buyrulur ise kullarını derbâr-ı şevketkarâra ihzâr veyahud memleketinde dâr-ı ikâmet üzere olarak nizâm askeri vermeye sa'y eyle deyu fermân buyrulur ise semî'nâ ve ata'na yok sana bir reaya karyesi vireyim var anda karar eyle deyu irâde buyrulur ise ana dahi razıyım tek hakkımda fermân-ı ali mantûkunca hasûdânın bühtân eyledikleri tâğîlik namının selbiyle emniyet üzere hidmet-i şahanenizde olmaklığım üzere irâde-i seniyyenizi erzân ve sezâ buyrulması niyazım babında..."

Ancak aylarca devam eden gayretlere ve verilen onca teminata rağmen Nurullah Bey teslim olmaya cesaret edememişti. Bu arada Nurullah Bey'in iadesini talep için İran'a gönderilmiş olan Binbaşı Yusuf Bey fırsatını bulup Nurullah Bey ile görüşmüştü. Nurullah Bey, Yusuf Bey'e Hakkâri'ye bağılı Nehri'de bulunan meşhur Nakşibendî Şeyhi Seyit Taha'nın yanına gitmesine müsaade edilmesini istemişti. Şeyh Taha'nın Hakkâri ahalişi üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. İnsanlar onu zamanın en büyük evliyası olarak biliyorlardı. Nurullah Bey hem onun hem de

bölgede epey yaygın olan Nakşibendî Tarikatı'nın manevi nüfuzundan yararlanmak istiyor, şeyhin aracılığıyla affedilmeyi ümit ediyordu. Yetkililer Nurullah Bey'in talebini olumlu karşılamış, onun Seyit Taha'nın yanına gitmesini müsaade etmişlerdi. Bir yandan da tedbiri elden bırakmak istemediklerinden ihtiyaten Nehri'ye asker sevk etmişlerdi. Nehri'ye giden Osmanlı görevlileri Nurullah Bey'le defaatle görüşmüş oldukları halde onu yine teslim olmaya razı edememişlerdi. Bu esnada bölgeye yetişen askeri birlikler Nurullah Bey'in kaçmaması için gerekli tedbirler almıştı. Bu durumu fark eden Nurullah Bey artık yolun sonuna geldiğine kanaat getirerek mecburen teslim olmuştu²⁹⁶.

Nurullah Bey, 23 Mart 1849 tarihinde Başkale'de bulunan Mehmet Reşit Paşa'ya teslim edilmişti. Şeyh Taha, onun İstanbul'a gönderilmemesi için aracı olmuştu. Bu amaçla kaleme aldığı mektubunu oğluyla kardeşine verip, Mehmet Reşit Paşa'ya göndermişti. Ancak onun aracılığı fayda etmemiş, Nurullah Bey Başkale'de iki gün kaldıktan sonra İstanbul'a gönderilmek üzere Serasker'in Yaveri Binbaşı Yusuf Bey'e teslim edilmişti. Nurullah'ın yanında bulunan ağaların da bölgeden uzaklaştırılması gerekiyorsa da bunlar yüz elli-iki yüz kişi olup ekserisinin yanında iki yüz kadar tüfekli adamları bulunduğundan bunlara ilk etapta dokunulmamış, zamanla bölgeden uzaklaştırılmalarına karar verilmişti. Hakkâri meselesi sonlandırıldıktan hemen sonra Muşlu Şerif Bey ve kardeşlerinin aileleriyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı²⁹⁷.

Nurullah Bey ele geçirildikten sonra verdiği ifadede devlete isyan suçlamasını kabul etmemişti. Bazı yanlış anlaşılmalardan dolayı korkuya kapılıp kaçtığını daha sonra da bölgedeki yetkililerle ilişkilerini düzeltmeye çalıştığını şu cümleleriyle ifade etmişti²⁹⁸:

“hâkpây-i sâmilerine arzuhâl-i bende-i zerre misalleridir ki

Hâkpây-i merhamet-penâhilerine arzuhâl yazmak eğer çi haddim değil ise de ma'lûm-i devletleridir ki bendeleri kadîmü'l-eyyâmdan berü Devlet-i Aliye-i Ebedü'd-devamın abâ an ced bende ve bendezâdesi ve halkabegûş kölesi olarak nân u nemek ve ihsân-ı hazret-i şâhane ile mütena'im ve perverde bulunduğumdan niyât-ı teşekkür ile duay-ı devam-ı eyyâm-ı ömr ve şevket-i pâdişâhî ile meşgûl olub şimdiye

²⁹⁶ BOA, İ.DH, 191/10747-1, 21 Ra. 1265 (14 Şubat 1849).

²⁹⁷ Gencer, a.g.e., s. 235-236.

²⁹⁸ BOA, İ.DH, 193/10876-1, 1265 (1849).

kadar bendelerinizden hiç birimiz haddimizi tecâvüz etmemişdir ve hem ma'lûm-ı devletleridir ki orduy-u hûmâyûn müşîrî merhûm Osman Paşa asâkir-i nusret-müessir ile Bedirhan Bey'in üzerine memuriyeti evânında bendeleri hemân orduy-u hûmâyûna dâhil olarak kemâl-i itaat ve can-siperâne ihlâs ve gayret eylediğimden rütbe ve nişân-ı alî ile ser-iftihâr-ı kemterânem reside-i esmân buyrulub bâis-i tecât ve emânım olan hidmet ve sadâkat-i cenâb-ı şâhânede taksîr eylemedim ancak sonra bazı hayfa zâhib oldum şöyle ki zâhiren bir gûna kabahat ve taksîrât-ı acizânem olmayub halen meydanda hiç ayıb ve töhmet-i bendegânemi bilmez iken orduy-u hûmâyûn müşîrî Reşid Paşa hazretleri asâkir-i hazret-i şâhâne ile bendeleri üzerine memur olduğundan can korkusuyla firâr eyledim biraz müddet mürûunda müşîr-i müşarûn-ileyhin yaver-i harbî Yusuf Bey nezd-i bendegâneme geldikde taze can bulmuşcasına mesrûr olub merhamet ve şefkat-i saltanat-ı seniyyeyi ümîd eyledim lakin piyadelik ve şiddet-i şitâ sebebiyle takatim olmadığından mîr-muma-ileyh ile sûvâri ve âzim olamadım aheste ve aheste Şeyh Taha hazretleri hanesine geldim hülâsa muahharan yalnızca nezd-i müşarûn-ileyhe vüsûlde darü's-saltanat-ı seniyyeye suret-i tuğyânda gitmeyüb mîr-muma-ileyh ve beş altı sefer ile yüz süreyim fikrinde iken bu bendey-i bî-vücûdu müşîr-i müşarûn-ileyh tâgî suretinde gönderdi başka ne arzuhal edeyim emr ü ferman padişahındır''

Nurullah Bey'in yakalanmasından sonra Bedirhan Bey'in akrabası ve Cizre mütesellimi İzzettin Şir Bey'in durumu Meclis-i Vâlâ'da ele alınmıştı. Konuyu bölge güvenliği açısından değerlendiren meclis İzzettin Şir Bey'in Cizre'de bırakılmasının uygun olmayacağı kanaatine vardı. Bunun üzerine Esat Paşa İzzettin Şir Bey'i adamlarından Yusuf Ağa'nın yanına vererek İstanbul'a gönderdi²⁹⁹.

Bölgede nüfuz sahibi Kürt Beylerinden sadece isyan halinde olan Müküslü Abdal Bey kalmıştı. Mirliya Selim Paşa'nın Şatak ile Havasor arasında bulunan Sarıbulak Dağı'na baskın düzenlemesi sonrasında 11 Kasım 1849'da Abdal Bey de yakalanmış ve diğer beyler gibi İstanbul'a gönderilmişti³⁰⁰.

İstanbul'a gönderildikten sonra Nurullah Bey'in durumunu değerlendiren yetkiler onun bir daha Hakkâri'ye ayak basmamasına ve bundan sonra Girit Adası'nda ikâmet etmesine karar vermişlerdi³⁰¹. Nurullah Bey'in daha önce Van'a getirilmiş olan ailesi de Erzurum'a gönderilmiş, burada Süvari İkinci Alayı Emini

²⁹⁹ Öğün, a.g.e., s. 67-68.

³⁰⁰ BOA, İ.DH, 206/11907-2, 14 M.1266 (30 Kasım 1849).

³⁰¹ BOA, İ.DH, 202/11612, 9.Za.1265 (26 Eylül 1849).

Hamza Ağa'ya teslim edilerek İstanbul'a doğru yola çıkarılmışlardı. Yol boyunca hiçbir şekilde sıkıntıya düşürülmemeleri ve onlara iyi davranılması konusunda Babıâli kesin talimat vermişti³⁰². İstanbul'a ulaştıktan sonra da padişahın emri ile Nurullah Bey'in ailesi Girit Adası'na gönderilmişti³⁰³.

Babıâli, Nurullah Bey'in yakalanması esnasında hizmet eden kişileri ödüllendirmeye karar vermişti. Bunlardan ordu ile harekâta katılan İshak Paşa'ya on beş bin kuruş para, aşiret ağalarından Rıdvan Ağa'ya ve Livane hanedanından Murat Bey'e şal, sarraf Gaspar'a orta yollu bir şal, Kürdistan Eyaleti mal kâtibi refiki Hüsni Efendi ile Anadolu Ordusu Haznedarı Hasan Efendi'ye hâcegâlık rütbesi, Hizan Ağalarından Şerefettin Bey'e kapıcıbaşılık rütbesi verilecekti. Anadolu Ordusu Kâtib-i Evveli Kırâmi Efendi miralaylara mahsus madalya ile, kâtib-i sanisi Ömer Efendi ise bir maaş atıyye ile ödüllendirilecekti. Ayrıca harekâta katılan üst düzey subaylardan erlere kadar her birine ebedi övünç vesilesi olması için madalya, feriklere 7.500 kuruş kıymetinde birer kabza altın kılıç, liva paşalara gümüş kılıç, miralaydan mülazıma kadar olanlara birer maaş atıyye, çavuştan onbaşılara ve neferlere kadar olanları ikişer maaş atıyye verilecekti³⁰⁴.

³⁰² BOA, İ.DH, 202/11612, 11.L.1265(28 Eylül 1849).

³⁰³ BOA, İ.DH, 202/11612, 12.Za.1265 (29 Eylül 1849).

³⁰⁴ BOA, A.MKT. MVL, 19/45, 1.Za.1265 (18 Eylül 1849).

III. BÖLÜM

NURULLAH BEY SONRASI HAKKÂRİ

Nurullah Bey meselesi sonlandırıldıktan hemen sonra Anadolu Ordusu komutanı Van'a gidip Kürdistan Valisi Esat Paşa ile Hakkâri'de neler yapılması gerektiğini müzakere etmişti³⁰⁵. Daha sonra Hakkâri Sancağı ile İmadiye Sancağı'nın birleştirilerek bir vezir idaresine verilmesini Babîâli'ye önermişti. Ona göre rütbesi yüksek bir kişi tarafından Hakkâri idare edilirse bölgede asayiş sürdürülebilir hale gelirdi. Reşit Paşa bölgede her türlü güvenlik tedbirini almış, meydana gelebilecek muhtemel karışıklıkları önlemek amacıyla Başkale, Çölemerik ve Gever'e birer tabur asker yerleştirmişti. Ayrıca Tanzimat ruhuna uygun olarak bölge halkının da yönetime dâhil edilmesi amacıyla Başkale ve Çölemerik'te küçük meclisler oluşturmuştu. Bu meclisler üyeleri naip, müftü ve yerli ahaliden seçilen dört kişiden oluşmuştu. Babîâli'nin Hakkâri'nin nasıl yönetileceği ile ilgili görüşleri henüz bilinmiyordu. Ancak bölgedeki durum da göz önüne alınırsa Hakkâri yöneticisiz kalamazdı. Bu nedenle Reşit Paşa Babîâli'nin kararı netleşinceye kadar maiyetinde buluna Mirliya Veli Paşa'yı yedi bin beş yüz kuruş maaşla geçici olarak Hakkâri Kaymakamlığı'na atamıştı. Ayrıca vergi tahsil işlemi de ertelenmemiş, Hakkâri'nin vergileri üç yük on bir kuruş bedel ile iltizama verilmişti³⁰⁶.

Bu sırada Babîâli, İranlılarla olan sınır problemlerini çözmeye çalışıyordu. Osmanlı Devleti'nin görevlendirmiş olduğu Derviş Paşa'nın gayretleriyle Osmanlı toprağı olup İranlıların eline geçmiş olan Kotur Nahiyesi yeniden Osmanlılara bağlanmıştı. Aşağıdaki tablo İranlılardan geri alınmış olan Kotur ve ona bağlı olan yerleşim yerleri ile nüfuslarını göstermektedir³⁰⁷

“ Tablo 3.1 ” İranlılardan Geri Alınmış Olan Kotur ve Ona Bağlı Olan Yerleşim Yerleri ile Nüfusları:

	Hane Sayısı
Nefs-i Kotur	60
Geveran	20

³⁰⁵ BOA, A.MKT, 196/78, 18.Ca.1265 (11 Mayıs 1849).

³⁰⁶ BOA, İ.DH, 193/10876-8, 13 Ca.1265 (6 Nisan 1849)

³⁰⁷ Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, s. 119.120.

Genzelehuk	25
Habeş-i Ulya	15
Habel-i Süfla	15
Kelt	12
Mehin	17
Ziri	40
Kükürt	50
Hindivan	10
Elmalı	12
Karanlık	0
Gaylelik	0
İstiran	30
Ruvayan	0
Terseva	0
Kötnevar	0
Kaşkabulak	20

Reşit Paşa'nın görüşlerini değerlendiren Babîâli; Hakkâri'nin Kürdistan Eyaleti'nden ayrılarak yeni bir eyalet yapılmasına karar vermişti. İmadiye Kazası ve buraya bağlı olan Akra, Ravdiye, Zahor, Duhok kazaları Musul'dan ayrılıp İmadiye ile birlikte Hakkâri'ye bağlanmıştı. Norduz, Şatak, Vastan ve Müküs ise Hakkâri'den ayrılıp Van'a bağlanmıştı³⁰⁸. Ayrıca Mahmudi Kazası ile İranlılardan henüz kurtarılmış olan Kotur, yakınlığı sebebiyle Hakkâri Eyaleti'nin yönetim alanına dâhil edilmişti³⁰⁹. Hakkâri'nin eyalet olmasına karar verildikten hemen sonra daha önce kaymakam olarak atanan Mirliya Veli Paşa'nın yerine Ferik İzzet Paşa geçici olarak görevlendirilmişti. Anlaşıldığı kadarıyla Veli Paşa görev yerine giderken bir takım şahsi masraflarını yol üzerinde bulunan bazı köylülere yüklemişti. Hakkâri'de bulunan zabtiye ve başıbozuk askeri de ihtiyaçlarını bedelini ödemedi köylülerden karşılamışlardı. Muhtemelen Babîâli'nin istemediği bu gibi olumsuz hareketler nedeniyle Veli Paşa'nın görevlendirilmesinden vaz geçilmişti³¹⁰. Hakkâri Valiliği'ne

³⁰⁸ BOA, A.MKT. MVL, 23/71, 7.B.1266, (19 Mayıs 1850).

³⁰⁹ BOA, MVL, 127/4, 3.B.1265 (25 Mayıs 1849).

³¹⁰ BOA, A.MKT. MVL, 21/15, 22.Ca.1265 (16 Nisan 1849).

ise Ziya Paşa atanmıştı. Ziya Paşa'nın epey uzak olan Hakkâri'ye ulaşması çok zaman alacağını dikkate alan Babîâli bu süre zarfında eyalette devlet otoritesinin yerleştirilmesin ve yeni kurulmuş olan meclisin güçlendirilmesine gayret edilmesi gerektiğini Anadolu Ordusu Komutanı'na bildirmişti³¹¹.

İzzet Paşa geçici görev yerine ulaştığında İmadiye'nin Hakkâri'ye bağlanması nedeniyle durumu Musul Valisi ve defterdarını bildirerek, gerekli işlemlerin yapılması için bölgedeki görevli müdürlerin tarafına gönderilmesini istemişti. Paşa gelen müdürlere asayişin korunması ve görev yerlerini iyi idare etmeleri için gerekli talimatı vermişti. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Musul Valisi ile Hakkâri Valisi İmadiye'ye bağlı yerlerin paylaşılması konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Bunun üzerine Hakkâri Valisi Ahmet İzzet Paşa Babîâli'ye sunduğu arızasında bölgede bulunan göçebe Herbeki ve Ertoşi aşiretlerinin Hakkâri'de uygunsuz işlere bulaşırlarsa İmadiye'ye, İmadiye'de uygunsuz işlere bulaşırlarsa Hakkâri'ye firar ettiklerinden bahsederek Hakkâri ve İmadiye'nin tek hükümet idaresinde olmasının elzem olduğunu iletmişti. Ayrıca yeni kurulan Hakkâri Eyaleti'nin gelirleri memurların, askerlerin ve kazalardan istihdam edilen başıbozukların masraflarını karşılamaya yetmediğinden İmadiye'ye bağlı bütün yerlerin yani Pervari, Duhok, Zaho, Davudiye Mezuri, Akra ve Şeyhan'ın Hakkâri'ye bağlanması gerektiğini dile getirmişti³¹².

Kanaatimizce Babîâli'in Hakkâri Valiliği'ne atadığı Ziya Paşa sebebi tam olarak anlaşılmadıysa da görevine başlamamıştır. O gelinceye kadar eyaleti idare edecek olan İzzet Paşa asaleten Hakkâri Valiliği'ne atanmıştı³¹³.

Hakkâri Eyaleti kurulurken bölgede yapılan idari değişiklikler özellikle İmadiye ve ona bağlı yerleşim yerlerinin Musul'dan ayrılması Musul Valisi'ni hiç de hoşnut etmemişti. Gelirleri oldukça azalan Musul Valisi bu durumu Babîâli'ye rapor ederek İmadiye'nin tekrar Musul'a bağlanmasını istemişti. Bu meseleyi ele alan yetkililer de işin içinden çıkamaz olmuşlardı. Çünkü hem Hakkâri hem de Musul eyaletinin idari sınırları dar olduğu için İmadiye'nin ayrıldığı eyaletin gelirleri düşmekteydi. Zaten Hakkâri Eyaleti'nin masrafları gelirlerinin iki katıydı³¹⁴. Buna rağmen yetkililer İmadiye'nin Hakkâri'den ayrılıp Musul'a bağlanmasına karar

³¹¹ BOA, İ.DH, 193/10876-12, 13 C.1265 (6 Mayıs 1849).

³¹² BOA, A.MKT. UM, 11/73, 23.Ş.1265 (14 Temmuz 1849).

³¹³ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1266, s. 49.

³¹⁴ BOA, A.MKT, MVL, 23/71, 7.B.1266 (19 Mayıs 1850).

vermişlerdi. Bu karar sonrasında Hakkâri Eyaleti'ne bağlı olan yerleşim yerleri şuralardı: Çölemerik, Mahmudi, Albak, Gever, Beytüşşebab, Çal, Kotur, Deri, Şemdinan, Tiyyari Ulya, Tiyyari Süfla³¹⁵.

Teşkilatlanma tamamlandıktan sonra Hakkâri ve ona bağlı yerlerden toplanan verginin miktarı 1.596.086 kuruşa ulaşmıştı³¹⁶. Daha önce söylendiği üzere Hakkâri sorunları sebebiyle bölgeden kura sistemi yerine geçici olarak taksim usulü ile asker alınmasına karar verilmişti. Ancak Nurullah Bey'in bölgeden kaldırılmasından hemen sonra Van, Muş ve Cizre sancaklarından kura usulü ile asker alımına başlanmıştı. Askere alınanların eğitimi için ise Harbiye Mektebi'ni bitiren subayların bölgeye gönderilmesi düşünülmüştü³¹⁷. 2 Ağustos 1849 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla kura usulü ile askere alınması planlanan gençlerin bir tanesi bile firar etmeksizin tamamı askere alınmıştı³¹⁸.

Yetkililer 1850 yılında bölgede yine bir idari değişikliğe giderek Hakkâri Eyaleti'nin sınırlarını değiştirmişlerdi. Kürdistan Eyaleti'ne bağlı Van sancağı Hakkâri Eyaleti'ne bağlanmıştı. Hakkâri Valisi İzzet Paşa görevinden alınmıştı. Onun görevden alınmasının en önemli sebebi eyaleti kötü yönetmesiydi. Nitekim İzzet Paşa'nın iki yıl boyunca yaptığı tek şey kendisini zengin etmesiydi³¹⁹. Van Sancağı'nın kaymakamı Mehmet Reşit Paşa eyaletin yeni valisi olmuştu. Babıâli, eyaletin merkez sancağının belirlenmesine müdahale etmemişti. Yani Reşit Paşa isterse Hakkâri de isterse Van sancağında ikamet edecekti. Reşit Paşa eyalet merkezini belirledikten sonra diğer sancağa kaymakam atayacaktı³²⁰. Reşit Paşa kendisine Van'ı merkez seçmiş, Mirmiran Kâmil Paşa'yı da Hakkâri Kaymakamlığı'na atamıştı³²¹. Kâmil Paşa'nın yönetimindeki Hakkâri Sancağı'nda yıllardır görülmemiş bir huzur ortamı tesis edilmişti. Bu nedenle daha önce İran'a göç etmiş olan Hakkârililer memleketlerine dönmeye başlamışlardı. Daha önce harabeye dönmüş yerleşim yerleri yeni gelenlerle birlikte şenlenmeye başlamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla bir ara Mehmet Reşit Paşa Hakkâri'de ikamet etmeye, kaymakam Kâmil Paşa'yı da Van'a göndermeye niyetlenmişti. Ancak daha önce on

³¹⁵ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* 1272, s. 68.

³¹⁶ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 232.

³¹⁷ Gencer, *a.g.e.*, s. 238.

³¹⁸ *BOA, İ.DH*, 196/11129-1, 13.B.1265 (2 Ağustos 1849).

³¹⁹ Gencer, *a.g.e.*, s. 258.

³²⁰ *BOA, A.MKT. NZD*, 13/84, 21.L.1266 (30 Ağustos 1850).

³²¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* 1268, s. 73.

iki gün Hakkâri’de ikamet etmiş olan validen ahali pek de memnun olmamıştı. Bu durumdan haberdar olan Babîâli validen görev yerlerinin değiştirilmemesini istemişti³²². 1855 yılına ait devlet salnamesine göre eyalet merkezi Van’dan Hakkâri’ye nakledilmiş, vali Hakkâri’de ikâmet ederken Kâmil Paşa görevden alınıp onun yerine atanan Mustafa Paşa Van Kaymakamlığı’nda görevlendirilmişti³²³. 1856 yılında ise Hakkâri Eyaleti lağvedilmiş, Hakkâri yeni kurulmuş olan Van Eyaleti’nin bir sancağı durumuna gelmişti. Mehmet Reşit Paşa görevden alınarak Ziya Paşa Van Eyaleti’nin valisi olmuş, Hakkâri Kaymakamlığı’na da Mustafa Paşa atanmıştı³²⁴. Ancak Ziya Paşa kendisinden beklenilen aksine hareket etmiş ve eyaleti iyi bir şekilde yönetememişti. Uygunsuz hareketleri ve ahaliye zulmetmesi nedeniyle Hakkârililerin isyan etmesinden endişelenen Babîâli, Ziya Paşa’yı görevinden azledip onun yerine Tosun Paşa’yı vali olarak atamıştı³²⁵.

Tanzimat reformlarının en önemlilerinden biri de şüphesiz halkı yönetime ortak eden meclislerdi. Hakkâri eyalet statüsüne yükseltildikten sonra Tanzimat uygulamaları gereği burada meclis-i kebir yani eyalet meclisi oluşturulması gerekiyordu. Kanaatimizce 1850 yılı içerisinde Hakkâri’de meclis-i kebir oluşturulmuştu. 2 Temmuz 1850 tarihli bir belgenin son kısmındaki mühürlere anlaşıldığı kadarıyla mecliste; eyalet valisi, gayrimüslimleri temsil eden bir milletvekili, altı Müslüman aza, mal kâtibi, tahrirat kâtibi, mal müdürü, müftü ve naib görev yapmaktaydı³²⁶.

Hakkâri Valisi’ne gönderilen talimatta bu meclisin oluşturulmasının amacı; önemli işlerin zamanında yapılması ve bütün faaliyetlerin padişahın arzuları doğrultusunda yürütülmesi olduğu belirtilmişti. Ayrıca meclis ahalinin huzur ve emniyetini sağlanmasına da yardımcı olacaktı³²⁷. Aslında meclisler kurulmasının amaçlarından biri de valilerin özellikle mali alanda yetkilerini kısıtlamaktı. Bunun için meclislere geniş yetkiler verilmiş, valiler alınan kararları yürüten görevliler konumuna düşürülmüştü. Yani eyalet meclisleri, yönetimin her basamağında görev alanları denetleyecek, suç işleyenlerin hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını

³²² BOA, A.MKT. UM, 137/92, 13.N.1269 (20 Haziran 1853).

³²³ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1271, s. 71

³²⁴ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1272, s. 68.

³²⁵ BOA, İ.MMS, 7/288, 29 N.1272 (3 Haziran 1856).

³²⁶ BOA, MVL, 233/84, 21.Ş.1266 (2 Temmuz 1850).

³²⁷ BOA, A.MKT. UM, 63/17, 25.Ca.1267 (27 Nisan 1851).

sağlayacaklardı. Halkın can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması için gerekli önlemleri aldirtacak, yapım ve onarım işleriyle yakından ilgilenecekti³²⁸.

Hakkâri'deki zırnıh madeninin işletilmesinde de gelişmeler görülmüştü. Madenin iki cinsi olup birinin kantarı yedi yüz elli, diğerinin ise iki yüz kuruşa alıcı bulmaktaydı. Beş altı ay içerisinde iki yüz elli kantardan fazla maden çıkarılmış ve değişik yerlerden gelen çok sayıda tüccar madenin müşterileri arasına girmişti³²⁹. 1850 Kasım'ında bölgede su aramak için bir mağara kazılmış, yirmi arşın kazıldıktan sonra varak olarak adlandırılan daha zengin madene rastlanılmıştı. Eski madenden beher kantarı kırk elli kuruş masrafla günde iki kantar zırnıh çıkarılmaktaydı. Yeni bulunan yatakta ise daha fazla zırnıh çıkarılacak, üstelik masraflar da yarı yarıya azalacaktı. Yetkililere göre bu madenden kiremit üretilirse devlet hazinesine çok katkısı olacaktı³³⁰.

Zırnıh madeni 1850 yılı başından itibaren çıkarılacak her bir kantar için beş yüz kuruş ödemesi karşılığında Van tüccarından Habron'a ihale edilmişti. Ancak bir müddet sonra oldukça kaliteli ve zengin zırnıh kaynağına ulaşılmıştı³³¹. Bu durumdan haberdar olan Osmanlı hükümeti madenin ihale edilmesinden vazgeçilmesine ve Hakkâri Mal Müdürü'nün gözetiminde madenden kiremit üretilmesine karar vermişti³³². Bu karar tüccar Habron'u olumsuz etkilemeyecekti. İhale sürecinin bitim tarihi olan 1851 yılı Eylül'ünden sonra maden doğrudan devlet tarafından işletilecekti³³³.

Hakkâri'de zırnıh madeni yanında kurşun madeninin de işletilmesine gayret edilmişti. Kurşun madeninin işletim hakkı 1850 Kasım'ından itibaren üç yıllık süre ile Mihail oğlu Keraki ve ortağı Yani'ye devredilmişti. Madenin çıkarılması için yapılacak bütün masraflar söz konusu kişilere ait olacak, bununda yanında kurşundan elde edilecek gümüş ise hazineye verilecekti³³⁴.

Hakkâri'de madenlerin devlet tarafından işletilmesi veya ihale yoluyla üretimin başkalarına devredilmesi şüphesiz bölge için çok önemli bir gelişmeydi. Kanaatimizce maden üretiminin hazineye katkısından ziyade önemli olan devletin

³²⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 224-225.

³²⁹ Takvim-i Vekayi, Defa 431.

³³⁰ BOA, İ.MVL, 194/5923, 13.M.1267 (18 Kasım 1850).

³³¹ BOA, A.AMD, 29/88, 2.R.1267 (4 Şubat 1851).

³³² BOA, A.MKT. MVL, 38/86, 29.Ra.1267 (1 Şubat 1851).

³³³ BOA, A.MKT. MVL, 39/97, 29.R.1267 (3 Mart 1851).

³³⁴ BOA, A.MKT. MVL, 44/25, 15.L.1267 (13 Ağustos 1851).

yer altı kaynaklarına sahip çıkabilecek güce ulaşmasıydı. Daha önce ifade edildiği üzere bir 1830'lu yıllarda Babîâlî zırnih madenini doğrudan işletmek istediğinde Nurullah Bey'in muhalefeti ile karşılaşmış ve bu fikrini hataya geçirememişti. Ayrıca hem zırnih madeninin hem de kurşun madeninin işletimine özel sektörün talip olması dikkate değer bir olaydır. Bu durum bölgede ticari faaliyetlerin yürütülmesi için yeterli derecede güvenlik sağlandığını göstermekte aynı zamanda Osmanlı yönetiminin doğu eyaletlerinde uygulamaya koyduğu reformların kısmen de olsa başarılı olduğunu kanıtlamaktadır.

3.1. Nurullah Bey Sonrası Hakkâri Nesturilerinin Durumu:

Nurullah Bey'in yakalanması özellikle Nesturileri rahatlatmıştı. Yıllardır otoritesine boyun eğmek zorunda kaldıkları ve iki kez Nurullah Bey nedeniyle kıyım uğradıkları göz önüne alınırsa bu gelişmeden sonra Nesturilerin kendilerini güvende hissetmiş oldukları söylenebilir. Nesturilerin patriği Mar Şemun, Bedirhan Bey'in saldırıları sonrasında kendisini emniyette hissetmediğinden ilk önce Musul'a, ardından da İran'a gitmişti. Nurullah Bey yakalandıktan sonra Babîâlî, Mar Şemun'un Hakkâri'ye getirilmesi için Anadolu Ordusu Komutanı'na ve Kürdistan Valisi'ne talimat vermişti. Hatta Mar Şemun'un tekrar memleketine dönüşünü teşvik için kendisine üç yüz kuruş maaş bağlanmıştı³³⁵. Böylece yetkililerin çabası sonrasında Mar Şemun tekrar memleketine dönmüştü. Bu durumdan haberdar olan Babîâlî, Mar Şemun'un bir daha elden kaçırılmaması için yetkililere talimat vermişti³³⁶.

Yine daha önce İran'a kaçmış olan bir kısım ahali de asayişin sağlandığını düşündüklerinden memleketlerine dönmeye başlamışlar, böylece harabeye dönen bir kısım yerleşim yerleri şenlenmişti³³⁷. Mar Şemun'dan sonra Nesturilerin önde gelenleri olan melikler de geri dönmeye başlamışlardı. Doğal olarak gelenlerin çoğu ekonomik sıkıntılar çekmekteydiler. Bu durumdan haberdar olan merkezi hükümet, hem Nesturi önde gelenlerini sıkıntılarını gidermek, hem de onların devlete bağlılıklarını artırmak istemişti. Bunun nasıl yapılması gerektiği de Hakkâri Kaymakamı Kâmil Paşa'ya sorulmuştu. Kâmil Paşa'nın hazırladığı rapora göre Mar Şemun'a daha önce bağlanan maaşına 200 kuruş zam yapılmalıydı. Ayrıca önde

³³⁵ BOA, İ.MVL, 170/5057-12, 7.Ca.1266 (21 Mart 1850).

³³⁶ BOA, A.MKT, 222/20, 16.L.1265 (9 Eylül 1849).

³³⁷ BOA, A.MKT. UM, 137/92, 13.N.1269 (20 Haziran 1853).

gelen meliklere de maaş bağlanmalıydı. Aşağıdaki tablo Kâmil Paşa'nın hazırladığı rapora göre meliklerin yaşadıkları bölgeleri ve bağlanması önerilen maaş miktarlarını göstermektedir³³⁸.

“Tablo 3.2” Meliklerin Yaşadıkları Bölgeler ve Bağlanması Önerilen Maaş Miktarları:

	Yaşadığı Bölge	Bağlanması Planlanan Maaş (Kuruş)
Mar Şemun	Çölemerik/Koçanis	500
Feto (Melik)	Tiyyari/Kasran	200
Büyük Harun (Melik)	Gever/Ciloy-1 Ulya	100
Küçük Harun (Melik)	Gever/Ciloy-1 Süfla	100
Babani (Melik)	Ciloy-1 Ulya/Mata	100
Selman (Melik)	Ciloy-1 Süfla/Ziri	50
Beyto (Melik)	Çal/Darad	50
Haseba (Melik)	Çal/Balad	50
Keserjo (Melik)	Çölemerik/Tuhub	50
Belnamın (Melik)	Çölemerik/Diz	50
Şahin (Melik)	Beytüşşebab/Baz	50

1850 yılına ait cizye vergisi toplandığı zaman Nesturilerin yaşadığı bölgeye bir binbaşı ve maiyetinde bin asker sevk edilmişti. Askerler, ihtiyaçları parasını ödeyerek Nesturilerden tedarik etmişlerdi. Ayrıca cizye tahsili esnasında kimse rencide edilmemiş, kimseye zulmedilmemiş ve belirlenen miktardan bir kuruş fazla para alınmamıştı. Hakkârî Valisi bir adamını bölgeye gönderip Nesturilere zulüm yapıp yapılmadığını araştırmıştı. Buna rağmen daha sonra da Hakkârî Meclisi Nesturilerin önde gelenlerini meclise çağırıp, kötü muamele ile karşılaşp karşılaşmadıklarını onlara sormuştu. Mar Şemun ve diğer önde gelenler herhangi bir

³³⁸ BOA, MVL, 242/53, 15.Za.1267 (11 Eylül 1851).

zulme maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdi. Bunun yanında Hakkâri Valisi'nin kendilerini koruduğunu belirttikten sonra, memleketlerinde yol emniyetinin sağlandığını ve son zamanlarda soygun ve yağma gibi olaylarla karşılaşmadıklarını dile getirmişlerdi. Son olarak da mal, can, ırz ve namuslarından emin olarak huzur içerisinde bir yaşam sürdüklerini vurgulamışlardı³³⁹.

Aslında yukarıdaki belge Tanzimat uygulamalarının Hakkâri'de hayata geçirildiğinin en önemli kanıtlarından birini bizlere sunmaktadır. Zira bu belgeden vergilerin adil bir şekilde toplandığı, ahalinin huzur ve emniyetinin sağlandığı ve devlet görevlilerinin insanlara zulmetmediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Hakkâri Meclisi'nin de görevlerini yerine getirdiğini, valinin soruşturma yapmasına rağmen yine de Nesturilerin durumuyla yakından ilgilendiği görülmektedir. Yani Hakkâri Meclisi en önemli işlevlerinden biri olan denetim mekanizmasını iyi bir şekilde çalıştırmakta, validen, sıradan bir ere kadar tüm görevlilerin faaliyetlerini dikkatle izlemekteydi.

3.2. Hakkâri'de Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Tasfiyesi:

1833 yılında başlayan merkezileşme hareketlerinin önündeki en büyük engeller olan Kürt beylerinin bölgeden uzaklaştırılma süreci 1849 yılında tamamlanmıştı. Tanzimat ilan edildikten hemen sonra devlet, yurtluk-ocaklıklara el koymayı planlamış, ancak Bedirhan Bey isyanı ve sonrasında ortaya çıkan Nurullah Bey meselesi bu planın bir süreliğine ertelenmesine neden olmuştu³⁴⁰. Nurullah Bey yakalandıktan sonra Babîâli Anadolu Ordusu Komutanına ve Hakkâri ile Kürdistan eyaletleri valilerine bir talimat gönderip yurtluk-ocaklık statüsünde bulunan bütün arazilere devlet tarafından el konulacağını bildirmişti. Ancak el konulma işlemi hak sahiplerini mağdur etmeyecek, arazilerin gelirlerine göre her birine maaş bağlanacaktı. Bu kararın gerekçesi ise yurtluk-ocaklık sahiplerinin topraklarından aldıkları güçle bölge halkına zulmetmesi olarak gösterilmişti. Gerekli açıklama yapıldıktan sonra da valilerden derhal bu tarz arazilerin miktarının ve hâsılatının tespit edilmesi istenmişti. Ayrıca ellerinde senetleri bulunmayıp arazilere sahiplenilen kişilerin de belirlenmesi talimatı verilmişti³⁴¹.

³³⁹ BOA, MVL, 233/84, 21.Ş.1266 (2 Temmuz 1850).

³⁴⁰ Gencer, *Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık*, s. 86.

³⁴¹ BOA, A.MKT, 230/26, 29.Za.1265 (16 Ekim 1849).

Yurtluk-ocaklıkların tasfiyesine ilk önce Nurullah Bey'in Başkale civarlarında bulunan yirmi beş köyüne el konularak başlanmıştı³⁴². Daha sonra da Hakkâri ümerasının yurtluk-ocaklık statüsünde bulunan köyleri doğrudan devlet denetimine geçirilmişti. Yapılan hesaplara göre bu tarz köylerin 1265 senesi gelirleri toplam 76.050 kuruştı. Bu miktarın 25.144 kuruşu söz konusu kişilerce yaptırılan cami, mescit ve medrese gibi hayır kuruluşlarına vakfedilmişti. Yetkililer yurtluk-ocaklık olan köylere doğrudan devlet tarafından el konulmasına ve vakıf için ayrılan miktardan sonra geriye kalan 50.905,5 kuruşun on ikiye bölünüp aylık maaş halinde kaydı hayat şartıyla hak sahiplerine ödenmesine karar vermişlerdi³⁴³. Maaş bağlanan kişiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir³⁴⁴.

“ Tablo 3.3 ” Maaş Bağlanan Kişiler:

Şahıs	Köy-Miktar	Toplam	Aylık Maaşı
Şeyh Seyyid Mehmed Bey bin Abdurrahman Efendi	Resulanis 1.000 Maş 50	1150	95 kuruş 30 para
Şeyh Seyyid Mehmed'in oğlu Muhyiddin Efendi	Sezebultan 1310 Gelekom 250 İrevah 225	1785	148 kuruş 30 para
Şeyh Seyyid Mehmed'in oğlu Nureddin Efendi	Henisan 1080 Uzan 525 Halkan 188 Rikat 46	1839	153 kuruş 30 para
Albak kazası azası Mustafabeyzade Abdullah Bey	Başkale 725 Rikat 712 Rikat-ı Ulya 46 Beli 130	1623	135 kuruş 35 para
Albak vücuhundan Timurbeyzade Yusuf Bey	Ömerova 2040 Atısı 1370	3410	284 kuruş 20 para

³⁴² BOA, A.MKT. DV, 176/22, 11.Ca.1277 (27 Eylül 1860).

³⁴³ BOA, İ.MVL, 284/11195-2, 15.Z.1269 (19 Eylül 1853).

³⁴⁴ BOA, ML. VRD, Nr. 1778, 3 Za.1269 (8 Ağustos 1853).

Çölemerik Kazası Müftüsü Mahmutefendizade Abdülkadir Efendi	Mirava 250 Halkan 188 İl 130	567	47 kuruş 40 para
Çuh köyünden Mustafa Ağa	Çuh 1310 Bavliye 262	1572	131 kuruş
Mahmut Ağazade Halit Ağa	Zirkun 1000 Gögenan 1200 Bilesan 225	1525	127 kuruş 10 para
Mustafaagazade Şerif Ağa	Hundan 600 Sorazir 552 Kaniş 500	1252	137
Kiran Köyünden Abdülazizağazade Mehmet Ağa	Badikan 750 Mehmedava 387 Harnovanik 250 Cancilis 250 Vestan 112 Şemas 50	1861	155 kuruş 15 para
Abdullahagazade Hüseyin Ağa	Mahmudava 387 Tekoş 336 Berneva 180	903	75 kuruş 35 para
Albak kazası azası Sero Beyzade İshak Bey	Ermiyan 1250 Haranub 910 Mirava 225 Malkava 65	2850	287 kuruş
Molla Haliloğlu Molla İbrahim	Kodik 325	325	27 kuruş 10 para
Molla Abdullah ve kardeşi Molla Sadullah	Kodik 325	325	27 kuruş 10 para
Abdurrahman Efendizade Şeyh	Pirava 450	450	37 kuruş

Mahmut			
Semo bin Abdullah Bey	Orak	520	520
Albaklı Abdurrahman ve Timur Beyler	Arz	630	630
Çölemerik azası Bekir Ağazade Abdurrahman Ağa	Menderesi	225	225
Mehmet Ağazade Ahmet Ağa	Pareş	1200	1200
Abdullah Beyzade Gülali Bey	Gölük	175	175
Abdülhamit bin Mehmet Şerif Molla Cami bin Abdullah Hasan bin Mehmet	Horan	750	750
Mahmut Beyzade Suud	Eşkinan	450	450
Mehmet Ağazade Keleş Ağa	Bavlesen	225	225
Meşahiyten Abdulganizade Abdülhamit	Erikan	200	200
Ali Nebati Ebuziddin Şahin	Tarmil	270	270
Şemdin bin Mehmet Hasan bin Yusuf	Helil	150	150
Keleş bin Abdurrahman	Dirik	450	450
Şırağaoğlu Serkar Şerif	Oramar	285	285

Abdal bin Abdulhalil	Kenaliz	430	430	25 kuruş 40 para
Şakir Ağazade Mehmet Ağa	Hane	710	710	59 kuruş 20 para
Ömer Nebati Behram?	Ceman	250	250	20 kuruş 40 para
Hasan bin Ömer	Harulanis	750	750	62 kuruş
Süleyman Beyzade Musa Bey Timur Bey	Soris	810	810	67 kuruş
Hüseyin Bey bin Hakkı	Cerekan	800	800	66 kuruş 20 para
Memo veled-i Aro Katal? veled-i Ebuzid?	Gerne	200	200	16 kuruş 20 para
Hasan Ağa bin Halid Mehmet bin Seyyid	Tiran	520	520	43 kuruş
Ahmet bin Mustafa Piri bin Mola Zekeriyya	Esib	550	550	45 kuruş 40 para
Mesud bin Hacı Abdullah	Nebal	140	140	11 kuruş 20 para
Çölemerik Kazası Azası Osman Beyzade Abdussamed Bey	Halidava	650	1065	88 kuruş 30 para
	Gültre	250		
	Fahtan	165		
Çölemerikli İbrahim Beyzade Musa Bey	Bazuke	1200	2150	179 kuruş 20 para
	Nasr	750		
	Diğer Bazuke	150		
Çölemerik azası Hazar Beyzade Rüstem Bey	Bak	250	1851	154 kuruş 30 para
	Bölük	220		
	Ebilan	915		
	Vaza	461		

Çölemerik Ağalarından Yesir Mir Nebati Abdullah	Bak 250 Nasak 200	450	37 kuruş 50 para
Çölemerikli Han İran bin Hasan	Beşkasr 900 Memkan 500	1400	116 kuruş 20 para
Çölemerikli Ali Ağazade Mirza Ağa	Metina 1800 Susıyan 1425 Badara 800	4025	335 kuruş 50 para
Keleş bin Keleş	Siran 600	600	50 Kuruş
Hazar Beyzade Ahmet Bey	Memkava 750	750	26 kuruş
Evliya bin Abdurrahman	Balviran 350	350	29 kuruş 20 para
Abdullah Ağazade Kazım Ağa	Surakati 550	550	45 kuruş 40 para
Mirza bin Mehmet Ağa	Bazara 400	400	33 kuruş 40 para
Ömer Ağa bin Mağro Bey Osman Ağa bin Feyzullah Ağa İsa Ağa bin Abdülaziz	Berberin 250	400	20 kuruş 40 para
Kel Mehmet bin Abdullah	Gülanik 700	700	57 kuruş 40 para
Sero Ağazade Gelhun	Rizil 400	400	33 kuruş 40 para
Abdurrahman Ağazade Keleş Ağa	Gernekiz 200	200	16 kuruş 20 para
Abdüllatif Ağazade Abdi Bey	Hernik 600	600	50 kuruş
Çölemerik kazası sakini Bekir	Tiyar 1000	1000	83 kuruş 40 para

Şakir Ağazade Mehmet Ağa	Giyad 250	250	20 kuruş 40 para
Ulemadan Molla Mehmet Abdülbaki	Serta 275	275	22 kuruş 50 para
Toplam	50.905		4.242 kuruş 15 para

Hakkârî'ye bağlı olan kazalarda da bu işlemin yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Mehmet Said Bey'in yurtluk-ocaklıkları olup Mahmudi Kazası sınırları içinde bulunan Akhasan Köyü ile birlikte sekiz adet köye hazinece el konulmuştu. Bu köylerin yıllık ortalama 9.768,30 kuruş gelir getirdikleri tespit edilmişti. Belirlenen miktarın aylıklara bölünerek Mehmet Said Bey'e maaş olarak bağlanmasına ve bunun için kendisine bir berat-ı şerif verilmesine karar verilmişti³⁴⁵.

Anlaşıldığı kadarıyla Nurullah Bey'in, 25 köyüne karşılık kendisine bağlanan maaşının eline geçmesinde sorunlar yaşanmaktaydı. Bu durumdan mağdur olan Nurullah Bey şikâyet için bir dilekçe kaleme almıştı. Böylece durumdan haberdar olan yetkililer Nurullah Bey'in maaşı ile ilgili yaşadığı sorunların çözülmesi için Van Mutasarrıfı'na talimat vermişlerdi³⁴⁶. Nurullah Bey hayatını kaybettikten sonra bu kez onun varisleri olan oğulları İbrahim ve Abdullah Beyler maaşlarının ellerine geçmediğine dair bir dilekçe kaleme almışlardı³⁴⁷.

Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte sürgün edilen ve edilmeyen güçlü beylerin yurtluk-ocaklıklarının tamamına devlet tarafından maaş karşılığında el konulmuştu. Böylece dönemin en önemli güç kaynağı olan toprak, asıl sahibi olan devletin denetimine geçirilmişti. Yurtluk-ocaklık sisteminin doğrudan feshedilmesi yerine sahiplerine maaş bağlanmasının nedeni ise sayıları binlere varan önde gelenlerin tepkisini bir anda çekmemekti. Devlet, bunlara maaş bağlayarak bir geçiş süreci yaratmaya çalışmıştı. Zaten bu maaşlar varislere intikal ede ede zamanla eriyip bitecekti. Maaş bağlanan kişiler çalışmaya alışmadıklarından ve ticareti de bilmediklerinden tamamen bu aylıklara bağımlı hale gelmişlerdi. Böylece

³⁴⁵ BOA, A.AMD, 83/95, 1274 (1857).

³⁴⁶ BOA, A.MKT. DV, 176/22, 11.Ca.1277 (27 Eylül 1860).

³⁴⁷ BOA, A.MKT. UM, 77/517, 15.Ca.1278 (18 Kasım 1861).

modernleşme ve merkezîleşme politikalarına muhalefet edebilecek olan en önemli kesim aslında devlete bağımlı hale getirilmişti³⁴⁸.

3.3. Kürt Beylerinin Uzaklaştırılması Sonrasında Şeyhler ve Seyyitlerin Durumu:

Bruinessen, şeyhlerin siyasi bir güç olarak ortaya çıkışlarının Kürt beylerinin etkisiz bir hale getirilmesiyle yakından ilgisi olduğunu dile getirmiştir. Ona göre bu şeyh aileleri, aşiretsel teşkilatlanmanın en sık olduğu, oldukça küçük aşiretin var olduğu ve aralarında sık sık kan davasının ya da başka aşiretsel kavgaların bulunduğu bölgelere yerleşmişlerdir³⁴⁹.

Bizim kanaatimize göre şeyhler beylerin ortadan kaldırılmasından çok önceleri zaten nüfuz sahibi olmuşlardı. Nitekim daha önceki bölümlerde ifade edildiği üzere 1828-1829 Osmanlı Rus Harbi'nde Seyid Taha nüfuzunu kullanarak çok sayıda aşireti Ruslara karşı birleştirmeyi başarmıştı. Tespitlerimize göre Kürt beylerinin bir kısmı da şeyhlerin müridi olarak onların manevi nüfuzunu kabullenmişlerdi. Mesela Kürt beylerinin en güçlüsü olan Bedirhan Bey Nakşibendî Tarikatı şeyhi olan Şeyh Osman'a intisap etmişti³⁵⁰. Osmanlı yetkililerinin tespitlerine göre Bedirhan Bey Mevlana Halid-i Bağdadî'nin Cizre'de bulunan halifelerine itimat etmekte ve onların tavsiyeleri Bedirhan Bey'i etkilemekteydi³⁵¹.

Kürt beylerinin tasfiyesi sürecinde Nakşibendî şeyhleri devletin yanında yer almışlardı. Mesela ordu Cizre üzerine yürürken Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Salih, Şeyh İbrahim, Şeyh Hamit ve Şeyh Azrail'e mektup yazarak Müslümanların halifesi olan Osmanlı Padişahı'na itaatin farz olduğunu ve bu konuda Bedirhan Bey'e nasihat etmelerini istemişti. Bu mektubun ellerine ulaşmasından sonra adı geçen şeyhler; Devlet-i Aliye'ye itaatin farz olduğuna dair Bedirhan Bey'i uyarmışlar, ondan aklını başına toplamasını istemişler, aksi halde yirmi bin civarındaki müritlerini de alıp devlete sığınacakları tehdidinde bulunmuşlardı³⁵².

³⁴⁸ Gencer, *Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık ...*, s. 96.

³⁴⁹ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 344-345.

³⁵⁰ BOA, *İ.MSM*, 50/1271-1, 27 C.1263 (11 Temmuz 1847).

³⁵¹ BOA, *İ.MSM*, 50/1266-2, 1263 (1847).

³⁵² Gencer, *a.g.e.*, s. 172-173.

Beylerin ortadan kalkması ile tayin edilen valilerin aşiretler arasındaki kavgaları neticelendirecek, aşiretler arası görüşmeleri devam ettirebilecek ne kâfi derecede kudretleri ne de meşruiyetleri olduğundan şeyhler, manevi nüfuzlarını kullanarak siyasi bir güç elde etme imkânına kavuşmuşlardı³⁵³. Ancak kanaatimizce Mevlana Halid-i Bağdadî'nin ilk kuşak halifeleri siyasi emelleri için aracılık yapmıyorlar, bu durumu tamamen dinî bir vecibe olarak görüyorlardı.

Nurullah Bey sürgün edilmesi Ertoşi ile Pinyaniş aşiretleri arasındaki eskiden var olan ihtilafları alevlendirmiş ve aşiretler arasında nüfuz çatışmasının meydana gelmesine sebebiyet vermişti. İşte böyle bir vaziyette ilişkileri düzeltme görevini Nehri Şeyhleri gerçekleştirmişti³⁵⁴. Böylece Seyid Taha'nın nüfuzu epey artarak dergâhı önemli bir güç merkezi haline gelmişti. Hatta bazı dönemlerde sivil ve askeri güçten de etkili olmuştu³⁵⁵.

Osmanlı yetkilileri bazı durumlarda Seyid Taha'nın nüfuzundan faydalanma yoluna gitmişlerdi. İranlılar ile sınır sorunlarının halledilmesi sürecinde daha önce Osmanlı Devleti'ne ait olup İranlıların eline geçmiş bulunan Berdesor Kazası'na bağlı Tekur ve Mekur nahiyeleri ahalisi tekrar Osmanlı yönetimine girmek istediklerini Hakkâri Valisi Ahmet İzzet Paşa'ya bildirmişlerdi. Ahmet İzzet Paşa onları Musul'da bulunan Tahdîd-i Hudûd Komisyonu'na yönlendirmek istemişti. Ama bunu açıktan ne kendisi ne de Osmanlı memurlarından biri yapabiliyordu. Ahmet İzzet Paşa çözümü Seyit Taha'da bulmuş ve onunla iletişime geçerek halifelerinden birini gizlice söz konusu nahiyelere göndermesini istemişti. Böylece şeyhin halifesinin yönlendirmesiyle insanlar taleplerini söz konusu komisyona iletebilmişlerdi³⁵⁶.

Aslında Osmanlı yetkilileri Seyit Taha'nın nüfuzundan pek de hoşnut değillerdi. Çünkü Seyit Taha, Hakkâri ve çevresindeki Kürtler arasında epey meşhur ve bilinen bir zattı. Hatta İran Şahı bile ona hürmet ettiğinden Dize, Beyraseb ve Milebasak adlı üç köyün gelirlerini Şeyh Taha'ya vermişti³⁵⁷. Bütün Kürtler onun dergâhını sığınılacak bir yer olarak kabul ediyorlardı. Yetkililere göre bir kabahat işleyip başını belaya sokanlar veya askerden kaçanlar bile hemen soluğu şeyhin

³⁵³ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet ...*, s. 341.

³⁵⁴ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet ...*, s. 346.

³⁵⁵ Lale Yalçın Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, (Çeviren: Gülhan Erkaya), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 80

³⁵⁶ BOA, A.MKT, 206/9, 23.B.1265 (14 Haziran 1849).

³⁵⁷ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 245.

dergâhında almaktaydılar. Şeyhin otoritesinden çekinen yetkililer Nurullah Bey'in yakalanmasının hemen sonrasında Seyid Taha'yı Hakkâri'den uzaklaştırmanın yollarını aramışlardı. Bir ara şeyhin Hacca gitmeye niyetlendiği duyulunca Kürdistan Eyaleti Valisi şeyhe yüz bin kuruş atıyye verilmesini önermiş ve Babiâli valinin önerisine sıcak bakmıştı³⁵⁸. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Kürdistan Valisi'nin istediği olmamıştı.

3.4. Klasik İdari Yapılanmadan Merkezîyetçi Devlete Geçiş Sürecinde Hakkâri'de Devlet Aşiret İlişkileri:

Güçlü Kürt beylerinin bölgeden uzaklaştırması sonrasında yetkilileri bekleyen en önemli sorunlardan biri de şüphesiz göçebe aşiretlerin durumuydu. Kürt beylerinin mensup oldukları aileler uzun yıllardan bu yana aşiretler üstü bir otorite olarak kabul edildiklerinden göçebeleri kontrol edebiliyorlardı. Bu nedenle devlet doğrudan aşiretler ile muhatap olmuyor, aşiretler ile ilgili meseleleri bölgedeki aristokrat aileler vasıtasıyla hallediyordu. 1849 yılı sonrasında söz konusu ilişki tamamen değişmek zorundaydı. Artık göçebe aşiretleri kontrol edebilecek bir üst otorite bulunmadığından devlet doğrudan başsız kalmış aşiretler ile ilgilenmek mecburiyetindeydi. Devlet, ya göçebeleri iskân ederek sürdürülebilir bir asayiş ortamı hazırlayacak ya da yüzlerce aşireti sürekli kovalamak ve takip etmek, onların sebep olduğu sorunlarla yüzleşmek zorunda kalacaktı. Asayiş sorunlarının yanı sıra bölgede tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi, harap olan köylerin şenlendirilmesi ve boş kalan arazilerin ekilmesi gerekmektedir. Ancak bu planlar hayata geçirilebilirse buralar devlete gelir getiren kaynaklara dönüşebilirdi. Bunun tek yolu ise göçebe aşiretlerin vakit geçirilmeksizin yerleşik hayata geçirilmesiydi³⁵⁹.

Hükümet Van isyanını sonlandırdıktan sonra Van ve çevresinde iskân faaliyetlerine başlamıştı. Bu bölgede aşiretlerin yerleştirilmeleri için Naip İsmail Efendi, Van Meclis azalarından Rüstem Ağa ve Osman Efendi görevlendirilmişlerdi. Bunların çabaları sonucu Mahmudi Kazası'nın harap olan 35 köyüne toplam 256 hane yerleştirilmişti. Askerin Van'a girmesinden sonra Han Abdal'ın kayınpederi Milanlı Aşireti Ağası Hacı Abdi ve diğer aşiretlerden Ahmet Ağa, Keleş Ağa, Hamdi Ağa dört yüzden fazla hane ile İran tarafına firar etmişlerdi. Söz konusu ağalara

³⁵⁸ BOA, MVL, 227/21, 7.Ş.1265 (28 Haziran 1849).

³⁵⁹ BOA, İ.MSM, 50/1266-7, 23 Ca.1263, (9 Mayıs 1847).

güvence verilmiş ve tekrar dönmeleri sağlanmıştı. Bunlar da Mahmudi'nin köylerine yerleştirilmişlerdi. Bu aşiretler henüz iskân edilmiş olmaları sebebiyle Van Meclisi bunlardan bir müddet vergi alınmamasını kararlaştırmıştı³⁶⁰.

Nurullah Bey yakalandıktan sonra da Van çevresindeki köylere Şivili aşireti, Bargiri nahiyesine Lidilli aşireti ve Milanlı aşireti, Abgay nahiyesine de Şikaki aşireti yerleştirilmişti. Bunların yaklaşık bin dört yüz otuz erkek nüfustan ibaretti. Bunlardan 55.500 kuruş vergi alınmıştı³⁶¹. Hakkâri Valisi Ahmet İzzet Paşa zamanında Şikaki aşiretinden yedi yüz hane İran toprağından, Osmanlı toprağına getirilmişti³⁶².

1850 yılında Hakkâri Sancağı'nın Albak Kazası'na bağlı Şepiran'ın köyleri olan Kalik ve Heştirak'a Şikaki Aşireti yerleşmeye başlamıştı. 1851 yılında Kasrik Köyü'ne, Gelireş-i Bala köyüne aynı aşiretten haneler yerleştirilmişti. Bahse konu olan bölgedeki birçok köy daha önce güvenlik endişeleri nedeniyle tamamen terk edilmişti. Harabeye dönen köylerden olan Kehikan, Gelireş-i Zîr, Ortanis ve Gelihacı'ya 1851-1852 yıllarında bir kısım ahali iskân edilerek buralar şenlendirilmişti³⁶³.

Hakkâri ve çevresinde çok sayıda kalabalık ve güçlü aşiretler bulunmaktaydı. Bu aşiretlerden Zibar, Şirvan, Beradut, Kürdi, Şemdinan, Mezuri, Digan, Nirve, Pervari aşiretleri yerleşik hayatı önemli ölçüde benimsemişlerdi. Ertoşi ve Herbeki aşiretleri ise hala göçebelige devam etmekte olduklarından ister istemez yerleşik ahaliye zarar vermekteydiler. Bu iki aşiret kışın Hakkâri Eyaleti'ne bağlı İmadiye Sancağı'na bağlı Zaho, Akra ve Davudiye kazalarında kışlamakta yazın ise Hakkâri'nin yaylalarına çıkmaktaydılar. Bunlar İmadiye'de bir uygunsuzluk yaparlarsa Hakkâri'ye, Hakkâri'de kanunsuz işlere bulaşırlarsa İmadiye'ye kaçmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Örneğin Hakkâri Eyaleti'nin kuruluş aşamasında bu aşiretler Nehri'ye girip ahalinin bir kısım mallarını özellikle insanların en önemli geçim kaynakları olan küçük ve büyük baş hayvanları yağmalamışlardı³⁶⁴.

Hakkâri çevresindeki göçebeler, bölgede devlet otoritesi tam anlamıyla tesis edilemediği için yağma yaptıktan sonra çok rahat bir şekilde bir eyaletten başka bir

³⁶⁰ Gencer, *a.g.e.*, s. 238-239.

³⁶¹ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 232.

³⁶² Derviş Paşa, *a.g.e.*, s. 105.

³⁶³ Derviş Paşa, *a.g.e.*, s. 113.

³⁶⁴ BOA, A.MKT. UM, 11/73, (14 Temmuz 1849).

eyaletle geçebiliyorlardı. Eğer Osmanlı toprakları içerisinde biraz sıkıştırılırlarsa hiç tereddüt etmeden İran topraklarına da kolaylıkla geçebiliyorlardı. Ancak aşiretlerin bu davranışlarının önüne geçmek bölgedeki mevcut kuvvetlerin yetersizliği nedeniyle mümkün değildi. Bu durumu gören Anadolu Ordusu Komutanı Mehmet Reşit Paşa Hakkâri’de çok sayıda zaptiye neferatının istihdam edilmesi gerektiğini Babiâli’ye rapor etmişti³⁶⁵.

Sınır boyunda yaşayan, gerek İran’a ve gerekse Osmanlı’ya bağlı aşiretlerin kontrol edilmesi de son derece zordu. Ayrıca İranlılar da Osmanlıların yerleştirmeye çalıştığı aşiretleri tahrik ederek İran topraklarına çekmeye çalışmaktaydı. Osmanlı yetkilileri aşiret ağalarına maaş bağlayarak onların İran’a geçmesini engellemeye çalışmaktaydılar³⁶⁶.

Hakkâri’ye bağlı Abgay bölgesi göçebe aşiretlerin hayvanlarını otlatması için oldukça uygun bir bölgeydi. Aşiretler bölgenin güzel havasına meralarının çokluğuna heveslenerek her sene bu bölgeye gelirlerdi. Aşiretlere göre Abgay yaylaların dünyada bir eşi ve benzeri yoktu³⁶⁷. Bu nedenle bölge sadece Osmanlı’ya bağlı aşiretler için değil aynı zamanda İran aşiretleri için de bir cazibe merkeziydi. Her sene ilkbahar aylarından itibaren İran aşiretleri Abgay’a doğru yola koyulurlardı³⁶⁸.

İran aşiretleri Osmanlı’da iskân edilen aşiretleri de olumsuz yönde etkilemekteydi. Nitekim daha önce Haydaranlı Aşireti’nden iskân edilmiş olanların bir kısmı İranlı aşiretlerin buraya geldiğini haber alınca yerleştirilmiş oldukları yerlerden ayrılıp Abgay’da bulunan aşiretlerin arasına karışmak için yola koyulmuşlardı. Bu durumu göz önüne alan Babiâli yeni kurulmuş olan Hakkâri Eyaleti’nin asayişinin sağlanabilmesi için İran aşiretlerinin sınırı aşmalarının engellenmesi gerektiğini görmüştü. Bu nedenle Anadolu Ordusu Komutanı ve Hakkâri ve Kürdistan eyaletleri valilerine gönderdiği talimatta; aşiretlerin sınır ihlallerinin engellenmesi için vakit geçirilmeksizin gereken her türlü tedbiri almalarını istemişti³⁶⁹.

Anlaşıldığı kadarıyla Haydaranlı Aşireti’nden iskân edilmiş olan hanelerinin Abgay’a doğru göç etmesini yetkililer engelleyememişti. Yetkililer yine de bu aşireti

³⁶⁵ BOA, MVL, 127/4, 3.B.1265 (25 Mayıs 1849).

³⁶⁶ BOA, A.MKT, 227/13, 11.S.1265 (6 Haziran 1849).

³⁶⁷ Mehmed Hürşid Paşa, *a.g.e.*, s. 238.

³⁶⁸ BOA, Y.EE, 33/5, 29.Z.1287 (1870).

³⁶⁹ BOA, A.MKT. MVL, 18/569, 14.L.1265, (2 Eylül 1849).

hoş tutmaya çalışıp, bunların Abgay'a bağlı Derkezin civarına gelip buralardan ücretsiz olarak faydalanmalarına izin vermişlerdi. Ancak Haydar Ağa'nın kontrolündeki söz konusu aşiretin mensupları çevrede bulunan köylülerin biçilmiş otlarına el koymuş, tarladaki mahsullerini de hayvanlarına yedirmişlerdi. Üstelik çevrede bulunan yaylaları da dilediklerine ücretle kiralayıp, bölge halkının buralardan faydalanmasını engellemişlerdi. Bu durumdan haberdar olan Babiâli derhal Van ve Hakkâri Valisi Mehmet Paşa'ya bir talimat gönderip, söz konusu aşiretin bahse konu olan olumsuz davranışlarına kesinlikle müsaade edilmemesini istemişti³⁷⁰.

Yetkililer yerleştirilmiş olan aşiretleri hoş tutmak için her türlü tedbiri alıyor, aşiretlerden çok fazla vergi almamaya dikkat ediyorlardı. Mesela Hakkâri'ye bağlı Albak'ta bulunan Şikaki Aşireti'nden 1851 yılında daha fazla vergi istenmiş ve söz konusu aşiret bu durumdan şikâyetçi olmuştu. Bu mesele Meclis-i Vala'da ele alınmış ve aşiretlerin şikâyetinin devam etmesi halinde 1850 yılında tahsil edilmiş olan miktarının aynısının 1851'de talep edilmesine karar verilmişti³⁷¹.

Kürt beylerinin uzaklaştırılması aslında aşiretleri üzerinde pek de olumlu sonuçları olmadığı gibi aşiret düzenin güçlenmesine de sebep olmuştu. Bunun en önemli göstergesi Kürt yönetici ailelerinin aşiretler üstü otoritesi yok olunca başıboş kalan aşiretlerin birbirleriyle aralarında olan çatışmaların artmasıydı. Bu süreçte aşiret ağaları ön plana çıkarak daha önce beylere ait olan yetkileri zorla elde etmeye kalkışmışlardı. Bu durum ise çok sayıda saldırı ve çatışmayı beraberinde getirmişti³⁷².

Hakkâri'ye bağlı Albak ve Mahmudi kazaları civarlarında Şikaki ve Şemsiki aşiretleri yaşamaktaydı. Bu aşiretlerin bir bölümü ise İran topraklarında hayatların sürdürüyordu. Mahmudi'ye bağlı Sadmanis kazasında ise yine bir kısmı İran'da bulunan Milan aşireti bulunmaktaydı. Alınan tüm önlemlere rağmen bu aşiretlerin yağma yapıp yerleşik ahaliye zarar vermeleri engellenememişti. Bu bölgede yaşayan Takuri ve Makuru aşiretleri ile Yezidiler Şikaki Aşireti reisinin himayesindeydiler. Babiâli bölgede tam anlamıyla bir denetim kuramadığından aşiret mensupları neredeyse ağaların elinde olan esirler konumuna düşmüşlerdi. Hiç kimse ağanın

³⁷⁰ Derviş Paşa, *a.g.e.*, s. 140.

³⁷¹ BOA, A.MKT. MVL,43/87, 8.L.1267 (6 Ağustos 1851).

³⁷² Cabir Doğan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23, s. 41.

rızasına aykırı bir davranışta bulunmaya cesaret edemiyordu. Böyle bir şeye teşebbüs edenlerin mallarına el koyulurdu. Üstelik çok çeşitli cezalara çarptırılmaktan da kurtulamazlardı. Ağaların ihtirasları nedeniyle aşiretler arasında saldırılar ve öldürmelerin sonu gelmiyordu. Kan davasının önüne geçmek için Aksakallı tabir olunan önde gelenler bir araya toplanır, öldürülenlerine mirasçısına bir miktar para verilmesini sağlarlardı. Ancak ödenen miktarın önemli bir kısmı yine aşiret ağalarının eline geçerdi. Aslında ne yapılırsa yapılsın aşiretler arasında kan davalarının önüne geçmek mümkün olmuyordu. Maktulün kabilesinden birisi fırsatını bulduğu anda diğer aşirete mensup birini öldürürdü. Böylece kan davaları nesiller boyunca sürer giderdi. Ağalar aşiretin kazancına da el koyup zenginleşirlerdi. Üstelik kendi ödemeleri gereken vergiyi de aşiret halkının üzerine yüklemeyi adet haline getirmişlerdi³⁷³.

Bruinessen, Hakkâri ve Botan emirliklerine son verilmesinin ardından bölgede bir idare boşluğunun meydana geldiğini ifade etmektedir. Ona göre devletin güçlü bir merkezi otorite kurması ve idari mekanizmayı sıkıştırması aşiretlerin küçülmesine ve yapılarının bayağılaşmasına sebep oluyordu³⁷⁴. Kürt beylerinin mensup oldukları aileler yani Kürt aristokratları yüzyıllardır yönetici konumunda bulunmaları sebebiyle geleneksel bir siyaset kültürüne sahiplerdi. Oysa aşiret ağalarının böyle bir birikimi bulunmamaktaydı. Bu nedenle bunlarla uzlaşmak ve aşiretleri kontrol altında tutmak çok daha zorlaşmıştı. Yani daha önce de ifade ettiğimiz gibi devlet artık birkaç Kürt beyi yerine yüzlerce aşiret ağasının her biri ile tek tek uğraşmak zorunda kalmıştı.

³⁷³ BOA, Y.EE, 33/5, 29.Z.1287 (1870).

³⁷⁴ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet ...*, s. 279.

SONUÇ

19. Yüzyılın başlarında Hakkâri hükümet sancağı statüsünde olup başında Hakkâri Beyi Mustafa bulunmaktaydı. Bu dönemde devletin buralarda otoritesi yok denecek kadar azdı. Hakkâri beyleri başlarına buyruk yaşıyor ve merkezi hükümetin direktiflerini pek de umursamıyorlardı. Hatta Mustafa Bey Osmanlı Devleti'nin doğudaki en büyük rakibi İranlılarla işbirliği yapmaktan bile çekinmemişti. Mustafa Bey'in tutumu nedeniyle de Hakkâri Sancağı'nın bir kısım önemli kaleleri İranlıların eline geçmişti.

3 Kasım 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Hükümeti devletin klâsik idarî yapısını değiştirecek malî, idarî ve adlî alanlarda bir takım reform hareketlerine girmişti. Buradaki amaç, merkezi yapıyı kuvvetlendirmek ve merkezin sahip olduğu idarî ve siyasi kontrol gücünü taşrada hayata geçirmekti.

Osmanlı Devleti, 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Doğu Anadolu'yu ıslah etme, yani doğrudan askerî ve mülkî egemenliği eline alma çabası içindeydi. Aslında bu çaba Doğu'da yarı özerk konumda bulunan feodal Kürt beylerinin eski güçlerini ve nüfuzlarını kaybetmesi anlamına geliyordu. Bu yeni düzenlemelerin merkezden uzak bölgelerde hayata geçirilmesi kolay olmadı. Tanzimat'ın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde de uygulanmasıyla birlikte toplumdaki gelenekleşmiş yapıları koruyan Kürt beyleri ile hükümet karşı karşıya gelmişti.

Tanzimat uygulamalarının bir bakıma kendi sonlarını getireceğini düşünen başta Bedirhan Bey olmak üzere çok sayıda Kürt beyi hükümetin reform politikalarını karşı çıkmışlardı. Aslında bunlar doğrudan isyan etmemişler, el altından Van isyanında olduğu gibi bir kısım ahaliyi tahrik edip Tanzimat'ın hayata geçirilmesini engellemeye çalışmışlardı. Hükümet söz konusu beylerin muhalif tutumları nedeniyle onları asi ilan etmiş ve onların üzerine askerlerini sevk etmişti. Böylece 1847 yılının yazında bölgenin en güçlü Beyi olan Bedirhan yakalanıp sürgün edilmişti.

Hakkâri Beyi Nurullah Bey de aslında başlangıçta hem Van isyanına hem de Bedirhan Bey'e destek vermişti. Hükümetin askeri hazırlıklarını fark edince hiç tereddüt etmeden saf değiştirmiş, Babiâli'ye bağlılığını sunmuştu. Ancak onun bu tutumu hükümet nezdindeki durumunu iyileştirmeye yetmemişti. Babiâli, Nurullah Bey'in de bölgeden uzaklaştırılmasını planlamış ancak uygun zamanı beklemeye karar vermişti.

Bedirhan Bey yakalandıktan sonra Osmanlı hükümeti bir kısım düzenli birliklerini Hakkâri'nin merkezi sayılan Başkale'ye yerleştirmiş, Nurullah Bey'i de Hakkâri Müdürü olarak atamıştı. Aslında bu durum bölge tarihi açısından adeta bir kırılma noktası anlamına gelmektedir. Zira Babîâli bu tavrıyla her ne kadar resmen ilan etmemişse de Hakkâri'nin hükümet sancağı statüsüne son vermişti. Böylece 16. Yüzyıldan bu yana Hakkâri'de oluşturulmuş idari sistemle birlikte Nurullah Bey'in bütün ayrıcalıklarına son verilmişti.

Osmanlı yönetiminin taşra politikasındaki asıl amacı kendisine rakip olabilecek tüm otoriteleri ortadan kaldırıp, bütün imparatorluk topraklarının doğrudan İstanbul tarafından yönetilmesinin yolunu açmaktı. Böylece hem topraklarındaki tüm kaynaklara sahip olacak hem de Mansure Ordusu için çok sayıda asker toplama imkânına kavuşacaktı.

1849 yılında Osmanlı yönetimi bahse konu olan politikası nedeniyle Nurullah beyi bölgeden uzaklaştırmak istedi. Aslında Nurullah Bey Babîâli'ye bu düşüncesini hayata geçirmek için birçok gerekçe de sunmuştu. İran Şahı'na yakınlığı ve Kürdistan Eyaleti Valisi'nin emirlerine itaat etmemesi bu gerekçeler arasından en önemlileriydi. Nurullah Bey doğrudan isyan etmemiş olmasına rağmen yetkililer onu asi ilan edip, kar kış dinlemeden çok sayıda düzenli birliği Hakkâri'ye sevk etmişti. Böylece Nurullah Bey'in sonunu hazırlayan süreç başlatılmış oldu. Nurullah Bey Osmanlı birliklerine karşı koymaya cesaret edemeyip İran'a kaçtıysa da sonuçta yakalanarak sürgün edildi. Böylece Hakkâri yöresinde de devletin otoritesine rakip tek bir güç bile kalmamış oldu.

Nurullah Bey yakalandıktan hemen sonra Hakkâri'de zaten başlatılmış olan Tanzimat reformlarına hız verilmişti. İlk önce Hakkâri Kürdistan Eyaleti'nden ayrıldı. Sonra da Hakkâri Eyaleti teşkil edildi. Tanzimat uygulamaları gereği Hakkâri'de eyalet meclisi oluşturuldu. Böylece bölge halkı da Hakkâri'nin yönetimine ortak edilmiş oldu. Bu meclis aynı zamanda valiyi denetleyerek, askeri, idari ve mali işlerin daha rasyonel bir şekilde yürütülmesine yardımcı oldu.

Nurullah Bey yakalandıktan hemen sonra yurtluk-ocaklık statüsünde bulunan toprakların tamamına el konularak, klasik dönem idari sisteminin son kalıntıları da ortadan kaldırılmıştı. Bunun yanında merkezi hükümet göçebe aşiretleri kontrol altına almak için onları yerleşik hayata geçirmeye çalıştı. Bu şekilde hem ekilebilir

arazileri ekonomiye kazandırmak hem de göçebelerin yerleşik ahaliye vermiş oldukları zararların önüne geçmek istedi.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikası tam olarak olmasa da başarıya ulaştı. Hakkâri'de kısmen de olsa bir güvenlik ortamı sağlandı. Bu nedenledir ki daha önce memleketlerini terk edip İran'a iltica eden bir kısım Nesturi ve Yezidiler tekrar Hakkâri'ye dönmüşlerdi. Ayrıca bölgedeki madenlerin ekonomiye kazandırılması ve bir takım tüccarların da bu madenleri işletmeye talip olması güvenlik ortamının tesis edildiğini gözler önüne sermektedir.

EK 1: Erzurum Valisi Hüsrev Paşa'nın Hakkârî Beyi Mustafa'ya yazdığı mektup, BOA, HAT, 825/37404-E, 3.R.1236 (8 Ocak 1821).

[illegible][illegible]

EK 2: İran işgalinden kurtarılmış olan Hakkâri Sancağı'na ait kaleler, *BOA*, *HAT*, 810/37204-I, 29/Z/1247 (1832

٢٠٧٧
(١٩٤٧)

دولت محمدیه، ایدم الد وامله ایرانلو مصالحه سندیه صکره متون مخاب بات ملتای چوققاری
تکونیمله ایرانه طرفینده حجه محمدیه بن سلیم افغانیه حکمرانی وفوت پشچاقاری کانه قلع کبغیتی

حکامی شیخ محمد کاظم
قلعہ رابر

مکاری سخا محمده کاتب
قلعه بیدان

هڪاري سخي محمد ڪاٺي
 قلمه بانقلاب

ہمارے سچا نمندہ کا نام
معدیہ زریں پور

مکاری سیاحہ کا نام
فیلڈ خیر عرف

هڪاري نهي غنڊه ڪاٿن
فلسفہ اربعہ

حکارتی سخا محندہ کائنات
فلم، نور پکا ف

مجموعہ کی سہ ماہی کا نام

محمود سی سی عنک کانت
ولم خوتاب

محموری سخا منده کاف
وہ صفا

محمود بن خلیفہ عہدہ کا
قلم: سید حسن

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

EK 4: Anadolu Ordusu Komutanı Osman Paşa'nın Nurullah Bey'e yazmış olduğu mektup: BOA, A.MKT. MHM, 2/103-2, 16 Ca.1263 (2 Mayıs 1847).

نورالله کیم بایرطلامه
مکتوب خود بنویس

افندج طرف واقع اولاده اشعاره بن موسه فاضل سعادته شریف بک طرفه کلمه وعالم عاجلانه و خطوبه بکله نه صده نش ندری حقلونه
سز اولر بیوریلده مکارم داعیه ف ملاطیته شاهان نری افشای معالی احسنی عواطف عین جلا شمول پادشاهان دن بیورموی الیه اصیل بیور
مدرک بک بته اجدیه سیه برقله نش نه فرلعه احسنه هکیمه شاهان بیوریه و جناب شریف بک دفعه خدماره مدینه سیه ده برتفاهم خواهان
اولدیکه بیورموی الیه طرفه افاده و توبه اولمسه ایدوکنده حقارده موبه فیه دفعه اول جفی بیوب و بیورموی الیه افاده سنم اعنی رابوب
دهولده خبر بختره سربا طرف مجانه نره مواصله ایلمدی و شایه شونک برنک کلادیه الدام ره و بیورموی الیه شریف بک افاده سنم اعنی
انجیب کلمه جات اولوریکه حکمه سی بنیامین الکریم جکده یعنی هج برونده سنم دیمه حوت علیه دن قاجوب نطایت قهر وند میرا ولسه
کسه اولدیکه و طرف اشرف پادشاهیده مامور بولمیشیم جنم کون مال و جانه دکرک عله و نامد سکره برخل کلمه جکده کفیل اولدیکه نه
و حکمه خفه تابع اولدم و باخود فلاده سوزیه الدنم کیم کلامه ابرادی افیم جکده و حکم عفو و مرجه و فیه دفعه قنور ایصد
اولدیکه و بایره روز بختره برده جکله فاطمه اجمونه سکه و جیه رای و برمه ایدوکنده اشتم برارای تفکر لموی الیه شریف بک
افاده سنم اعنی دا هج کسه نه سوزیه الدنم افیم دفعه حقله اولمجه نعت و تلافیه بهیوره اولمه جفا یم ره هکیم طرفه مواصله ایلمک
ایجونه کی برانه نهمه امد و اسراف یعنی امشاه تعالی معادیکه اولدیکه برده حکم مبارکه ایلمک فاطمه یم

Ek 6: Nurullah ve Abdal Bey'in yakalanmasına dair Kürdistan Eyaleti Valisi'ne yazılan emir. BOA, A.MKT, 160/52. 29 Z.1264 (26 Kasım 1848).

گروہنامہ دایمی حضرت:

[illegible]

EK 7: Teslim olması halinde canının ve malının güvencede olduğuna dair Nurullah Bey'e yazılan mektup, *BOA, İ.DH*, 189/10579-19, 18 Ra.1265 (11 Şubat 1849

تأییدی هادی ندره بدینا باریک
صدور بند ۱۸

هکادی مدبریکند غزل و تبیکله دیکر محله قالد بلفلفک طهره ادرینه جناب مولانا متعلقه درخنده جویلی ادرینکده سکره فدی
وتأییدی هادی دفعانده جیرکله وکاخده وولدر کوندر لیس جیرکله جوبابده برقصم کاندک سورلینه الدنجه وناصیری اصل قبول ایجیب
وسوسه دهبا اید برصوبه اعذر سرد واتیاده ایلی ادرینکده و هالیکه جناب شریفک خدمت دولقه بدینا رجب هر برادر دفغانه موقوف لازمه
رفت وصدوق ادرینه نایب سکا جای وسلافت غنیه علیای درین بارشهمیه دهانده موقوف بدینکده بکره دخی مخصوص تأییدی وای وامان
هادی استوجورکله اسطر ونبدا وولمخ الحظه اشته هه صاده جابه وناه وعلیه وولمخ اید اولاد وعیالکده کماله ایبه وولمخ ادرینک
صاده اصل سونک بونک سوزنه باقمه برده وحقکده صره معامده اوله فغنی لریقید الکلا رجب بدینک هکانه ادری هه بونده دهانده ستره ایمان
باینده تیکلرای وامانه وناصینی هادی جیرکله هالکانه فرخجرو اید ادرینه اید ککرکله موبد ودفغانه عمل وکرکله ودفغانه نیک خدمت وکوسه
زاهب ادرینکده مبدنه ایلی نریجو

AY, Tuncay, Tanzimat'ın Hakkâri'de Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Yard. Doç. Dr. Fatih GENCER, 115 s.+ IIV s.

ÖZET

Tanzimat Dönemi sosyal, ekonomik, idari, kültürel ve siyasi tarihimiz açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemin en mühim hususiyetlerinden biri de merkez ve taşra idarelerinde yapılan değişikliklerdir. Hiç şüphesiz modern manadaki Türk İdare Sisteminin oluşumunda, yapılan bu değişikliklerin etkisi büyüktür. Bu tezimizde, Tanzimat Fermanının Doğu Anadolu'ya bilhassa Hakkâri Bölgesine etkileri ele alınmıştır.

3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı devlet anlayışı ve idaresinde modernleşmenin başlangıcı ve temelidir. Tanzimat Dönemi bir bürokrasi dönemi olacaktır. Reşit Paşa, ıslahatı uygulayacak bürokrasinin elinde toplamak suretiyle devleti modernleştireceğine inanıyordu. Bu vaziyet daha sonraları, Yeni Osmanlılar tarafından bu bürokrasinin temsilcilerine karşı açılan mücadeleye bir hürriyet mücadelesi şeklini vermiştir. Devletin son bir asırlık tarihinde ülkeyi ileri götürmek isteyen ıslahatçılar karşılarına dikilen engelleri yenmek için her şeyden önce fazlasıyla merkeziyetçi bir idare ve ona hizmet eden bir bürokrasi oluşturmaya çalışmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki, bir asırdan beri modernleşme gayretlerinin başarıları kadar pek çok ağır sorunlar da belki bu özelliğe bağlanabilir.

1845-1847 yılları arasında uzun süre devleti meşgul etmiş olan bu ayaklanma hareketleri bölgenin coğrafi ve sosyo-politik yapısını dikkate aldığımızda Tanzimat'ın Hakkâri ve çevresinde uygulanmasını güçleştiren sebeplerin başlıcalarıdır. Tanzimat'ın Hakkâri ve çevresinde uygulaması sırasında yaşanan güçlükler isyancı bazı Kürt beylerinin bölgeden uzaklaştırılmalarından sonra da devam etmiştir. Hükümetçe alınan her türlü önlem ve iyi niyet çabalarına rağmen Tanzimat'ın Hakkâri ve çevresinde uygulanması şeklen gerçekleştiyse de hiçbir zaman uygulama alanı bulamamıştır.

Ay, Tuncay, Implementation of Tanzimat Reform in Hakkâri, Postgraduate thesis: Assistant Professor Fatih GENCER, 115 s.+ IIV s.

ABSTRACT

Tanzimat Reform Era is a turning point in terms of social, economical, administrative, cultural and political. One of the most important specialities of this era is the changes done on the central and provicial administrative. Undoubtedly, these changes have a big impact on the formaton of Turkish Administrative System in the modern sense. In this thesis, the impacts of Tanzimat Reform Era on the Eastern Anatolia especially on Hakkâri district has been discussed.

The rescript of Gulhane declared on 3rd November,1839 is the beginning and basic of modernisation on the state mentality and administrative. Tanzimat Reform Era would be a bureaucracy era. Resit Pasha believed that he would have modernized the state if he had had the bureaucracy who would implement the reforms. Afterwards, the struggle began by the New-Ottomans against representatives of this bureaucracy gave the colour of an independence struggle. The reformers, who wanted to make the country develop in the last century of its history, tried to form a centralized administration and a bureaucracy serving to the centralized administration in order to overcome obstacles they faced. It should not be ignored that as much as the achievements of modernisation efforts for a century, maybe plenty of heavy problems can be attributed to this speciality.

These rebellion movements dealt by the state between 1845 and 1847 are the main reasons that made difficult of implementation of Tanzimat Reform in Hakkâri and around when geographical and socio-political structure of the district is considered. The difficulties that were faced during the implementation of Tanzimat Reform in Hakkâri and around went on after having sent away some Kurdish landlord rebellious from the district. Although the government had taken the necessary precautions, the implementation of Tanzimat Reform in Hakkâri and around took place in formally but could not find an implementation area.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV VESİKALARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.1. Babıâli Evrak Odası Sadaret Evrakı:

a) Sadaret Âmedi Kalemi Evrakı (A.AMD):

A.AMD, 29/88, A.AMD, 83/95,

b) Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT):

A.MKT, 206/9, A.MKT, 55/9-A, A.MKT, 90/58-3, A.MKT, 90/58-8, A.MKT, 88/60-2, A.MKT, 62/29, A.MKT, 88/60-1, A.MKT, 103/64, A.MKT, 2/81, A.MKT, 81/10, A.MKT, 81/10, A.MKT, 160/52, A.MKT, 160/51, A.MKT, 166/80, A.MKT, 196/78, A.MKT, 222/20, A.MKT, 230/26, A.MKT, 206/9, A.MKT, 227/13, A.MKT, 206/9,

c) Sadaret Mektubî Kalemi Devaî Evrakı (A.MKT.DV):

A.MKT. DV, 176/22, A.MKT. DV, 176/22,

ç) Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM):

A.MKT. MHM, 2/103-5, A.MKT. MHM, 2/103-7, A.MKT. MHM, 2/103-2, A.MKT. MHM, 2/71, A.MKT. MHM, 6/80,

d) Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL):

A.MKT. MVL, 19/45, A.MKT. MVL, 23/71, A.MKT. MVL, 21/15, A.MKT, MVL, 23/71, A.MKT. MVL, 38/86, A.MKT. MVL, 39/97, A.MKT. MVL, 44/25, A.MKT. MVL, 18/569, A.MKT. MVL, 43/87,

e) Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD):

A.MKT. NZD, 13/84,

f) Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet (A.MKT. UM):

A.MKT. UM, 11/73, A.MKT. UM, 137/92, A.MKT. UM, A.MKT. UM, 137/92, A.MKT. UM, 11/73,

1.2. Cevdet Tasnifi:

a) Cevdet Dâhiliye (C.DH):

C.DH, 95/4227, C.DH, 39/1931,

b) Cevdet Maliye (C.ML):

C.ML, 208/8570, C.ML, 80/3669, C.ML, 80/3669,

c) Cevdet Zaptiye (C.ZB.):
C.ZB, 12/558,

1.3. Hatt-ı Hûmayûn (HAT):

HAT 637/31417-A, HAT 533/26254-A, HAT 490/24028-A, HAT 107/4270, HAT 448/22332-A, HAT 373/20404-A, HAT 449/22346, HAT 377/20477-İ, HAT 288/17298-G, HAT, 448/22335-C, HAT, 1040/43065-A, HAT, 1047/43212-H, HAT, 812/37250-G, HAT, 448/22335-D, HAT, 448/22324, HAT, 452/22387, HAT, 803/37114-C, HAT, 810/37204-H, HAT, 825/37404-Z, HAT, 812/37250-K, HAT, 825/37404-E, HAT, 772/36215, HAT, 671/32853, HAT, 825/37404-Z, HAT, 807/37185-I, HAT, 824/37401, HAT, 782/36609, HAT, 671/32853, HAT, 825/37404-E, HAT, 825/37404-Z, HAT, 816/37294, HAT, 812/37250/K, HAT, 808/37198-E, HAT, 794/36859-C, HAT, 808/37198-A, HAT, 812/37250-L, HAT, 812/ 37250-H, HAT, 812/37250-K, HAT, 808/37198-A, HAT, 808/37198-E, HAT, 808/37198-K, HAT, 772/36215, HAT, 770/36176, HAT, 801/37091, HAT, 810/37204-G, HAT, 810/37204-I, HAT, 807/37193, HAT, 810/37204-A, HAT, 810/37204, HAT, 794/36840-C, HAT, 810/37204-G, HAT, 1264/48950-G, HAT, 1321/51613, HAT, 448/22324, HAT, 448/22335-D, HAT, 448/22335-B, HAT, 448/22316-A, HAT, 448/22335, HAT, 449/22344, HAT, 448/22316/A, HAT, 448/22335-C, HAT, 449/22346, HAT, 288/17298-G, HAT, 825-37404/E, HAT, 825/37404-Z, HAT, 733/34800, HAT, 812/37250-K, HAT, 105/4143-A, HAT, 105/4142, HAT, 78/3236, HAT, 810/37204-H, HAT, 772/36215, HAT, 1227/47925-E, HAT, 671/32853, HAT, 803/37120, HAT, 770/36176, HAT, 794/36840-C, HAT, 78/3236, HAT, 826-37444-A, HAT, 452/ 22393-A, HAT, 671/32853, HAT, 810/37204-H,

1.4. İrade Tasnifi:

a) İrade Dahiliye (İ.DH):

İ.DH, 189/10579-4, İ.DH, 189/10579-4, İ.DH, 189/10579-4, İ.DH, 189/10579-4, İ.DH, 189/10579-16, İ.DH, 189/10579-4, İ.DH, 189/10579-20, İ.DH, 189/10579-14, İ.DH, 189/10579-15, İ.DH, 189/10579-19, İ.DH, 189/10579-1, İ.DH, 191/10747-1, İ.DH, 193/10876-1, İ.DH, 206/11907-2, İ.DH, 202/11612, İ.DH, 202/11612, İ.DH,

202/11612, İ.DH, 193/10876-8, İ.DH, 193/10876-12, İ.DH, 196/11129-1, İ.DH, 191/10747-1,

b) İrade-i Meclis-i Mahsus (İ.MMS):

İ.MMS, 7/288,

c) İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM):

İ.MSM 48/1229-20, İ.MSM, 48/1229-3, İ.MSM, 48/1228-6, İ.MSM, 48/1225-28, İ.MSM, 48/1229-16, İ.MSM, 48/1228-8, İ.MSM, 48/1228-8, İ.MSM, 48/1225-11, İ.MSM, 48/1228-9, İ.MSM 48/1229-20, İ.MSM, 40/1085-3, İ.MSM 40/1085-6, İ.MSM, 40/1085-7, İ.MSM, 40/1085, İ.MSM 40/1085-8, İ.MSM, 49/1231, İ.MSM 49/1235-7, İ.MSM 49/1231, İ.MSM, 49/1232-16, İ.MSM, 49/1234-1, İ.MSM, 49/1235-7, İ.MSM, 49/1235-14, İ.MSM, 49/1236-20, İ.MSM, 48/1238-4, İ.MSM, 49/1238-10, İ.MSM, 49/1238-11, İ.MSM, 50/1267-8, İ.MSM, 50/1267-7, İ.MSM, 50/1269-8, İ.MSM, 50/1270-1, İ.MSM, 50/1275-1, İ.MSM, 50/1285, İ.MSM, 52/1346-1, İ.MSM, 52/1338-1, İ.MSM, 48/1228-6, İ.MSM, 52/1343-5, İ.MSM, 51/1334-6, İ.MSM, 52/1338-2, İ.MSM, 51/1334, İ.MSM, 52/1338-3, İ.MSM, 52/1338-5, İ.MSM, 52/1343-5, İ.MSM, 52/1343-6, İ.MSM, 52/1344-2, İ.MSM, 52/1343-5, İ.MSM, 52/1344-2, İ.MSM, 52/1344-5, İ.MSM, 52/1344-14, İ.MSM, 52/1346, İ.MSM, 52/1351-5, İ.MSM, 52/1346-6, İ.MSM, 52/1351-7, İ.MSM, 50/1271-1, İ.MSM, 50/1266-2, İ.MSM, 50/1266-7, İ.MSM, 48/1228-6, İ.MSM 48/1229-16, İ.MSM 48/1228-8, İ.MSM, 49/1244,

d) İrade-i Meclis-i Vala (İ.MVL):

İ.MVL, 170/5057-12, İ.MVL, 284/11195-2, İ.MVL, 29/490-24, İ.MVL, 194/5923, İ.MVL, 237/8388-2,

1.5. Maliye Nezareti:

Maliye Nezareti Varidat Defteri (ML.VRD.d):

ML. VRD, Nr. 1778,

1.6. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL):

a) Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakı (MVL):

MVL, 127/4, MVL, 233/84, MVL, 242/53, MVL, 233/84, MVL, 127/4, MVL, 29/5,

II. GAZETELER

Takvîm-i Vekâyî (Takvim-i Vekayi, Defa 431)

III. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IV-V-VI-VII-VIII. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Aynî Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-Mezâmin-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979.

AKDAĞ Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VIII, S. 14, Ankara 1975, s.51-61.

AKYILDIZ Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

AVERYANOF P., *19.Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çeviren: Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926.

AYKUN İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

Aynî Ali Efendi, *Kavânîn-i Al-i Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan*, (Haz. M. Tayyib Gökbilgin), Enderun Yayınları, İstanbul 1979.

BRUÏNESSEN Martin Van, *Ağa, Şeyh, Devlet, Merkezi Kürdistan'da misyonerlik faaliyetleri* (Çeviren: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (Çeviren: Nevzat Kıracı), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

CELİL Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, (Çeviren: Mehmet Demir), Özge Yayınları, Ankara 1992.

ÇADIRCI Musa, “Tanzimat Döneminde İdarî Reform”, *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

_____, “Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994, s. 296.

_____, *Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997.

Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, XII.

Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286.

DOĞAN Cabir, “ XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011, Sayı: 23.

_____, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, Sayı: 22.

EPPEL Michael, “The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 2, March 2008, s.237-258.

ERYILMAZ Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, Ankara- 1991.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Cilt, Dersaadet İkdâm Matbaası, 1314.

FOGGO Hacer Yıldırım, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nesturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2002.

GENCER Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamda Bedirhan Bey Olayı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

_____, “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 49, 2011, s.75-96.

_____, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Dersim’de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55, 1 (2015), s. 219, 217-242.

_____, Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 47, Cilt 29, 2010, s.197-216.

_____, “19.Yüzyılın Başlarında Hakkâri Sancağına Dair Bazı Tespitler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXIII, Eylül 2015, s. 412-414.

GEZER Orkide, “Revanduzlu Mehmet Paşa İsyanı”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu, IV*, TTK, Ankara- 2014.

GÖĞEBAKAN Gökür, “Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi” *Türkler*, 9. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.459-468.

GÖYÜNÇ Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı(Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 71-102.

HAKAN Sinan, “Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete; Seyid Taha-yı Nehri”, *Uluslararası Seyyid Tâhâ-i Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 92.

HAKAN Sinan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmut*, Peri Yayınları, İstanbul 2002.

_____, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul 2007.

Hakkâri İl Yıllığı, 1994.

HECKMANN - Lale Yalçın, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, (Çeviren: Gülhan Erkaya), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

İNALCIK Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler*, 2. Baskı, Eren Yay., İstanbul 1996.

_____, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten* XXXVIII/132, s. 623.

Kamal Salibi-Yusuf K. Khoury, *The Missionary Herald Reports From Northern Iraq 1833-1870, I* (ed. Kamal Salibi-Yusuf K. Khoury), Mediternian Press, Beirut 1997.

KAHRAMAN Ahmet, “*Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil*”, 2. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004.

KILIÇ Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, Sayı 10, Ankara 1999, s. 119-137.

_____, *Van Eyaleti'ne Bağlı sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)*, Osmanlı Araştırmaları XXI, İstanbul 2001, s. 192, 196-197.

KILIÇ Dündar Ali, “Tarihi Süreçte Hakkâri Beyliği Ekseninde Cereyan Eden Bölgesel Olaylar”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, IV, TTK, Ankara 2014, s. 136, 137, 139.

KODAMAN Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara 1986.

MCDOWAL David, *Modern Kürt Tarihi*, (Çeviren: Nuşenur Domaniç), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2004.

Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhtnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997.

MİNORSKIY Viladimir, "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt, MEB, İstanbul 1955, s.1809-1108.

NİKİTİN Bazil, "Nasturiler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, MEB, Eskişehir 2001.

Ortaylı İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007.

ÖĞÜN Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZOĞLU Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çeviren: Nilay Özok-Azan Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1266.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1268.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1271.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1272.

SASUNİ Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, (Çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin), Med Yayınları, İstanbul 1992, s. 127-130.

SATILMIŞ Selahattin, "XIX. Yüzyılda Hakkârî'de Hiristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, s. 104, 105, 116.

SEVGİN Nazmi, "Kürtler IV", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8, Mayıs 1968, s. 48.

_____, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri-Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1882. s. 90, 147, 154.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, "Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, Ocak 1992, s. 1.

_____, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

_____, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838- 1868), TTK, Ankara 1999.

Şâni-Zâde Mehmed Atâullah Efendi, Şâni-Zâde Târîhi, II, (Haz. Ziya Yılmazer), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2008, s. 1015.

Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, I, (Çev. Abdullah Yegin), Nûbihar, İstanbul 2014.

The Missionary Herald, Reports From Northern Iraq 1833-1870,I, (Ed. Kamal Salibi-Yusuf K. Khoury), Royal İnstitutute For Inter-Faith Studies, Amman 1997.

TORAMAN Ömer, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010.

TUNCEL Metin, “Hakkâri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997, s. 205.

TURAN Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmpratorluğu'nun İdari Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s. 201-232.

ÜNAL Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı” *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.111-121.

YILDIZ Hatip, *Bedirhan Bey ve Nasturiler*, (Derleyen: Ahmet Tasgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), *Süryaniler ve Süryanilik*, C. 1, Orient Yayınları, Ankara 2005.

YILMAZÇELİK İbrahim, “XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde Yönetim Halk Münasebetleri”, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan, Eser Ofset Matbaacılık, Samsun 1993.